Bilim ve Ütopya

Kasım 2000 Sayı: 77 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 1.250.000 TL

İletişim uzmanları tartışıyor

ALTERNATİF TELEVİZYON

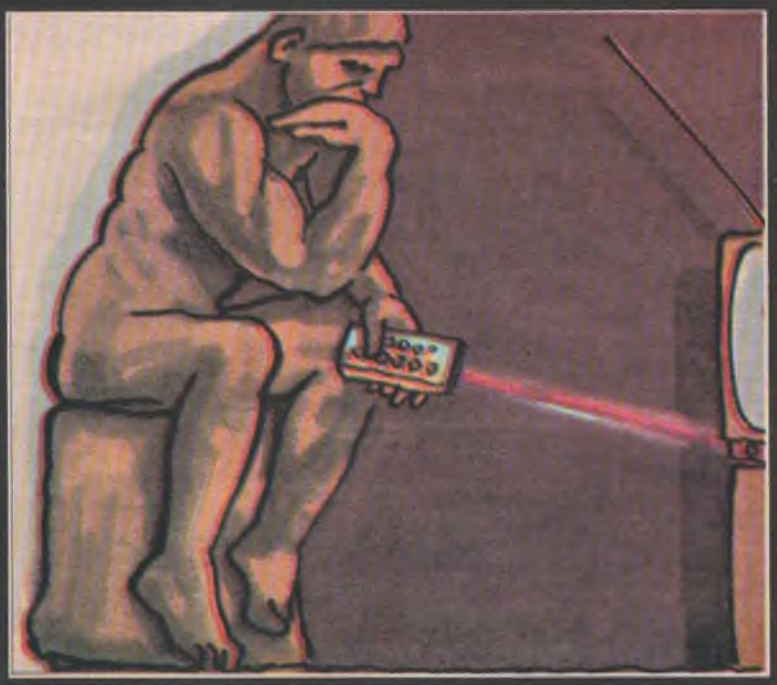

Türkiye'de varolan televizyon sistemine ve yayıncılığına nasıl bir seçenek oluşturulabilir?

Hıfzı Topuz Uyuşturuluyoruz!
İrfan Erdoğan Televizyonda dışa bağımlılık ve alternatif
Özden Cankaya Medya imparatorlarının özgürlüğü!
Arda Odabaşı Televizyon nedir? Aracın diyalektiği
Bora Ataman Alternatif kamusal televizyon yayıncılığı
Cem Pekman Ticari televizyonun önlen(e)meyen yükselişi

ISSN 1301-67-7

İstanbul Aikido İhtisas Kulübü

合氣道

✔ *4. Dan İhsan Özgün yönetiminde*

8-13 yaş arası çocuklara özel çalışma

✔ Kayıtlarımız başlamıştır

19 Mayıs Caddesi Ayhan Işık Sokak No: 10 Şişli - İSTANBUL
Tel: (212) 347 37 18
www.geocities.com/aikidotr

Bilim ve Ütopya
Kasım 2000 Sayı: 77

Bilimsel Yayıncılık
Sahibi ve
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Mustafa Ozan Yazıcıoğlu
Yayın Yönetmeni
Ender Helvacıoğlu
Yazışleri
Kiraz Perinçek
Nalân Mahsereci
Ruken Kızıler
Tanıtım ve Halkla İlişkiler
Ruken Kızıler
Teknik Sorumlu
Erdem Fırat
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi
İstiklâl Cad. Yeşilçam Sok.
No: 34 80070 Beyoğlu/İST
Tel: (0212) 292 96 43/45
Faks: (0212) 292 83 76
e-posta
utopya@bilimutopya.com.tr
www.bilimutopya.com.tr
Ankara Büro
Selanik Cad. Hatay Sok.
No: 5/3 Kızılay
Tel: (0312) 425 23 99
Faks: (0312) 425 69 22
Yurtdışı temsilcisi
Murat İnce
Senefelder Str 19.
70178 Stuttgart - ALMANYA
Tel-Faks: 0711/4870736
Abone
Saniye Yalçın
Tel: (0212) 293 03 88
ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 7.000.000 TL
Yıllık: 14.000.000 TL
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $
Yurtiçi abone bedelleri için
Ozan Yazıcıoğlu
Posta Çeki Hes No: 1054195
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hes. No: 1011 1452390
Yurtdışı abone bedelleri için
Mehtap İnce
Stuttgarter Bank
Konto No: 335962009
BLZ: 60090100
YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 7 DM Fransa: 24 FF
İngiltere: 3 £ İsviçre: 6 Fr.
Hollanda: 8 Fl.

Organizatör
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ISSN 1301-6717

KAPAK
ALTERNATİF TELEVİZYON

Doç. Dr. İrfan Erdoğan
Televizyonda dışa bağımlılık ve alternatif olasılıkları 8
Hıfzı Topuz
Uyuşturuluyoruz... 9
Prof. Dr. Özden Çankaya
İletişim özgürlüğü
medya imparatorlarının özgürlüğü oldu 11
Arda Odabaşı
Televizyon nedir? Aracın diyalektiği 15
Bora Ataman
Alternatif kamusal televizyon yayıncılığı 26
Cem Pekman
Ticari televizyonun önlen(e)meyen yükselişi 34

Ahmet İnam
Bir karşılaşma olarak haber 36
Muazzez İlmiye Çığ
Sumer okulları ve eğitim sistemi 40
Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu
Psikiyatrinin doğduğu an! 46
M. Levent Gedizlioğlu
Yapı denetiminde 'yeni düzen' 49
Prof. Dr. Metin Hotinli
Yeryüzünden yerküreye: Dünya ne zaman küreselleşti? 52
Prof. Dr. Ali Dinçol ile söyleşi
Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü üzerine 56
Yusuf Çotuksöken
Kaç sözcükle konuşuyoruz? 58
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin İçen
Dilin biricikliği ve yazım biçimimiz üzerine 61
Maria Gaetana Agnesi 66
Marc D. Hauser
Hayvanlar sayılar hakkında ne düşünür? 68
Hüseyin Avni Özen
***Hayvanlar Dünyası* / Somon ve yılanbalıkları** 74
***Bilim Gündemi* /** Kiraz Perinçek 76
***Merak Ettikleriniz* /** Ruken Kızıler 81
***Yayın Dünyası* /** Nalân Mahsereci 82
***Kim Bunlar* /** Ruken Kızıler 88
***Matematik Sohbetleri* /** Ali Nesin 90
***Satranç* /** Metin Hatipoğlu 92
***Briç* /** Dr. Veysel Yıldız 95
***Sözcük Bulmacası* /** Hikmet Uğurlu 96

V. İstanbul-Viyana Felsefe Çevresi Toplantıları yapıldı

İki yıllık aralıklarla, bir araya gelen İstanbul-Viyana Felsefe Çevresi, bu yıl Prof. Dr. Şafak Ural'ın katkılarıyla 18-19 Ekim tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde toplandı. Felsefe Çevresi Toplantıları'nda, belirlenen konular uzmanları tarafından ele alınmaktadır. Bu yıl **"zaman"** konusu, alanlarında uzman denilebilecek kişiler tarafından, çeşitli yönleri ile ele alındı.

İlk gün, tamamı Viyana Üniversitesi'nden gelen konuşmacılardan, Prof. Dr. Erhard Oeser, saatimizle ölçtüğümüz "objektif" zaman ile, bizlerin yaşadığı "sübjektif" zaman arasındaki ayrımı vurguladıktan sonra, tarihteki felaketlerin zamanda dönüm noktaları oluşturduğuna değindi.

Ardından Prof. Dr. Wolfgang M. Schleidt, "... Bundan sonra gelebilecek ve tebeşir dönemi sonunda dinozorların ortadan kalkmasına neden olan ölçekteki bir felaketten sonra, belki başka zeki canlılar da, kendi dünyaları da göçmeden önce, insan medeniyetinin kalıntılarını müzelerinde teşhir edeceklerdir" şeklindeki sözleri ile insanlığın zaman tünelindeki yolculuğunun başlangıcına ve olası sonuna, etkileyici bir şekilde değindi. Aynı etkiyi yaratan şu sözleri ile konuşmasına son verdi: "Geleceği anlamaya çalışınız, yapıp ettiklerinizin sonuçları hakkında kafa yorunuz, geleceğin ise olabildiğince uzun sürmesi yönünde çabalarınızı esirgemeyiniz". İlk günün son konuşmacısı Prof. Dr. Markus Peschl'in, konuşmasında nelere değindiğini anlatabilmek için en iyisi seminer metninin sorularla dolup taşan giriş bölümünden bir alıntı yapalım: "Son yıllarda epistemoloji ve bilim felsefesinde teori kurma sürecinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır... Deney yöntemleri genişletilmiş veya bu yöntemlerin yerini simülasyon yöntemi almıştır. Simülasyon yöntemini kullanmanın veya bu yöntemi klasik deney yöntemlerine tercih etmenin sebebi nedir? Teori kurmaya yönelik bu alternatif yöntemde zamanın rolü nedir? Simülasyon modellerinin avantaj ve dezavantajları nelerdir? Simülasyon yöntemi hangi epistemolojik temellere dayanmaktadır ve bu yöntemin teori kurma süreci için taşıdığı anlam nedir?.." Sorulara verilen cevaplardan anladığım kadarı ile klasik, bilimsel deney kavramı yerini özellikle zamandan ve paradan kazanç sağlamasının yanı sıra getirdiği birçok kolaylıktan dolayı bilgisayar destekli simülasyonlara bırakacaktır, ancak bu yeni oluşan anlayışa da yeni epistemolojik temeller oluşturulması gerekmektedir.

İkinci gün ilk konuşmayı yine Viyana Üniversitesi'nden Prof. Dr. Stephan Haltmayer; zaman, duraganlık ve ezelilik üzerine bir konuşma yaptı.

İkinci konuşmacı bu defa İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Şafak Ural idi. Kendisi "şimdi" kelimesinin ve kavramının, neden olduğu ünlü McTaggart Paradoksu'na bir çözüm sundu. Eskimolar bizim kullandığımız "kar" kavramı yerine beş altı farklı kavram kullanmaktadır. Araplar'ın da bizim kullandığımız "sarı" kavramı için aşağı yukarı on tane farklı kelime kullandıklarını okumuştum. Yaşam koşulları düşünüldüğünde bu ayrımların Eskimolar ve Araplar için hayati önem taşıdığı görülebilmektedir. Konuşmacı da McTaggart Paradoksu'nun nedeninin "şimdi" kelimesinin birbirinden farklı iki kavrama yönlenmesi olduğunu, bu kavramlar arasında ayrım yapıldığı takdirde, yani "şimdi" kelimesini bu iki kavramdan hangisini ifade ederek söylediğimizi belirttiğimiz takdirde, paradokstan kurtulabileceğimizi anlattı.

Bir sonraki konuşmacı New York Devlet Üniversitesi'nden Prof. Dr. Peter Ludlow, McTaggart Paradoksu'na neden olan iki farklı "şimdi" kavramının ayrımına değindikten sonra, "şimdi" kavramına fiziksel bir anlam yüklenip yüklenemeyeceğini ya da bu kavramın sadece bizim zihnimize ait bir kavram olup olmadığını sorguladı.

Bir sonraki konuşma, zamanı daha çok fiziksel süreçler seviyesinde ele alan Prof. Dr. H. Genz'e (Karlsruhe Ünv. Fizik Fak.) aitti: "Fiziksel süreçler seviyesinde zamanın bir yönü var mıdır, varsa bu zamanın yönü nasıl belirlenebilir, yoksa zamanın ileriye aktığını söylemek ne gibi bir anlam taşıyor?" gibi sorulara, evrenin düzensizliğinden parçacık fiziğindeki süreçlere kadar geniş bir spektrumda cevap bulabileceğimiz noktalara değindi. Bu konuşma en çok tartışılan ve uzayan konuşma oldu. Fizikçiler ve felsefeciler arasında sıkı bir fikir alışverişi şeklinde gelişen bu konuşmada, fiziğin yasalarının zaman yönü yeğlemediği ancak özel koşullar altında bir yön belirlenebileceği, sadece parçacık fiziğinde zamanın yönünü belirlemeye imkân verecek birtakım kriterlerin olabileceği, vb. sonuçlara ulaşıldı.

V. İstanbul-Viyana Felsefe Çevresi Toplantılarının son konuşmacısı İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ayşe Erzan; "Korunum Yasaları ve Zaman Oku" başlıklı bir konuşma sundu.

Ülkemizde bu tür aktivitelerin gerçekleşmesi, katılımın sağlanması, en önemlisi ülkemiz düşünürlerinin fikirlerinin uluslararası düzeyde kabul edilmesi mutluluk vericidir. Toplantının iki saat uzamasının da düşünen beyinlerin bir araya gelmesinin, yeni düşüncelerin üretilmesi ve temellendirilmesi için ne kadar önemli olduğunu gösterdiğini sanıyorum. İki yıl sonra yeni bir konu hakkında bilgi paylaşımı için bir araya gelmek üzere sözleşildi ve toplantı son buldu.

Özgür Akarsu/İzmir
ozgurakarsu@hotmail.com

Bir haftada 100 Bilim ve Ütopya satti

Çukurova Ünv.'nde okuyan Derya Boral'la, yarım saat süren bir sohbetimiz oldu. Sohbet konumuz, Üniversite'de *Bilim ve Ütopya* satışıydı. Derya kafasında "Satabilir miyim? Hocalar ve arkadaşlar alırlar mı? vb." bir sürü te-

reddütle gittiği okulunda, bir saat sonra bütün bu sıkıntılarını atmıştı. Dergi geniş bir çevre tarafından tanınıyordu. Sürekli okuyanlar da vardı, birkaç kez alanlar da. Derya, üç buçuk günün sonunda 100 dergi satmıştı. Kasım ayı hedefi 150.

Hüseyin Gökalp/Adana

II. Ulusal Tropikal Hastalıklar Kongresi Şanlıurfa'da yapıldı

Türkiye Parazitoloji Derneği ve Harran Ünv. Tıp Fakültesi'nin ortaklaşa düzenlediği II. Ulusal Tropikal Hastalıklar Kongresi (UTHK) 25-29 Eylül 2000 tarihleri arasında Şanlıurfa Harran Ünv.'de yapıldı.

Kongrede "Tropikal Hastalıkların Önemi", "Türkiye'de Tropikal Hastalıklar Eğitimi ve Bunun Ülkemiz İçin Önemi", "Sıtma Savaşı", "Trahom", vd. hakkında 5 sempozyum yapıldı ve 98 serbest bildiri sunuldu.

Sağlık Bakanlığı Müsteşarı, Şanlıurfa Valisi, Harran Ünv. Rektörü ve Dekanı, Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkan Yardımcısı, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Başkanı ile 300'ü aşkın bilim insanının katıldığı kongrenin açılışında Kongre Başkanı Prof. Dr. Mehmek Ali Özcel, özetle şunları şöyledi:

"Subtropikal iklim kuşağında olmasına rağmen tropikal hastalıkların yüzde 80'ninin ülkemizde görülmesi ve bu hastalıkların özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çok yaygın olmalarıyla GAP yöremizde büyük halk sağlığı ve ekonomik sorunların oluşması, ayrıca bu yörede görev yapan hekimlerimizin tropikal hastalıklar konusunda bilgilerinin tazelenmesi ve arttırılması, bu hastalıkların teşhis, tedavi, korunma ve kontrolü konularında eğitim açığının giderilmesi için II. UTHK'nin Şanlıurfa'da yapılmasının çok yararlı olacağını düşünerek çalışmalarımıza başladık. Esas amacımız: en son bilimsel verileri aktarmak yerine, daha çok eğitim açığını giderebilmek için bilgileri tazelemek ve en yeni teşhis, tedavi, korunma ve hastalıkları kontrol altına alma yöntemlerini aktarabilmekti. Kongremizde hastalık isimleri yerine, hastaların hekime başvurmalarında görülen klinik belirtiler esas alındı. GAP yöresi insanlarını kemiren sıtma, kan işeme hastalığı, tüberküloz, bruselloz, kolera, tifo vd. ile ilgili slayt gösterileri düzenlendi."

Genellikle başarılı geçen kongrenin tek eksikliği yöre sağlık birimlerinde çalışan pratisyen doktorların kongreye katılamamasıydı.

Erol Büyükmeriç/Eskişehir

TÜYAP Kitap Fuarı'ndayız!!!

Bilim ve Ütopya'nın standı zemin katta merdiven altında olacaktır. Tüm okurlarımızı bekliyoruz.

'Küreselleşme: Tarıma Etkileri ve Alternatifler' konulu sempozyum düzenleniyor

Kuruluşumuzu bilim insanlarımızla birlikte olgunlaştırarak, 17-18 Kasım 2000 tarihlerinde "Küreselleşme: Tarıma Etkileri ve Alternatifler" konulu 2 günlük bir sempozyum düzenledik.

Sempozyumda, dünya ölçeğinde yaşamsal sonuçları olan ve sıcak tartışmaların odağında yer alan küreselleşme olgusu ve bunun geniş anlamıyla tarım sektörüne etkisi farklı bir açıdan ele alınacaktır.

Toplantının temel özelliği, bilim-köylü-kentli bütünleşmesini sağlama ve ülke penceresinden bakışı zenginleştirme savıdır.

"Yönetilenler olarak politikaların oluşumuna katılmak istiyoruz". Bu amaçla gezegenimizin çeşitli yerlerinden gelecek bilim insanlarımızın yanı sıra, mücadelelerini büyük bir kararlılıkla sürdüren Bergama ve Karapınar köylüleri, bir masa oluşturacaklar. Sempozyum'dan bazı konu başlıkları şöyle:

- "Ulusal Boyutlarıyla Küreselleşme", Arslan Başer Kafaoğlu;
- "Küreselleşmenin Tarım Ekonomisine Etkileri", Prof. Dr. Tayfun Özkaya;
- "Doğal Kaynakların Yanlış Kullanımından Kaynaklanan Kirlilik ve Çevre Hukuku", Doç. Dr. Beyza Üstün;
- "Genetik Modifiye Ürünler", Prof. Dr. Mehmet Öztürk;

İrtibat telefonları: 0 216 387 19 91

Türksen Başer Kafaoğlu
(SOS Çevre Gönüllüleri Platformu Başkanı) / İstanbul

İstanbul Üniversitesi, Muazzez İlmiye Çığ'a Fahri Doktora unvanı verdi

İstanbul Üniversitesi Senatosu, 10 Ekim 2000 tarihinde Fen Fakültesi konferans salonunda yapılan bir törenle Sumerolog Muazzez İlmiye Çığ'a fahri doktora unvanı verdi. Törenin açış konuşmasını yapan İÜ Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Çığ'ın özgeçmişini özetledikten sonra sözlerini şöyle bitirdi:

"Tüm yaşamanı; yalnız kendi alanı olan Sumeroloji konusunda

değil, her alanda Türkiye'nin yükselmesi için çalışmaya adamış, karşısına çıkan zorluklardan hiç yılmamış, aksine daha da güçlü olarak doğru bulduğu yoldan yürüyen, Cumhuriyet çınarının en sağlam köklerinden biri olan Muazzez İlmiye Çığ'a İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurulu'nun 13 Nisan 2000 tarihli teklifi ile ve Üniversite Senatosu'nun 4 Nisan 2000 tarihli oturumunda Fahri Doktora 'Doctor honoris causa' unvanı verilmesine oybirliği ile karar verilmiştir."

Üniversite Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu'nun konuşması ve Fahri Doktora Diploması'nın takdimi ile akademik kıyafetinin giydirilmesinden sonra söz alan Muazzez İlmiye Çığ, uzun ve anlamlı bir konuşma yaptı. Bir Cumhuriyet Devrimi çocuğu olduğunu söyleyen Çığ, kendisini okutan ve bu seviyeye getiren halka karşı borçlu olma duygusunun her zaman kendisinin itici gücü olduğunu özellikle vurguladı. Yaptığı çalışmalardan söz eden, özellikle güncel bir konu olduğu için kadınların örtünmesinin Sumer'deki kökenine değinen Muazzez İlmiye Çığ, konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

"Yıllardır yaptığım çalışmalar sonucunda kutsal denilen kitapların ilahi bir güç tarafından yazılmadığını tespit etmiş bulunuyorum. Bunu net olarak açıklamak, bilime, halkıma ve Yüce Atatürk'e olan bir borcumdur."

Bilim ve Ütopya'nın "Son Sumer Kraliçesi" unvanlı yazarı sevgili Muazzez İlmiye Çığ'ı kutluyor, Aydınlanma mücadelesindeki çabalarının ve bilimsel çalışmalarının daha uzun yıllar sürmesini diliyoruz.

İTÜ Bilim, Teknoloji ve Toplum Bölümü'nün seminerleri

İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim, Teknoloji ve Toplum Bölümü 2000 Seminerler Dizisi başladı. Seminer programında Kasım ayı etkinlikleri şöyledir:

-8 Kasım 2000, saat: 17.00; "History of Scince and The enlightenment", Prof. Kostas Gavroglu, Atina Üniversitesi (İngilizce); 22 Kasım 2000, saat: 17.00; "Ethnography of Modern Societies"; Prof. Jessica Messman, Maastricht Üniversitesi (İngilizce)

İrtibat telefonları: 0 212 243 31 81

2000 TÜBA Hizmet Ödülü Prof. Dr. Nermi Uygur'a verildi

Prof. Dr. Nermi Uygur, "Türkiye'de felsefenin kurumsallaşmasında önemli rol oynaması, Türkçe'nin felsefe dili olarak gelişmesine katkı sağlaması, eğitim, dil, kültür alanlarındaki çalışmaları ile seçkin bir yere sahip olması, üniversitelerimizde felsefe dersi veren çok sayıda öğretim elemanı yetiştirmiş olması" nedeniyle TÜBA 2000 Hizmet Ödülü'ne layık görülmüştür.

"Hem bilimle, hem ozanlıkla sınırdaş bir felsefe-deneme uğraşı içindeyim. Tüm yaşamım bu benim, böyle örülmüş her şeyim. Hayal gücünden yana yoksul sayılmam, şuracığı şöyle, buracığı böyle olabilirdi diyorum. Gene de başka bir yaşam tasarlayamıyorum kendime." (Felsefecilerle Söyleşiler, Nermi Uygur'la yapılan söyleşiden, Arslan Kaynardağ, s. 69) Bu cümleler, yarım yüzyılı aşkın bir süre İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde hem öğrenci, hem de öğretim üyesi olarak bulunmuş Nermi Uygur'a aittir. 1925 yılında İstanbul'da doğan Nermi Uygur, 1948 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi, 1952'de aynı bölümden doktora derecesini alarak, 1954'de doçent, 1964'de ise profesör oldu.

1950 yılında İÜ Felsefe Bölümü'nde asistan olarak çalışmaya başlayan Nermi Uygur, 1963-1965 yıllarında Robert Koleji'nin yüksek kısmında ders verdi. 1981-1990 yılları arasında İÜ Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürüttü. 1992'de 42 yıl süreyle görev yaptığı İÜ'den emekli oldu.

Nermi Uygur, 1952-1954 yılları arasında Almanya ve Fransa'da fenomenoloji arşivlerinde çalışmış, 1979-1981'de Almanya'da Wuppertal Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulunmuş ve bu arada öğrenci danışmanlığı görevini de yürütmüştür. Nermi Uygur, üç kez Alexander von Humboldt'dan burs almış ve dört kez Dünya Felsefe Kongresi'ne katılmıştır. 1983'e kadar Türk Dil Kurumu üyeliğini yürüten Nermi Uygur, halen Türkiye Felsefe Kurumu Onur Kurulu üyesidir.

1959'da Türk Dil Kurumu'ndan Bilim Ödülü, 1995'de Türkiye Felsefe Kurumu'ndan "Cumhuriyet Türkiyesi'nde felsefenin gelişmesine katkıları"ndan dolayı plaket ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Ödülü ile Sedat Simavi Ödülü aldı. 1998'de İÜ'de "Cumhuriyet Dönemi'nde Felsefeye Emek Verenler" toplantısında kendisine plaket verildi.

Ele aldığı tüm kavramları "fenomenolojik" bakış açısıyla inceleyen ve tüm yapıtlarında felsefe, dil, eğitim ve kültüre yer veren Nermi Uygur, çalışmalarında büyük ölçüde insanı "bir toplum, tarih, kültür varlığı olarak" kabul etti.

"... Her yazar, her filozof 'evre-

Düzeltme

Bilim ve Ütopya'nın Ekim 2000 sayısının Forum köşesinde yer alan "XV. Ulusal Biyoloji Kongresi'nin çarpıcı sonuçları" başlıklı imzasız yayımlanan haber, AÜ. Fen Fakültesi Biyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Cumhur Çökmüşe, aittir. Ayrıca yine Forum köşesindeki "Biyoloji ders kitaplarında bilim dışı görüşlere yer yok" başlıklı Prof. Dr. Aykut Kence imzalı yazı, XV. Ulusal Biyoloji Kongresi'nde Aykut Kence tarafından önerilmiş, fakat tüm katılımcılar ve kongre başkanı Prof. Dr. Cumhur Çökmüş tarafından kabul edilmiş bir öneridir.

ni yeniden kurar'. Ressam nasıl gerçek denen şeyleri olduğu gibi aktarmıyorsa; yontucu, nasıl işini doğal bir nesnenin yerini değiştirmekle özdeş tutmuyorsa; besteci, nasıl kendi başına varolan sesleri yan yana getirmiyorsa; bilim adamı, nasıl olup biteni olduğu gibi yansıtmaya özenmiyorsa,; filozof da yöneldiği soruları belli bir kavram ve temellendirme bağı içinde anlamaya„kavramaya çalışır. 'Soru' dediğimiz şey, bir kültür eylemi, bir yorum, bir yaratıdır. Felsefe evrenin kopyası değildir. Tüm öğeleriyle evreni **işler** felsefe. Bir bakıma felsefeyle, sanatla, bilimle evrendir evren. Kurmaksa bakış türüne göre değişen bir insan katkısıdır. Felsefe, felsefeye özgü bilinç gerektirir. Felsefe evreni **felsefe'leştirmektir**." (Felsefecilerle Söyleşiler, Nermi Uygur'la yapılan söyleşiden, Arslan Kaynardağ, s. 151-152).

Ankara Bilim ve Ütopya, etkinliklerine devam ediyor

Ankara Bilim ve Ütopya topluluğu etkinliklerine devam ediyor. Topluluk bu mevsim de birkaç farklı etkinlik sunuyor:

1) **Pazartesi söyleşileri** adı altında yakın tarihimiz incelenecek. II. Meşrutiyet'den başlayıp Kurtuluş Savaşı'ndan geçerek günümüze gelecek olan bu söyleşiler dizisi, Ekim 2000 - Mart 2001 tarihleri arasında devam edecek.

2) **Çarşamba günleri**, tek tek söyleşiler gerçekleştirilecek.

3) **Perşembe günleri** (on beş günde bir), sinema tarihinin seçkin yapıtları; klasikler, belgeseller, güldürüler ve Oskarlı filmler, izleyicilerle buluşacak. Gösterimler Ekim 2000'den, Mayıs 2001'e kadar sürecek.

4) Ayrıca **saydam gösterileri**, müzik ve şiir toplantıları da sunulacak.

Aylık izlenceler *Bilim ve Ütopya*'da her ay yayımlanacaktır.

"Yakın Tarihimiz" etkinliğinin ilk söyleşisi 16 Ekim'de kalabalık bir izleyici önünde yapıldı. Doç. Dr. Zafer Kars, "1908 Devrimi'nin halk dinamiğini" anlattı. Çay ve pasta için verilen aradan sonra, izleyiciler, sorularıyla ve tartışmalarla konuya katıldı.

Hüseyin İçen/Ankara

Bilim ve Ütopya Dergisi Ankara Bürosu Kasım ayı etkinlikleri

Tarih	Etkinlik	Konu
02 Kasım 2000	Saydam gösterisi	Günümüz İngiltere'si: **Hüseyin İçen**
06 Kasım 2000	Pazartesi söyleşileri: Yakın tarihimiz	1950-60 iktisadiyatında restorasyon: **Prof. Dr. İşaya Üşür**
08 Kasım 2000	Söyleşi	Kanser ve erken tanı: **Dr. Mehmet Altınok**
09 Kasım 2000	Perşembe sineması	Müzikliler: My Fair Lady
13 Kasım 2000	Pazartesi söyleşileri: Yakın tarihimiz	Türk tarihinde doğuşundan bugüne devletin rolü: **Dr. Doğu Perinçek**
15 Kasım 2000	Söyleşi	Empati becerimizi geliştirebilir miyiz? **Özden Yılmaz Bilgin**
16 Kasım 2000	Saydam gösterisi	Hayvan ve bitki dünyası: **Hüseyin İçen**
20 Kasım 2000	Pazartesi söyleşileri: Yakın tarihimiz	II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki: **Prof. Dr. Sina Akşin**
22 Kasım 2000	Söyleşi	Yabancı dille öğretim: **Prof. Dr. Aydın Köksal**
23 Kasım 2000	Perşembe sineması	Müzikliler: Tango
27 Kasım 2000	Pazartesi söyleşileri: Yakın tarihimiz	Sevr Antlaşması şoku: **Prof. Dr. Sina Akşin**
29 Kasım 2000	Söyleşi	Depresyon: **Doç. Dr. Haldun Soygür**

Pazartesi söyleşileri saat: 19.00-21.00
Perşembe sineması, söyleşiler ve **saydam gösterileri** saat: 18.00'da başlayacaktır.
Bütün etkinlikler *Bilim ve Ütopya* Dergisi Ankara Bürosu'ndadır.
Adres: Selanik Cad. Hatay Sok. No: 5/3 Kızılay-Ankara Tel: 0 312 425 69 22

Alternatif televizyon

Bugünkü çürümüş televizyon yayıncılığına seçenek oluşturacak bir alternatif televizyon Türkiye halkının büyük ihtiyacı. Böyle bir oluşum ancak en geniş güçleri birleştirerek olanaklı. Türkiye'nin alternatif televizyonunu yaratmak, bir toplumsal hareket yaratmak demektir.

Ender Helvacıoğlu

Elinizdeki sayıda, Türkiyeli iletişimcilere şu soruları yönelttik: Televizyon nedir? Hangi kesimlerin hangi ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş bir araçtır? Günümüz iletişim sistemi içindeki yeri nedir? Hangi olanakları sunar, hangi sınırlılıkları vardır? Gerek doğasından gelen sınırlılıkları, gerekse hakim güçler tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanımı dolayısıyla toplum üzerinde ne gibi etkileri vardır? Türkiye'de ve dünyada televizyon sistemine ve yayıncılığına ne tür eleştiriler getirilebilir? Türkiye televizyonculuğunun dışa bağımlı yapısı ne tür sonuçlar doğuruyor? Bütün bu eleştirilerin ışığında, toplumun ilerici kesimlerinin alternatif bir televizyon yayıncılığı yapma olanakları var mıdır? Türkiye'de bugünkü televizyon medyasına seçenek oluşturabilecek bir televizyon yayıncılığının yapısı, ilkeleri ve içeriği nasıl olmalıdır? Dünyada bu konuda örnek oluşturabilecek bazı girişimler var mı?

Hıfzı Topuz, Doç. Dr. İrfan Erdoğan, Prof. Dr. Özden Cankaya, Arda Odabaşı, Bora Ataman, Cem Pekman gibi ülkemizin önde gelen iletişim uzmanlarının bu sorulara yanıt arayan makalelerinden çıkan sonuçlar şöyle: Modern iletişim teknolojileri, uluslararası sermayenin kendi iletişim ihtiyaçlarından, kâr güdüsünden ve geniş kitleleri ideolojik hegemonya altında tutma ihtiyacından doğmuş ve gelişmiştir. Televizyon, kapitalist sistemin bu ihtiyaçlarını karşılayan iletişim araçlarının en etkilisidir. Türkiye'deki televizyon yayıncılığı tamamen dışa bağımlı bir yapıdadır ve kitleleri uyuşturup budalalaştırarak Türkiye'yi küreselleşme girdabına çekme hedefinin temel aracıdır. Ülkemizde varolan sisteme seçenek oluşturabilecek bir televizyon yayıncılığının olanakları araştırılmalıdır. Bu engellerle dolu zorlu bir yoldur, ama olanaksız değildir.

Bilim bu saptamaları yapıyor. Konuya bir de geniş emekçi kitlelerin ve düzene eleştirel yaklaşan, değiştirmeye çalışan ilerici kesimlerin ihtiyaçları açısından yaklaşmakta fayda var.

Ülkemizin çok izlenen televizyonları, dışa bağımlı yapılarıyla Türkiye gerçeğinden; haber, magazin ve eğlence programlarının içerikleriyle halkın gerçek ihtiyaçlarından tamamen kopmuş durumdadır. Çok küçük bir azınlığın ve onların zavallı piyonlarının yaşamları, kültürleri, eğlence anlayışları sürekli pompalanmakta ve geniş kitleler kendi yaşamlarına tamamen yabancı bu görüntüleri biraz ağzı sulanarak biraz da iğrenerek izlemeye mahkûm edilmektedir. Kitleler seçeneksiz bırakılarak imal edilmekte, sonra da "halk bunu istiyor, bu programlar reyting alıyor, ne yapalım" denerek düzen sürdürülmektedir. Bu arada beyni ele geçirilerek budalalaştırılan ve uygun kıvama getirilen insanlar, reklamlar aracılığıyla, bizzat o kanalların da sahibi olan tekellere pazarlanmaktadır. Emekçiler ve onların aydınları ise ancak, soyundukları, Boğaz Köprüsü'ne intihar etmek için çıktıkları, toplu halde boşandıkları, kişisel acılarının sömürülmesine izin verdikleri, polisten dayak yedikleri veya beş para etmez televizyon yıldızları tarafından aşağılandıkları zaman o ekranlarda yer bulabilmektedir. Yani Türkiye'nin yüzde 90'ını oluşturan kesimler rezil edilerek, süründürülerek, dalga geçilerek ekrana çıkarılmaktadır.

Çürümüş sistemin her gün her saat yeniden üretilmesinde bu denli etkili olan bir araca kayıtsız kalınamaz. Sadece eleştiri ve lanetlemeyle yetinilemez; "onlar da seyretmesin" yaklaşımıyla halktan kopukluğun diğer bir örneği verilerek bu alan göz ardı edilemez. Varolana köklü seçenek oluşturacak bir televizyon yayıncılığı, Türkiye halkının ve ilerici kesimlerinin büyük ve yakıcı bir ihtiyacıdır. İlk olarak bu saptamayı yapmak gerek: Türkiye'nin alternatif bir kanala ihtiyacı var.

Gerek ihtiyacın çapı, gerek bu ihtiyaca yanıt verebilmenin önündeki engeller ve zorluklar, gerekse söz konusu aracın yaygın izlenmez ise pek bir etkisinin -dolayısıyla faydasının- olmayacağı gerçeği, oluşturulması gereken seçeneğin yapısını, çerçevesini, boyutlarını ve içeriğini de belirliyor.

Cephe televizyonu

Birinci ilke: Tüm güçler birleşmeli. Türkiye'nin bağımsızlıktan, Aydınlanma'dan, emekten yana tüm kurum ve kişilikleri güçlerini birleştirmeli. Bu insanlar, kendisini solda tanımlayan siyasi partilerde, onların belediyelerinde, işçi ve memur sendikalarında, meslek kuruluşlarında, demokratik kitle örgütlerinde, çeşitli dernek ve vakıflarda, bazı basın-yayın organlarının yapısı içinde örgütlüler. Varolan televizyonlarda sesini duyuramayan, ama söyleyecek çok sözü bulunan, Türkiye'nin bilimini, sanatını, ilerici kültürünü yaratan, ülkeyi her türlü çürümeye ve yozlaşmaya karşın ayakta tutan kesimlerdir bunlar. Bu kurum ve kişiliklerin anlamlı bir çoğunluğunun bir araya gelebileceği, temsil edileceği, sorumluluk alacağı bir yapı oluşturulmalı, çerçeve bu çapta çizilmeli. Kısacası; il-

keleri, yayın çizgisi, yapısı, yönetimi, maliyesi, kadrosu, program çeşitliliği ve üslubu ile baştan itibaren bir "cephe televizyonu" kurulmalı.

Bu satırları okuyan çoğu okurun, bunu bir "ütopya" olarak niteleyeceğini biliyoruz. Çünkü geçmişe bakıldığında, söz konusu bu kesimlerin ortak bir amaç için bir araya gelme, güçbirliği yapma gelenekleri yok; tam tersine bölünme, parçalanma veya ilkesiz birliktelikler neredeyse bir gelenek olmuş. Fakat "Türkiye'nin yaygın izlenecek alternatif televizyonunu" yaratmanın başka bir yolu da yok. Ayrıca bazı olumlu örnekler de yok değil. Örneğin televizyon yanında çok küçük bir yapı ama, *Bilim ve Ütopya* dergisi bilim ve düşün alanında alternatif yayın yapan bir "cephe dergisi"dir. Her önüne gelen yazıyı basan ilkesiz bir dergi değildir; ilkelerini daha ilk sayısında ilan etmiş ve çerçevesini çizmiştir; sınırları oldukça kalındır, ama geniştir. Bu nedenle farklı politik görüşlere, felsefi yapılara, bilim anlayışlarına sahip, ama kendilerini o çerçeve içinde tanımlayan bilim insanları ve araştırmacılar *Bilim ve Ütopya*'nın sayfalarında bir araya gelebilmişlerdir. O çerçeve de, yukarıda televizyon için kabaca çizdiğimiz çerçeveden farklı değildir. Dergimizin yazarları ve okurları, yukarıda tanımladığımız kesimlerin bilim ve düşün alanıyla ilgili kişilikleridir. Sorun ihtiyacı doğru tespit etmekte ve yanıt vermektedir. Beynini büyük sermaye kuruluşlarına teslim etmeyen, hakim bilim anlayışına eleştirel yaklaşan ve seçenekler arayan, Türkiye Aydınlanması'ndan yana bilim ve düşün insanları ile bilim okuru arasında köprü oluşturabilecek bir popüler bilim yayını yoktu. Eskiden bu ihtiyacı az çok karşılayan *TÜBİTAK Bilim Teknik* dergisi, daha çok çeviri ve derleme yayın yapan, bilimden ve felsefeden çok teknolojiye yoğunlaşan bir yapıya bürününce bir boşluk ve ihtiyaç doğdu. *Bilim ve Ütopya* bu ihtiyaca yanıt verdi ve kendine bir kulvar yarattı. Tabi daha yolun çok başında ve ağır ilerliyor, ama yine de olumlu bir örnektir.

Televizyonculuk alanında böylesi bir ihtiyaç çok daha yakıcı bir biçimde mevcuttur. O halde güçbirliği yapmanın koşulları da vardır. Olumsuz geleneğin yaratabileceği güçlükleri göz önüne alarak, kılı kırk yararcasına dikkatli, ilkeleri ve çerçeveyi geniş ama son derece sağlam tutan, sorumlulukları (ve avantajları) en başta biraz mekanik bir tarzda da olsa paylaşan bir çizgi ile bu büyük ihtiyacı karşılayabilecek bir yapı oluşturulabilir.

Her boyutta geniş cephecilik, yaygın izlenebilecek bir televizyonun yaratılmasının da, yeter olmasa da gerek koşuludur. İçerikteki çeşitlilik ve çok renklilik, izlenme oranını arttırmanın da yoludur. Alternatif bir televizyonu en başta kimler seyredecek? Görevlileri aracılığıyla program yapan örgütlerin tabanları. O halde kuruluşta ne kadar geniş bir kesim bir araya gelirse, o kadar geniş bir tabana seslenme olanağı doğacaktır.

"Hepsi bir yana, bu bir yana"

Fakat yaygın izlenme için geniş cephecilik yetmez. Burada ikinci önemli soruna geliyoruz. İlk aşamada yaygınlıktan kasıt, doğal olarak halkın az çok ileri kesimleridir; yoksa yıllardır pespaye programlarla budalalaştırılmış ve sorgulama yeteneğini yitirmiş geri kesimler değil. Genel anlamda solcu, ilerici, yurtsever, laik, aydınlanmacı, sol partilere oy veren, düzene eleştirel yaklaşan, çeşitli düzeylerde sorgulayan, sanata-bilime değer veren kesimlere seslenmek ilk hedef olacaktır. Bu niteliklere çeşitli oranlarda sahip olan insanlar az değildir. Bu kesimler tarafından izlenen bir televizyon kanalı nasıl gerçekleştirilebilir?

Alternatif bir televizyonun tek şansı vardır: Şu ana kadar yaratılmış olan kulvarı reddetmesi ve kendi kulvarını yaratması. Varolan kanallarla, onların kulvarlarında yarışmaya olanak yoktur; ayrıca bu doğru da olmaz. O halde farklı olunmalıdır; her alanda ve her biçimde farklı. Bir keşif yapılmalı; yepyeni ve bambaşka bir şey yaratılmalı; yeni ve taze bir soluk olunmalıdır. Kuruluşunda, yönetiminde, ilkelerinde ve kadro yapısında olduğu kadar; programcılığında, haberciliğinde, üslubunda, dilinde, bilime, sanata, müziğe yaklaşımında da farklı ve kendine özgü olmalıdır. Diğer kanallar gibi dışa bağımlı ve taklitçi değil, Türkiye'ye özgü olmalı, bu topraklardan fışkırmalıdır. İzleyici, varolan onlarca kanaldan her boyutuyla farklı bir televizyon bulunduğunu görmelidir. "Hepsi bir yana, bu bir yana" demelidir. Bu da, varolan televizyon yayıncılığının köklü bir eleştirisini (daha doğrusu düzenin televizyonculuk bağlamında köklü bir eleştirisini) ve bu eleştiri temelinde giderek oluşturulacak bir seçeneği gerektiriyor. Bu kolay bir şey değil, ama es geçilemeyecek bir mücadele alanı. Türkiye toprağının ve ilerici birikiminin böylesi bir seçeneği oluşturabilecek yaratıcılığı vardır.

Karşılıksız emek

Üçüncü ve belki de en önemli sorun gerekli mali mekanizmanın yaratılmasıdır. Sadece yurt çapında kaliteli bir görüntüye sahip olarak kurulması için gerekli maliye değil, yayınını sürdürebilmesi için gerekli olan maliye. Alternatif televizyonun reklam olanaklarının kısıtlı olacağı açıktır. Böyle bir televizyon tabi ki bazı yardımlar ve katkılar alacaktır; ama mali açıdan yaşamını garanti altına almanın anahtarı "kolektif çaba ve karşılıksız emek"tir. Milyon, hatta milyar dolarların döndüğü bir piyasada, yaslanılacak tek güç Türkiye emekçilerinin ve onların aydınlarının karşılıksız emekleridir. Bu noktada da geniş cepheciliğin önemine geliyoruz. Söz konusu kurum ve oluşumlar kendi programlarını kendileri yapacaktır. Çünkü bu televizyon, her şeyiyle onların televizyonu olacaktır. Böyle bir oluşum, taklitçiliği yenmenin ve özgün olmanın da önkoşuludur. Örneğin Bilim ve Ütopya Topluluğu için, böyle bir televizyonun bilim programlarını hazırlamak başta olmak üzere, her türlü katkıyı yapmak, büyük bir onur ve coşku kaynağıdır.

Kısacası, Türkiye'nin alternatif televizyonunu yaratmak, bir toplumsal hareket yaratmak demektir.

Bugünlerde böyle bir çaba var: Ulusal Kanal. Türkiye'ye bir kanal sunuyoruz diyorlar. Şimdi bu çekirdek halindeki çabayı alıp yazımızda özetlediğimiz boyutlara çıkarmanın, bu kanalı, içinden çok çeşitli ve renkli suların gür biçimde aktığı bir büyük nehir haline getirmenin zamanıdır.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Televizyonda dışa bağımlılık ve alternatif olasılıkları

Türkiye'deki özel televizyonlar hem teknoloji, hem yapı, hem program, hem profesyonel pratikler ve ideolojiler bakımından yeni-sömürge bir genel yapının parçası durumundadır. Alternatifler oluşturulabilir mi? Zor ama, olanaksız değil.

Doç. Dr. İrfan Erdoğan
(Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi)

Belli bir an ve mekânda yaşayan insanların oluşturduğu toplumsal üretim biçimi ve ilişkileri, o toplumu oluşturan önemli ögelerden olan televizyonun da örgütlenme ve iş yapış biçimine yansır ve yansıtılır. Televizyonun yapısı ve iş yapış biçimi, özellikle ekonomik ve siyasal pazarın, belli zaman ve yerdeki egemenlik ve mücadele yapısının sonuçlarından biridir. Bu sonuç örneğin özerk bir TRT yapısı olabileceği gibi, frekans tahsisini bile engelleyerek kamunun malını ücretsiz kullanan korsan bir özel teşebbüs sistemi biçiminde de olabilir.

Türkiye ve benzeri ülkeler, Batı'nın siyasal ve ekonomik yapısını transfer ederek Batı tipine uygun ülke kurma çabasına girişmişlerdir. Bunun sonucu olarak, 2000 yılında bu ülkeler globalleşme, demokratikleşme, deregülasyon (yasal düzenlemeyi ortadan kaldırmak), decentralisation (Ademi merkeziyetçilik), özelleştirme yollarından ve karşılıklı bağımlılık ve serbest pazar ideolojisinden geçerek, uluslararası kapitalist pazarın yeni-sömürgeleri durumuna düşmüşlerdir. Bu ülkelerdeki televizyon sistemi, bu yeni sömürgeciliğin üretim ve ilişki özelliklerini yansıtır. Kamu hizmeti gören televizyonlar da, kamu zenginliklerinin ve altyapısı hazırlanmış endüstrilerin özel teşebbüse perakende satışın, kendileri de tümüyle veya kısmen satılarak, ya parçası olmuşlar ya da devlet ideolojisinin savunucusu bir duruma düşürülmüşlerdir.

Bu makale yukardaki kuramsal çerçeveden hareket ederek Türkiye'deki televizyon sisteminin uluslararasına bağımlılığı ve bu bağımlılıktan kurtulma olasılıkları üzerinde duracaktır.

Kapitalist yapılar ve ilişkiler

Medyanın teknolojik yapısı, program üretimi, dağıtımı ve tüketimi bakımından bağımsız bir yapıya sahip olmasının koşulları, iletişim pazarının yapısı, iletişimde tekelleşme, neyin, nerede, nasıl üretileceği ve nerede ve nasıl pazarlanacağı konusunda karar verebilme gücüyle ilişkilidir. Dünya iletişim pazarına bakıldığında, iletişim örgütlerinin ekonomik yapılanmasının dev monopoller haline dönüştüğü (1, 2, 3, 4), mülkiyet yapısının ve profesyonel pratiklerinin büyük sermaye ve uluslararası işbirliğine doğru farklılaştığı (5), teknoloji, örgüt ve program transferinin Amerikan egemenliğindeki uluslararası şirketlerin egemenliğinde olduğu görülür (6). Teknoloji, program üretimi, dağıtımı ve profesyonel ideolojiler bakımından Türkiye'de oturan sermayenin uluslararası iletişim pazarındaki konumu, bağımlılık ve taklit kavramlarıyla özetlenebilir. Bu durum elbette, sadece Türkiye'ye özgü değildir. Avrupa dahil bütün dünya 1980'lerde Amerikan gerçeğinin "özelleştirme ve deregülasyon" saldırısıyla karşılaştı. 1990'lara gelindiğinde, Avrupa ve Türkiye'deki iletişim gerçeği; Amerikan tipi iletişim düzeninin yapısal olarak özelleştirdiği ve profesyonel program pratikleri ve ideolojileri açısından küreselleştirdiği bir gerçek oldu. Dallas Smythe (7), Türkiye gibi ülkeleri, bu saldırı ve değişimde Avrupa'dan sonraya bırakmıştı; gerçi Türkiye'de oluşum Avrupa'dakiyle beş altı yıl gibi kısa bir zaman farkıyla oldu, fakat diğer "azgelişmiş" ülkelerde, bu oluşum 1990'ların egemen gündeminin bir

parçasıdır.

2000 yılında dünya, Amerikan kültürünün, özelleştirme ve deregülasyonla getirilen örgütlenme biçiminin egemenliği altına girmeye devam etmektedir. Bunun yanında, teknolojik ve ekonomik kontrol ve sermaye artık Amerikan olmaktan çıkmış, Avrupa ve Japon dev sermayeleriyle pazarları paylaşmak zorunda kalmıştır. Sadece pazarları paylaşmamakta, medya ve iletişim ürün (programlar, filmler, vb.) pazarı dışında, teknolojik ürün (araç) pazarlarını da kaptırmaktadır. Fakat bu değişim, emperyalizmin temel karakterinde veya sermayenin karakterinde olan bir değişim değildir: Sermaye, sahiplik anlamında ulusallıktan çıkmaktadır; fakat aynı zamanda, sermaye baskıcılığını ve politikalarını gerçekleştirme ve sürdürme aracı olarak, ulusal birimlerin siyasal ve askeri güçlerini kullanmaya devam etmektedir.

Smythe'in belirttiği gibi (8) kitle iletişim araçları tekelci kapitalist sistemin bir buluşudur. Bu araçların amacı bütün nüfus ve öteki örgütlerin önderliği için sorunlar, değerler ve politikalar "gündemini" oluşturmaktır. Bu araçlar aynı zamanda izleyicileri kitle halinde üretirler ve reklamcılara satarlar. Bu izleyiciler kendilerine kitle halinde üretilmiş tüketim malları ve hizmetlerinin pazarlamasında çalışırlar ve pazarlamasında tüketilirler. Bunu P. Baran ve P. Sweezy "sivil satış çabası" diye adlandırır: İzleyicilerin üretimi, tüketimi ve çalışması (emeği) olmaksızın, tüketici mal ve hizmetlerinin kitle halinde üretimi ve büyümesi olanaksızdır.

Kapitalizmin son yüzyıldaki bu değişiminin ana etkisi, ileti imajlar dünyası (iletişimin soyut simgeleri ve fiziksel malların üretimi) ve bütün nüfus tarafından anlaşılan "gerçek dünyanın" doğası arasındaki farkı silmek veya bulanıklaştırmak yönelimidir. Ulusal ve dünya çapında halk ve sermaye arasındaki ana çelişki; sermayenin kendi güçlü konumunu ileti imajların etkisiyle korumak ve genişletmek yeteneği ile, kendi yaşam koşullarını denetlemek için mücadele eden halkın direnişi ve kişisel girişimleri arasındadır. İletişim, iletinin veya aracın iletişimin ana yanı olmasını bir yana koyarsak, halk ile başlar, halk ile biter. Halk ve ileti imajın kitle halinde üretimi arasındaki mücadelenin her an yapıldığı mücadele sitesi, halkın "izleyici" yapıldığı üretim ve ilişki yeridir. Kitle halinde üretilen izleyiciyi yaratmakla tekelci kapitalizm, sadece kendinin en başta gelen, başrolü oynayan kahramanını (ve gündem hazırlayıcısını) değil, fakat kendinin ana düşmanını, örgütlenmiş emeği bu rolden alarak üretir.

İletişimle dünya sahnesinde şiddetlenen mücadeleler arasında nasıl bir ilişki olduğunu şöyle anlayabiliriz: Her siyasal ekonomik sistem enformasyonun kullanımını denetleme gücüne dayanır. Gelişmiş sanayi toplumları radyoyu kullanarak, elektronik iletişimi geliştirme avantajına sahip oldular. Bu kullanış kapitalist siyasal ekonomik sistemin vazgeçilmez temeli oldu. Elektronik iletişimin öteki kaynaklarla kullanılışı açısından, kapitalist "merkez" ile Üçüncü Dünya ve sosyalist ülkeler arasındaki ilişkiler dengesizdir. Tekelci kapitalizmin çelişkileri yoğunlaştıkça, bu sistemin en zayıf yanının aslında bu sis-

Uyuşturuluyoruz

Hıfzı Topuz

(İletişim Araştırmacıları Derneği Başkanı)

Hıfzı Topuz'a günümüz Türkiyesi'ndeki televizyon yayıncılığına hangi eleştirileri getirdiğini ve alternatif bir televizyon yayıncılığının olanaklı olup olmadığını sorduk. Sayın Topuz'un yanıtlarını sunuyoruz.

Türkiye'de 260 TV kanalı var. Bunların 16'sı ulusal, 5'i kamusal; 240 da bölgesel yayın yapıyor. Bu sayılara bakınca Türkiye'de televizyonun çok gelişmiş olduğu söylenebilir. Ama gerçek pek öyle değil.

Ben evde 30 kadar kablolu yerli yayın izleyebiliyorum. Bunlardaki haber programlarının içeriği birbirinden çok değişik değil. TRT'de protokol haberlerinin ağırlığı var. TV8, NTV ve CNN Türk'de daha çok ayrıntı bulabiliyorsunuz. Birkaç kanalda da dinsel haber ve programlar ağır basıyor. Ama genelde tekdüzelikten kurtulamıyoruz.

Kanalların özelliği daha çok röportajlarda, açık oturumlarda, tartışma konularında ortaya çıkıyor. Ama düşüncelerde, yaklaşımlarda ve yorumlarda çoğulluk ve çeşitlilik pek göze çarpmıyor. Şov, reality şov, dizi film, film, video kaset, konser ve yarışma türlerinde yaklaşımlar hep aynı.

Bazı belgesellerde ve tartışmalarda geniş bir dışa açılım oluyorsa da bunların fazla ağırlığı yok. Toplumu ileriye götürecek kültür programları hep marjinal durumda. Yerel kültürlere ve sorunlara çok az yer veriliyor. Dış ülkelerdeki gelişmeler ve onların sorunları da programlara yansımıyor. Komşu ülkeleri TV ekranlarından tanıyamıyoruz. Çeşitli ülkelerdeki globalleşmeye karşı tepkilerin de doğru dürüst yansıtıldığı söylenemez. Bazen de kışkırtıcılıktan ve şovenlikten kendimizi kurtaramıyoruz.

İç olaylarda ise dikkatler genelde birkaç noktaya çekiliyor. Ülkenin siyasal gündemini medya oluşturuyor. Yaşamsal önemi olan sorunlar gündeme getirilmiyor. Yolsuzluk olaylarının bir süre üzerine gidiliyor, fakat sonra unutuluyor. Magazin ve şov programları gerçeklerin üzerine perde çekiyor.

"Halk bunu istiyor, ne yapalım? Magazine ağırlık vermek zorundayız" gibi bir görüşe hiç katılmıyorum. Buna popülizm denir. Halkın motivasyonunu TV'ler oluşturuyor. İzleyiciyi uyuşturucuya alıştırırsanız o da hep uyuşturucu ister. Kaliteli programlara alıştırırsanız o da kaliteyi arar.

Bunda reytingin baskısı var elbette. Reklam verenler, en çok reytingi olan programı seçiyorlar; bu çok doğal. Reklamda en büyük payı da şov, dizi ve yarışma programları alıyor. Öyleyse reklama dayanmayan, bağımsız, kamusal kanalların kurulmasını araştırmak gerek.

Alternatif TV yayıncılığı bence bağımsız, özgür, kamusal yayıncılığa dayanır. Yani kâr hedefi gütmeyen, devlete, bankalara, holdinglere, sanayi kuruluşlarına dayanmayan, globalleşme şebekesi içinde yer almayan yayıncılığa. Bu da büyük uğraşları getiriyor.

temin gücünün en çok dayandığı yan olduğu ortaya çıkar; bu iletişimdir.

Türkiye'deki özel televizyon sisteminin biçimlenişi, Amerikan ticari tarzının kötü bir kopyasıdır; teknolojik yapıda Amerika, Avrupa ve Japonya'nın teknolojik ürünleri egemendir. Televizyonun profesyonel kültürü Batı tipinin en sömürgen seviyedeki biçimidir. Programlara (örneğin her tür eğlence programlarına) taklitle yansıyan sömürgen profesyonel ideolojiler, özellikle "Çarkıfelek" gibi Amerikan yapıları veya onların ucuz kopyalarıdır. Dolayısıyla Türkiye'deki özel televizyonlar hem teknoloji, hem yapı, hem program, hem profesyonel pratikler ve ideolojiler bakımından yeni-sömürge bir genel yapının bütünleşik örneği durumundadır.

İletişim ve kültür emperyalizmi

2000 yılında dünyada, iletişim teknolojileri ve örgütlü faaliyetlerinde devletle halk, uluslararası, ulusal ve yerel ekonomik ve siyasal güçler, üreticiler ve tüketiciler, sosyal plancılar ve yöneticiler arasında yeni gelişme ve değişmeler sürmektedir. Devletler ulusal politikalarla, kalkınma ve iş yaratma adı altında uluslararası firmaların sözcülüğünü yapmaya devam etmektedir. Enflasyonun, işsizliğin ve ekonomik sıkıntıların artarak yaşanmasının yanı sıra, eğlence endüstrileri, müzikli ve televizyonlu birahanelerle, Migroslar ve Realler'le, internet kafelerle daha da yaygınlaşıyor. Teknolojinin kendisi ve iletişim ürünleri, kendi yapılarının ideoloji ve kültürünü yaymaya devam ediyor.

Kültür satışında olanlar ve kimliğini tümüyle Batı'yla veya postmodern durumun global kimliğiyle tanımlayanlar için elbette kültür emperyalizmi yoktur ve kavram çok rahatsız edicidir. Onun yerine karşılıklı bağımlılık, çağdaşlaşma, post-modernleşme, vb vardır. Bu tür kimliğe sahip olmayan, kendini beğenmeyerek ve kendi kimliğinden utanarak kimlik krizinde kimlik aramayanlar için kültür emperyalizmi, içmek için seçtiğimiz kola denilen sıkıştırılmış havalı şekerli sudan, yediğimiz McDonalds'dan, giydiğimiz blue jean'den, kullandığımız kavramlardan, tercih ettiğimiz televizyon programları ve filmlere kadar günlük yaşamımızın her anı ve her mekânında vardır. Kültür emperyalizmi ile, Herbert I. Schiller'in belirttiği gibi, Türk toplumu kapitalist dünya sistemi içine çekilmektedir. Bu çekme, ülkelerin egemen tabakalarının cazibeyle, zorla ve bazen rüşvetle, kendi ülkelerinin sosyal kurumlarını egemen sisteme (özellikle Amerikan ticari sistemine) uygun bir şekilde biçimlendirmesi ve hatta sistemin egemen merkezinin değerleri ve yapılarını teşvik etmesiyle olmaktadır. Televizyon bu teşvikte en etken rol oynayan araçtır. İletişimde kültürel emperyalizm, genel emperyalist sistemin bir alt setidir. Kendi başına özgür bir karaktere sahip değildir. Kültürel ve ekonomik alanlar birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde beraberdir. Gelişmiş şirket ekonomisinde iletişim, kültürel parça endüstrisel finans sektörlerinin ekonomik amaçlarını destekler (örneğin, tüketici toplumun yaratılması ve geliştirilmesi gibi). Kültürel üretim, otomobil üretiminden aşağı kalmayacak kadar, kendi siyasal ekonomisine sahiptir. Sonuçta, kültürel çıktı (ürün) olarak nitelenen her şey aynı zamanda ideolojiktir ve sistemin çıkarına hizmettir (9). Schiller'e göre emperyalizm halkın ve kaynakların sömürücü kontrolü olarak, canlı ve sıhhattedir. Aynı zamanda, emperyalizme karşıtlık ve direniş de bugün, 19. yüzyılın sonundakinden çok daha yoğundur. Baskı altında susturulmuşluk ve sessizlik, son bulmuşluk demek değildir.

Bağımlılık, ürün ve profesyonel pratikler

İletişim teknolojisinin ortaya koyduğu en önemli ürün, iletişimin iletileni, gözle görüleni, kulakla duyulanıdır. Bu ürünler medya teknolojisinin özelliğine göre çeşitli araçlarla taşınarak, çeşitli araçlardan geçerek, çeşitli biçimlerde gelir. Program akımının iki ana yanı vardır: Birincisi ideolojik ve kültürel, ikincisi de ticaridir. İdeolojik yan; ticari yanı desteklemek, tüketicileri pazara alıştırmak ve bütünleştirmek için işlev görür. Birinci yan bakımından, Amerikan kitle ideolojisi, kültür ve

yaşam tarzı dünyada rakipsiz egemenliğe sahiptir. Dünya bu bakımdan 24 saat sürekli bombardıman edilmektedir. Bu da ne kendiliğinden ne de bu tarzın gerçek üstünlüğündendir. Tarzın sürekli olarak tekrarlanmasından ve yüceltilmesinden; yeknesaklıktan öte, çoğulcu renkli ve umut verici bir görünüm içinde sunumundan; alternatifleri ortadan kaldıran pazar gücünden ve insanlara fiziksel ve duygusal heyecan ve fanteziye kaçışla doyumu getiren eğlence özelliğinden dolayıdır. İkinci yani ticari yanda, dünya pazarlarında Amerikan egemenliğinin gerileyişi sürmektedir. Bu egemenlik altında, kendi etki alanlarını genişletmeye çalışan Japonya ve Avrupa kapitalistlerini ve bu egemenlik tarzını kopya ederek kendi yakın çevresinde iş yapan diğer ülkelerin kapitalistlerini görürüz.

Türkiye televizyonlarında yaygın olan sinema filmleri, kadınların izlediği pembe diziler, polis ve macera dizileri ve diğer programlar ya dışarıdan satın alınmıştır ya da yerli taklitlerdir. Taklitle dışarıdan alınanın ideolojik ve kültürel çerçevesi benimsenmekte, "yerli" dili ve konuları kullanıldığı halde yerli olma özelliği ortadan kalkmaktadır. Yerli olan canlı spor yayınları, boş vakit geçirmenin kolonileştirilmesi ve bu kolonileştirme sürecinde sporcuların giysileriyle, saha içindeki ve televizyondaki reklamlarla mal ve dünya görüşünün satışını yapar. Çocuk programları ve filmleri alanında özel televizyonlarda büyük çoğunlukla Amerikan ve özellikle Walt Disney ürünlerine, ne ticari ne ideolojik yönden dünyada ve Türkiye'de rakip yoktur. Müzik, ithal edilen Amerikan "hayranlığının" belki de ilk ürünüdür ve Türkiye'deki özel televizyonlar (özellikle müzik kanalları) bu transferi gereğince yapmaktadırlar.

Günlük iletişim faaliyetlerini idealleştiren değerler sistemi, medya profesyonelliği, profesyonel ideoloji ve iletişim politikaları, dışa bağımlılığın kurulması ve yayılmasının koşuludur. İletişim profesyonelliği, teknolojik araç ve ürün transferine paralel olarak ithal edilmiş bir ideolojidir. Kültürel bağımlılığın en önemli parçalarından biri-

İletişim özgürlüğü medya imparatorlarının özgürlüğü oldu

Prof. Dr. Özden Cankaya

(Galatasaray Üniversitesi Radyo-TV Bölüm Başkanı)

Teknolojinin gelişmesinin tüm insanlara yararlanma açısından daha geniş olanaklar sunacağı yolundaki öngörüler gerçekleşmedi. Ülkeler arasında ve toplumlar içinde eşitlik sağlanamadı. İletişim teknolojisinin gelişmesiyle tüm bireylerin iletişim özgürlüğünden eşit olarak yararlanacağı düşüncesi bir düş olarak kaldı. Ekonomik güce ve üstünlüğe sahip olanlar, iletişim özgürlüğünden daha çok pay aldılar. Çünkü iletişim teknolojisi çok pahalı bir teknoloji. Ekonomik açıdan gelişmiş toplumlar ve bireyler, iletişim teknolojisinden yararlanarak ideolojilerini yayma açısından daha üstün durumdalar.

1990'lı yıllar Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinde rejim değişikliğinin yaşandığı bir dönemin başlangıcı oldu. Siyasal dengelerin değiştiği, altüst olduğu bu yeni dönemde yeni bir kavram ortaya çıktı: Küreselleşme. Küreselleşme, insanların olanaklardan eşit olarak yararlanma beklentilerinin yerine, kapitalizmin kurallarının daha etkin bir biçimde egemen olmasına yol açtı. Küreselleşme iletişimde, daha yoğun bir tekelleşmeyi doğurdu. Haberleşme özgürlüğü, iletişim tekellerini ellerinde bulunduranların özgürlüğü oldu. İletişim özgürlüğü, temel hak ve özgürlüklerden biri olmasına karşın, küreselleşme olgusu, herkesin bu özgürlüğü eşit biçimde kullanması, engellemektedir. Medya tekellerini ellerinde bulunduran "imparatorlar" kendi ideolojilerini yayma olanağına sahip oldular.

Haberleşme özgürlüğü kavramının içi boşaltılıp, haber kazanç getiren bir "meta" halinde algılanınca, "daha çok izlenecek" haber üretilmeye başlandı. Yani insanları eğlendiren, apolitik, gerçekler yerine yaşamın ilginç gelecek ayrıntılarında odaklanan haberler. Kolay izlenen, aslında öğrenilmese de izleyicinin hiçbir kaybının olmayacağı olaylar, bilgiler aktarılmaya, yeni yaşamın magazin yönü "gerçekler" olarak sunulmaya başlandı.

Popüler bir şarkıcının ya da film yıldızının bir davranışı ana haber bültenlerinde yer alırken, milyonları ilgilendiren "yasa tasarıları" sessizce meclisten geçiveriyor ya da hapishanelerdeki olaylar bir cümleyle geçiştiriliyor. Gerçek yaşamın sorunları, çok küçük bir azınlığın yapay pırıltılarının arkasına gizleniyor. Neyin önemli olduğu, bilinçli olarak unutturulmaya çalışılıyor.

Türk televizyonlarında yayınlanan programlar, yalın biçim olarak değil, içerik olarak da dış kaynaklı yapımlara öykünüyorlar. Türkiye'de üretilseler de aslında yabancı programlar. Bu dışa bağımlı program yapısı, kendi kültürüne yabancılaşmış bir izleyici kitlesi doğuruyor. Kendi toplumunda, kendisinin olmayan programları izleyenler, giderek başka kültürlerin insanları oluyorlar. Küreselleşmeyle "tektip"leşiyoruz.

3984 sayılı yasa; sermaye ve devlete yayın hakkı tanıyor. Demokratik kitle örgütleri sesini bu düzeyde duyuramıyor. Sendikalar, yerel yönetimler, üniversiteler, televizyon ve radyo yoluyla topluma düşüncelerini aktaramıyorlar. Bu konudaki yasal düzenlemelerin acilen değişmesi gerekiyor. Demokratik bir toplum istiyorsak, kitle iletişim araçlarının, toplumun tüm kesimleri tarafından kullanılabilmesi gerek.

dir. Burada, genel Amerikan ideolojisinin ve medyayı içeren özel ideolojik değer yargılarının egemenliğinin dünyaya yayıldığını görürüz.

Egemenliğe alternatifler

Teknolojik bağımlılığa alternatif, "kendi teknolojini kendin üret" biçiminde özetlenebilir. Bu olasılık, günümüzün kapitalist pazardaki ekonomik, siyasal ve askeri egemenlik koşulunda, ancak montaj endüstrisi kurmaya kadar gelebilmiştir.

İletişim ürünü (programlar) bağımlılığına alternatif ise "kendi programını kendin yap" politikasıdır. Bu olasılık vardır, fakat yerli program üretimi sadece yerli sermayenin, çoğunlukla uluslarasılarla işbirliğiyle, palazlanmasını sağlamaktadır. Yerli üretim, ya kültürel bağımlılığı desteklemekte ya da aynı bağımlılığı kopyalayan ve kişiler arası ilişkilerde bile düşüncesizce/mankafaca tüketimi teşvik eden biçimlendirmeler sunmaktadır.

Ticari özel televizyona alternatif, hem uluslararası seviyede bağımsızlık arayışları içinde geliştirilmeye çalışılmış, hem de kapitalist sistemin kendi içinden çıkmıştır. Bu yönde pratik yanıtlar aranmış, alternatif medya kuruluşları ortaya çıkartılmıştır.

Televizyon program akışı ve kültürel hegemonyaya karşı pratik çözüm arayışları özellikle 1970'lerde UNESCO bünyesinde gelişip yayılmıştır. Fakat UNESCO'nun girişimleri ve alınan tedbirler 1980'in sonunda Amerika'nın UNESCO üzerindeki egemenliğini yeniden elde etmesi ve özelleştirme ve neoliberalizmin dünyada hızlandırılmasıyla birlikte ciddi oranda gerilediği. UNESCO'da ve diğer girişimlerdeki başarısızlığın en önde gelen nedeni, Üçüncü Dünya ülkelerini temsil edenlerin, temsil ettikleri güç

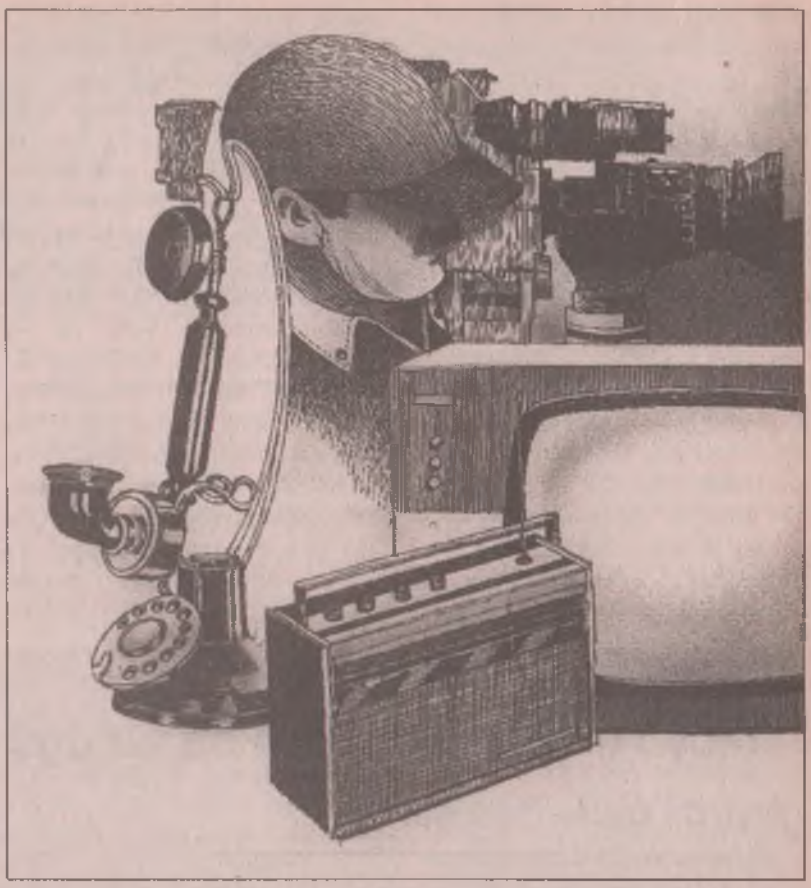

yapılarının dünya kapitalist pazarına olan bağımlılıkları ve bu pazardaki çıkarlarıdır. Dünya ekonomik düzeninin değişimi, sadece ileri kapitalist ülkelerin pazar politikalarında ve ilişkilerinde değişiklikle gerçekleşemez (ki zaten böyle bir değişiklik gönüllü olarak vazgeçme ile değil, egemenlik mücadelesinin bir sonucu olarak gerçekleşebilir). Aynı zamanda, bağımlılık, iç sömürü ve emperyalist ilişkilerin egemen olduğu Üçüncü Dünya toplumlarının sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarında da değişiklik zorunludur (ki bu da ancak sınıf mücadelelerinin belirlediği egemenlik durumuna bağlıdır).

Bütün dünyada, özellikle 1980'lerde artan bir şekilde kamu hizmeti televizyon örgütlenmesi ciddi özelleştirme ve deregülasyon saldırısına uğramaya başladı. Avrupa'da İtalya zaten 1970'in sonlarında özel televizyon ve Amerikan tipi programlar bolluğuyla dolup taşıyordu. Amerikan televizyon programlarının dünyadaki egemenliğine karşı ciddi hoşnutsuzluklar Avrupa Birliği'nden gelmeye başladı. Fakat Avrupalılar kendi kültürlerini Amerikan ticari kültürel saldırısına karşı, ne program transferi ne de taklit konusunda başarılı bir şekilde koruyabildiler. Onun yerine, Avrupa'da iletişim alanında devleşen özel teşebbüs şirketleri çıktı (3).

Amerika'da kapitalist sistemin kendi içinden ticari medyaya karşı alternatifler üretildi ve geliştirildi. Başlangıç kamu yayıncılığıyla oldu. Kamu yayıncılığı şebekeye doğru gelişti ve kamu yayını sistemi (Public Broadcasting System; PBS) olarak devam etti. PBS sistemi TRT gibi yapılanmamıştır; devletin ve siyasal partilerin tamamıyla konrolü dışındadır. Bu televizyon (en azından benim bildiğim New York Kanal 13), Front Line ve çocuk programları gibi oldukça değerli programlar yanında, İngiliz

Ticari özel televizyona alternatif, hem uluslararası seviyede bağımsızlık arayışları içinde geliştirilmeye çalışılmış, hem de kapitalist sistemin kendi içinden çıkmıştır.

kaynaklı "yüksek kültür" sanat ürünlerini ve klasikleri sunarak elitist bir karakteri de taşımaktadır. PBS'i sonradan halkın kullanımına açık televizyon (public access television) takip etti. Kablo yayınıyla, kabloya da uygulandı. Fakat hiçbir alternatif televizyon popüler sömürü medyasının gücünü elde edemedi.

Egemen kapitalist pazarda anlamlı alternatifin çıkabilmesi ve tutunabilmesi, en azından iki temel koşula bağlıdır. Birincisi sermaye ve bu sermayenin televizyon girişiminde yaşama olasılığıdır. İkincisi bu sermayenin alternatif televizyon programları üretme olanaklarını kullanabilmesine izin veren bir yasal, ticari ve kültürel ortamın ve ciddi kamu politikalarının olması gerekir. Türkiye'de alternatif sermaye olasılığı (örneğin din sömürüsü yapan sermayenin televizyon yayınlarında olduğu gibi) vardır. Fakat özellikle, bu sermayenin ideolojik yönelimini ve program politikasını destekleyen günlük veya periodik finans desteğinin olması gerekmektedir. Bunun için de sermaye çevrelerinin yeterince reklamsız desteği gerekir. Bunun olma olasılığı ise kapitalist pazarda azdır. Bu olsa bile (örneğin dini sermayenin kendi televizyonunu desteklemesinde olduğu gibi), yasal ve egemen kültürel yapı alternatifin gelişmesine ancak egemen pazar ideolojisine uyum durumunda izin verebilir.

O zaman geriye sadece iki seçenek kalmaktadır. Birincisi özerk kamu televizyonu kurulmasıdır. Bu da ancak TRT'nin özerkleştirilmesi, kendi finans gereksinimini kendi tayin etmesi ve devletin, siyasal partilerin ve diğer çıkar gruplarının itirazlarına boyun eğmeden, finansını sağlaması ile gerçekleşme olasılığına sahip olabilir. Ayrıca, TRT'nin devlet ideolojisinin kaba propagandasını yapan araç biçiminden çıkartılıp, "devletin çıkarıyla tanımlanmayan kamu çıkarını" temel alan bir yayın politikası güden bir biçime dönüştürülmesiyle gerçekleşebilir. Devletin herhangi bir kurumu (Ordu Saati, Polisinizi Sevin, MİT ve Görevimiz Tehlike gibi) program yapacaksa, kendisi yapabilir.

Alternatif televizyon veya yayın konusu, ekonomik ve siyasal politikalar, kültürel gelenekler ve yapılar, egemenlik ve mücadele durumuyla ilgili ve onların biçimlendirdiği bir konudur.

Bu yapının ve aynı zamanda ekonomik soygunların, trilyonluk hırsızlıkların ve mafya ilişkilerinin olduğu bir ortamda, TRT'yi yasal olarak özerkleştirme olasılığı vardır, fakat bu yeterli değildir. Sahipliğin, devletin ve siyasal partilerin konrolüne izin vermeyecek, siyasal ve ekonomik çıkarlara hizmet etmeyecek, hiç değilse burjuva ideolojisinin çokseslilik ve serbestlik ilkesini gerçekleştirebilecek bir şekilde yeniden yapılandırılması gerekir. Bu tür yapılandırma ve program politikası değişimi olasılığı, Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve kültürel yapısında oldukça azdır. Bu nedenle, TRT'nin Amerika'daki "Public television" veya daha güçlü olarak BBC gibi olabilme olasılığı şimdilik pek yoktur.

İkinci seçenek Amerika'da uygulanan halkın kullanımına açık sistemdir (public access television). Bu yolla Amerika'da hem farklı ideolojik görüşteki insanlar ve gruplar kendi düsüncelerini özellikle yerel yayın yapan televizyonlarla duyurma olasılığına kavuştular, hem de yeni-sömürge devletler, Amerika'daki ajanları ve aktif destekçileri yoluyla burada yaşayan vatandaşlarına propagandalarını yapma olanağı elde ettiler. Bu televizyonlar ulusal televizyonların kapsamı ve seyirci potansiyeline sahip değildirler. Fakat şebekeler kurarak ve program paylaşımıyla güçlenme potansiyeline sahiptirler; ve hatta satelite şebekeler kurabilirler. Halkın kullanımı (public ac-

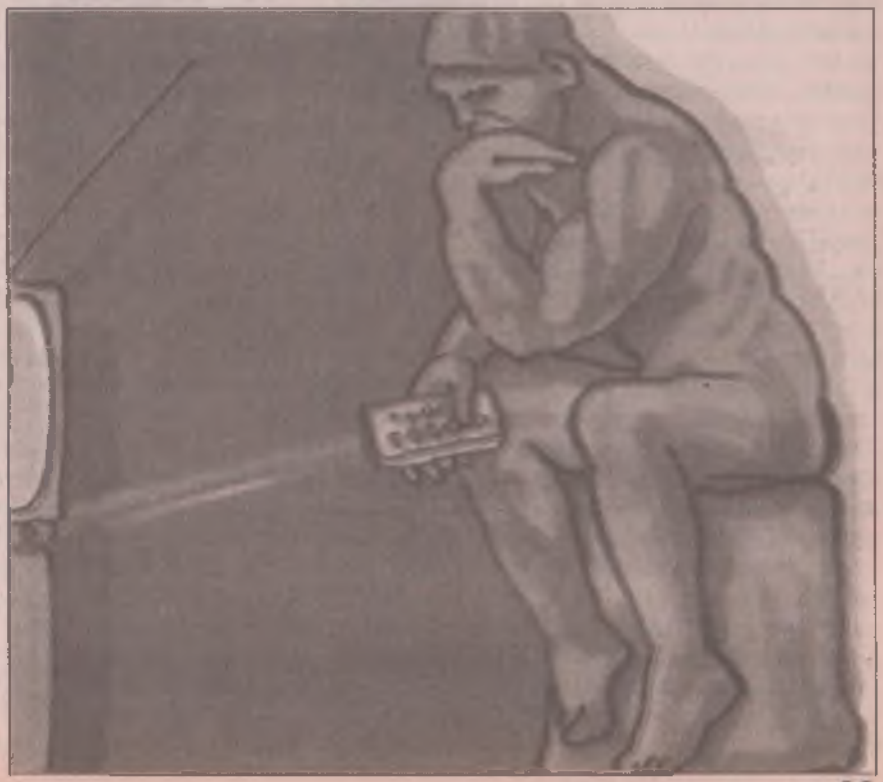

cess) için yasal biçimlenme ve bunun uygulanma olasılıklarının sağlanması gerekir. Elbette Türkiye gibi yasaların güçlüler tarafından kullanıldığı ve gerektiğinde çiğnendiği, yok sayıldığı; iç mekânda sigara içme yasağı uygulamasının bile sigara içenler tarafından edepsizce engellendiği bir egemen kültürde, bunun olasılığı da azdır. Siyasal politikalar ekonomik pazarın dışında, onun üzerinde ve ona rağmen yapılmamaktadır.

Gene de, böyle bir sistemin olasılığı göz ardı edilmemelidir. "Public access" televizyon kanallarının kurulması için, gerekli yasal değişikliklerin yapılması gerekir. Bu televizyon sistemi, devlet tarafından özel televizyonlardan alınan frekans kullanım kirası ve diğer vergilerden elde edilen gelirle desteklenebilir. Kamu kurumları ve özel şirketlerin bu kanalları kamu servisine yardım çerçevesi içinde desteklemeleri için teşvikler getirilebilir. Sistemin yaygınlaşması ve güçlenmesi için, iletişim fakültelerinin ve çıkar gözetmeyen kuruluşların (örneğin, halkevlerinin, sendikaların, çevre koruma derneklerinin, Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nin) programlar yapmaları ve yaptırmaları ve bunların dağıtımı ve paylaşımı için şebekeler kurulması gerekir. Elbette sorun gene program yapımı ve dağıtımı için okulların, kurumların, derneklerin, vb gerekli parayı nasıl sağayacaklarıdır. Sendikalar program üretim ve dağıtım birimleri kurabilirler (elbette böylece bazılarının cebine giren haksız paradan biraz kesmek gerekecektir). Sol adına solu sömüren kitap ve basımevleri katkıda bulunabilir. Sanatkârlar ve sporcular kitlelerden aldıklarının bir kısmını bu tür destek için ayırabilirler. Destek medya profesyonellerinden, doktorlardan, hukukçulardan ve üniversite öğretim üyelerinden de gelebilir.

"Public access" televizyon, kamusal alan yaklaşımıyla gerekçelendirilmekte ve savunulmaktadır (10, 11, 12). Bazıları bunu Avrupa sosyal haklar geleneğine bağlayarak demokratik vatandaşlığın bütünleşik bir parçası olarak ileri sürmektedir (13).

Diğer bir seçenek, Amerika'daki kamu yayını (Public Broadcasting) türü bir sistemin kurulmasıdır. Bu sistem ya TRT'nin yanında kurulabilir ya da TRT yasal olarak ortadan kaldırılıp, her şeyinin Amerikan tipi kamu yayıncılığı biçiminde şekillendirilmesi amacıyla yeniden tahsisi ile gerçekleştirilebilir. Elbette buradaki "kamu yararı" TRT'ninki gibi devlet ideolojisiyle tanımlanan bir çerçeveye oturtulmaz. Bu sistem izleyicilerden aldığı bağışlar ve bu bağışların tutarı veya iki misli kadar devlet tarafından sağlananan

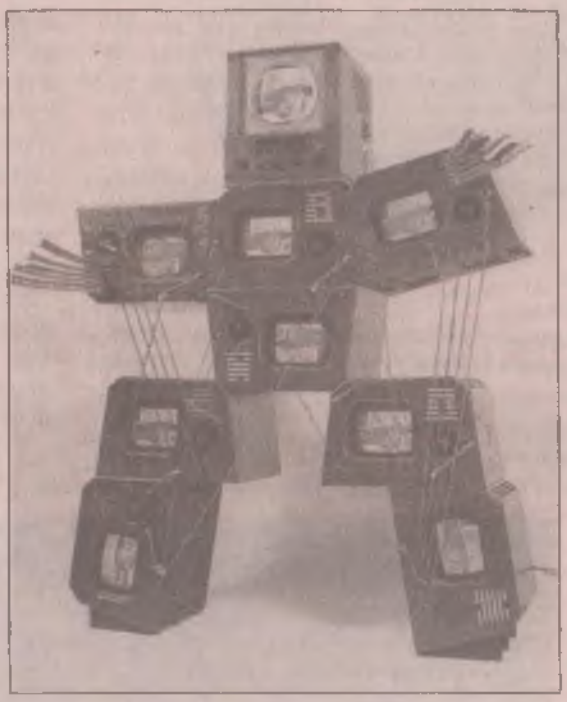

destek ile özerk yayın yapabilir. Bu yeni kamu yayın sistemi şebekeler yoluyla Türkiye çapında bir yayın alanına sahip olabilir (eğer TRT'nin olanaklarını devralırsa, zaten sahiptir). Yeni televizyon teknolojilerinin ve kablo televizyon yayınlarıyla ilgili olanakların, "kamu yararına yayın ilkesi" çerçevesinde, kamunun kullanımı için sağlanması da gerekir.

Kapitalist siyasal, kültürel, sosyal, iletişim pazarı, meli malılar (normatif kurallarla) ile, formalist ve hümanist idealizmlerle yürümemektedir. Alternatif televizyon veya yayın konusu, ekonomik ve siyasal politikalar, kültürel gelenekler ve yapılar, egemenlik ve mücadele durumuyla ilgili ve onların biçimlendirdiği bir konudur. Diğer bir deyimle, alternatif televizyon sistemi kamu yayınının biçimlenmesi, teorilerin ve düşüncelerin değil, toplum tarihinin, üretim biçimi ve ilişkilerinin bir ürünüdür (4, 14).

DİPNOTLAR

1) Bagdikan, B. (1993) Media Monopoly, Boston: Beacon press (4th ed)

2) Schiller, Herbert I. (1989) Culture Inc.—The Corporate Takeover of Public Expression. New York: Oxford University Press.

3) Erdoğan, İ. (1995). Uluslararası iletişim. İstanbul: Kaynak Yayınları.

4) Garnham, Nicholas (1994) 'The Broadcasting Market and the Future of the BBC' p11-19 in The Political Quarterly Vol 65 No 1 January-March 1994 Oxford, Blackwell

5) Ayrıntılı bilgi için bkz Parenti, Golding, Elliott, Curran, Garnham, Mattelart.

6) Ayrıntılı bilgi için bknz Boyd-Barret, Schiller, Mattelart, Varis, Hamelink, Erdoğan.

7) Smythe, D. W. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. Canadian Journal of Political and social theory. Vol. 1 (3), pp. 1-27.

8) Smythe, D. W. (1986). "Culture, Communication Technology and Canadian Policy". Canadian Journal of Communication, (12) 2, pp. 1-20.

9) Schiller, Herbert I. (1991). Not yet the post-imperialist era. Critical Studies in Mass Communication, 8, (1, March), 13-28.

10) Aufderheide, Patricia. (1992, Winter). Cable Television and the Public Interest. Journal of Communication, 42(1), 52-65.

11) Garnham, Nicholas. (1990). Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information. Newbury Park, CA: Sage Publications.

12) Sholle, David. (1995). Access Through Activism: Extending the Ideas of Negt and Kluge to American Alternative Media Practices. Paper distributed at the 45th Annual Conference of the International Communication Association, Albuquerque, New Mexico.

13) Murdock, Graham & Golding, Peter. (1989, Summer). Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications. Journal of Communication, 39(3), 180-195.

14) Hamada, Junichi (1997) "Advanced 'Public' and Public Broadcasting: Toward a Theory of 'Public Subjectivity'in Broadcasting" p37-53 in Studies of Broadcasting no 33 Tokyo, NHK Broadcasting Culture Research Institute.

NOT: Ayrıntılı kaynakça için İrfan Erdoğan'ın web sayfasına bakınız.

Televizyon nedir? Aracın diyalektiği

Televizyon, sistemin muhalifleri tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılabilir. Ancak, bunu yapabilmek için aracı her yönüyle tanımak, sınırlılıklarının farkında olmak, egemen pratikleri sıkı bir eleştiriden geçirip alternatifleri ortaya koymak olmazsa olmaz koşullardır.

Arda Odabaşı

Televizyon, günümüzün en çok tartışılan ve eleştirilen aracı. Bunun nedeni, televizyonun geniş potansiyelinin yanı sıra, bu aracın gündelik yaşamımızdaki bazı rutin sorunların çözümünü kolaylaştıran (çamaşır makinesi, buzdolabı, telefon gibi) araçlardan farklı bir boyutunun olmasıdır. Bu boyut, kullanıcısıyla televizyon arasındaki zihinsel ilişkidir (1). Hayatımıza boylu boyunca girmiş olan televizyon, çok yönlü ve çok boyutlu bir kitle iletişim aracı, dahası bir kültürel kurumdur.

Bu yazıda, aslında birbirinin yansıması olan iki uç görüşü değerlendirmeye çalışacağım. Bu görüşlerden birincisi teknolojiyi pür, yani toplumsal sınıflardan ve ideolojiden bağımsız bir yapı, bağımsız bir değişken olarak kabul eden, toplumsal değişimin ve gelişimin itici gücünün sadece iletişim teknolojisi olduğunu ileri süren, toplumsal yapıyı neredeyse tümüyle teknolojiye indirgeyen (iyimser veya kötümser) "teknolojik belirleyicilik" yaklaşımıdır. İkincisi ise, yine teknolojiyi pür bir yapı olarak algıladığı için aracı basit bir teknikten, salt araçtan ibaret gören, aracın tarihsel oluşum süreci içerisinde edindiği yapısal özelliklerini bütünüyle gözardı ettiği için aracın el değiştirmesiyle mevcut olumsuz kullanım pratiklerinin bütünüyle yadsınabileceğini ve sınırsız olarak salt olumlu amaçlar yönünde kullanılabileceğini düşünen yaklaşımdır.

"Teknolojik belirleyicilik" ve McLuhan'ın görüşleri

Elektronik araçların ve teknolojinin (özellikle iletişim araçlarının ve iletişim teknolojisinin) birer totem haline getirilerek kutsandığı; gelişmenin, modernleşmenin, özgürlüğün, ilericiliğin, demokrasinin ve refahın yaratıcısı sayıldığı bugünkü toplumumuzda, teknoloji neredeyse bir "ideoloji", belirli bir yaşam tarzının olmazsa olmaz koşulu haline getirilmiştir. Teknoloji büyük kurtarıcıdır. Bugünün hakim ideolojisinin ürünü olan bu anlayış, teknolojiyi pür, yani sınıfsal olmayan bir olgu olarak kabul edip sunmakta; dolayısıyla teknolojiyi (özellikle iletişim teknolojisini) toplumsal gelişimin itici gücü/öznesi olan bağımsız bir değişken olarak endoktrine etmektedir. Teknolojik araçlar özne/aktör olarak kabul edilerek kişileştirilir. Araçların arkasındaki kimseler ise ya efsaneleştirilir ya da görünmez kılınır (2).

McLuhan, iletişim teknolojisini uygarlık tarihinin merkezi olarak kabul eder. Ona göre uygarlık tarihini yaratan, bütün diğer teknolojilerin merkezi olan iletişim teknolojisidir.

"Teknolojik belirleyicilik" olarak adlandırılan bu görüşü açmak için, bu yaklaşımın en popüler ve en uç isminin, Marshall McLuhan'ın görüşlerini kısaca özetleyelim (3).

McLuhan, iletişim teknolojisini uygarlık tarihinin merkezi olarak kabul eder. Ona göre uygarlık tarihini yaratan, bütün diğer teknolojilerin merkezi olan iletişim teknolojisidir. McLuhan'a göre araç, insanın uzantısıdır. McLuhan'ın asıl ünlü tezi ise, "araç mesajdır" tezidir. McLuhan'a göre aracın kendisi bir iletidir ve içerikten daha önemlidir. İçerik önemsizdir. Üzerine sözlerin yazıldığı şeyler, sözlerden daha önemlidir. Bir toplumun siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan gelişkinliği kullanılan araca (özellikle televizyona), o aracın insanların psikolojisine yaptığı etkilere bağlıdır. Kabaca ifade edecek olursak, insanın bilincini araç belirler. Araçlar, içeriği ne olursa olsun, doğalarında varolan özellikleri nedeniyle etkilere sahiptir. Yani araç, toplumsal gelişimin aktif itici gücüdür.

McLuhan'a göre iletişim araçlarının etkisi öncelikle duyular üzerindedir. Her yeni teknoloji, eskisini çöpe atar ve çöpe atılan bu teknolojilerle birlikte belirli duyular da çöpe atılır. "Gutenberg Galaksisi" (basına dayalı uygarlık) telgrafla başlayan sürecin sonunda televizyon ile ölmüştür. McLuhan "soğuk ve sıcak araç" tasnifi yapar. Basılı

yazıya dayanan iletişimde iletici sıcak araçtır. "Utangaç dev" olarak adlandırdığı televizyon ise "soğuk araç"tır. Soğuk aracın sıcak araca göre enformasyon bakımından verdiği azdır; dolayısıyla bu tür araçlar McLuhan'a göre iletiyi tamamlamak için izleyici tarafından aktif katılımı gerektirir. Televizyon böylece insanları toplumun aktif, canlı üyeleri yapar.

McLuhan'a göre yazı ile yapılan ("mekanik çağda") algılama belirli bir zihinsel yapıya sahip bireyci insanı yaratırken, elektronik iletişim araçlarıyla ("elektronik çağ") toplumsallaşmaya çok daha yatkın bir zihinsel yapıya sahip yeni insana geçilmiştir. Böylece, varolan sorunların çözümünün yolu açılmıştır. Televizyon dünyayı çatışmadan, çelişmeden uzak bir "global köy" haline getirmiştir. (Gerçekte ise bu "global köy", uluslararası sermayenin istediği gibi at koşturduğu bir dünyadır.)

Marx'ın teknolojiye bakışı

Marx, *Kapital*'de manüfaktürden sanayiye geçişi ve emek araçlarının alet-edavat olmaktan çıkıp makineye nasıl dönüştüğünü anlatırken, sanayi kapitalizmine geçişten önceki son iki yüz yıllık zaman diliminde, yani manüfaktür döneminde iş aletlerinin nitel anlamda önemli bir değişim geçirmediğini, başlangıçtaki farklılığın salt nicel olduğunu ve bu araçların sanayi kapitalizmi öncesi dönemin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde yetkinleştiğini belirtir. Kapitalist üretimin bir biçimi olan ve 16. yüzyılın ortasından 18. yüzyılın son üçte birine kadar uzanan manüfaktür, lonca elzanaatlarından, bir ve aynı bireysel sermaye tarafından aynı anda çok sayıda işçi kullanılması dışında güçlükle ayırt edilebilir. Manüfaktürün teknik temelini elzanaatçılığının iş aletleri oluşturmaktaydı. Manüfaktür, "parça işçisi"ni getirmiş, elzanaatlarının aletlerini mükemmelleştirmiştir (örneğin yalnız Birmingham'da 500 ayrı tür çekiç üretilmiştir). Fakat üretimin teknik temeli eskisi gibi elzanaatı, el emeği olmaya devam eder. Toplumsal üretim kökten bir değişikliğe uğramaz.

Marx, devrimin manüfaktürde emek-gücü (gelişkin işbölümü) ile büyük sanayide ise emek-araçları ile başladığını belirtir. Manüfaktür toplumdaki üretici güçleri geliştirir. Gelişmesinin belli bir aşamasında ise, manüfaktürün dayandığı dar teknik temel, manüfaktürün kendi yarattığı üretim gereksinimleriyle çatışır hale gelir. Teknik üretim şartlarında gerçek bir devrim olan makine, bu çatışmayı çözer.

Marx, teknolojideki nitel değişimlerin, toplumsal yapıya diyalektik bir biçimde bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Elzanaatçılığının alet-edavatından, bunlardan bütünüyle farklı nitelikteki makineye geçiş, ancak Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşebilmiştir. Manüfaktür döneminde ve manüfaktür öncesi dönemde makine haline gelmiş bazı araçlar olmasına karşın, bunlar üretim tarzında herhangi bir devrim yaratamamışlardır. Hatta 17. yüzyılın sonunda manüfaktür döneminde icat edildiği ve 1780'e kadar kullanıldığı şekliyle buhar makinesi bile, sanayi devrimine yol açmamıştır. Tam tersi, sanayi devrimi (makinenin icadı) buhar makinelerinin biçiminde köklü bir devrimi gerektirmiştir (4).

Bu noktayı Eric Hobsbawm da tespit eder. Hobsbawm, sanayi devriminin Britanya'da gerçekleşmesinin bir rastlantı olmadığını belirtirken, Britanya ile Fransa'yı karşılaştırır. 1700'lerin ikinci yarısında Fransa, doğa bilimlerinde de, teknolojide de, teknik eğitimde de Britanya'nın önünde gitmekteydi. Fransızlar İngilizler'den daha özgün icatlar yapmaktaydılar. Britanya'da yapılmış herhangi bir benzerinden daha karmaşık olan Jacquard dokuma tezgahı ve daha nitelikli gemiler bunların örnekleridir.

Bütün bunlara karşın, Sanayi Devrimi'nin uygun koşulları yalnızca Britanya'da gözle görülür biçimde mevcuttu. 1640 İngiliz demokratik devrimi yüzyıldan fazla bir zaman önce gerçekleşmişti (5). Fransızlar daha siyasi devrimlerini yapmadan hemen önce (Hobsbawm 1780 tarihini Sanayi Devrimi için başlangıç noktası olarak belirliyor), siyasi devrimini yapmış olan Britanya sanayi devrimine başlıyordu.

Bunun anlamı, egemen hale gelen yeni üretim ilişkilerinin üretim sürecinde kullanılan araçlarda nitel bir değişim yarattığıdır. Marx, teknolojideki nitel değişimlerin, toplumsal yapıya diyalektik bir biçimde bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Sanayi öncesi son iki yüz yılda ekonomideki gelişme, eldeki bilinen teknoloji (manüfaktür teknolojisi) ile gerçekleşen yatay (nicel diyebileceğimiz) bir büyümedir. Bu büyüme döneminde yükselen toplumsal sınıflar (burjuvazi), teknolojinin nitel değişimden geçmesini engelleyen toplumsal yapıyı değiştirmiş, teknolojideki nitel değişim ancak bundan sonra gerçekleşebilmiştir

Kısacası, verili sistemde belirli bir aşamaya kadar nicel olarak gelişen üretim araçları, gelişmelerinin belirli bir düzeyinde üretim ilişkile-

ri ile çelişmekte ve ancak eski üretim ilişkilerinin esas olarak tasfiye edilip yerlerine yenilerinin gelmesiyle asıl büyük sıçramalarını yapmaktadırlar. Bu nedenledir ki Endüstri Devrimi, kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmaya başlamasından birkaç yüzyıl, burjuvazinin siyasi toplumu fethetmesinden 100-150 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Gerçekten de tarihe baktığımız zaman ekonomideki ve teknolojideki büyük sıçramaların (mesela Sanayi Devrimi'nin, büyük ekonomik atılımların) ancak siyasal/toplumsal sıçramalardan (Anadolu, Ekim, Çin, İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimleri) sonra, ekonominin/üretim araçlarının gelişimini engelleyen kireçleşmiş üretim ilişkilerinin değiştirilmesinden sonra gerçekleştiğini görürüz.

Buradan çıkan sonuç, teknolojinin bağımsız bir değişken olamayacağı; toplumsal yapının bütünlüğü ile diyalektik bir ilişki içinde varolan teknolojinin ve teknolojik ürünlerin, toplumsal yapı tarafından **son aşamada belirlendiğidir.** Teknoloji, nicel toplumsal değişimlere yol açmakla birlikte, nitel değişimler iletişim teknolojisinin salt materyal öğelerindeki gelişmeler ile olamaz. Teknolojideki nicel gelişmeler işbölümünün ve pazarın genişlemesine, nitel gelişmeler sınıf mücadelesi aracılığı ile toplumsal formasyonun değişmesine bağlıdır.

McLuhan'ın "teknolojik belirleyiciliğe dayanan iyimserlik" anlayışı, toplumsal sorunların toplumsal formasyonun temel niteliklerini değiştirmeksizin, salt teknolojik gelişmeler aracılığıyla çözümlenebileceği görüşü gerçekçi değildir. Toplumsal yapı değişmeden, sadece teknolojinin kendi içindeki gelişmelerle üretim ilişkileri değiştirilemez. David F. Noble'ın belirttiği gibi, teknoloji toplumsal değişimde bağımsız bir değişken değildir ve toplumsal yaşam da salt bir teknoloji bazına indirgenemez (6).

İletişim teknolojisindeki gelişmelerin sosyo-ekonomik nedeni

Televizyon (araç) bir teknoloji değildir; teknolojik bir üründür, teknolojinin bir parçasıdır. Teknoloji, araçları üreten makine, emek, bilgi ve ilişki düzenidir. Sosyal bir unsur olan teknoloji, toplumsal yapı tarafından biçimlenir. Teknoloji, toplumsal sorunlara hazır çareler getirebilecek bir reçete değildir. Teknolojik ürün (araç) ise, bir amaç gerçekleştirme nesnesidir. Verili tarihsel koşullar içinde, belli bir teknolojik ve ideolojik yapı içinde, belirli amaçlar doğrultusunda üretilmiştir. İletişim araçlarındaki gelişmeler toplumların gelişmesiyle paralel gider. Sanayi Devrimi ve özellikle Dünya Savaşları sırasında ve sonrasında hızla gelişen iletişim teknolojisinin sosyal orijini kapitalist/tekelci kapitalist yapıların ifadesidir (7).

Uluslararası sermaye anında iletişim olanaklarına sahip olmazsa, ne ekonomik, ne siyasi, ne askeri, ne de kültürel/ideolojik kontrolü şimdiki gibi sağlayabilir.

Marx, sanayinin bir alanında üretim tarzında yaşanan köklü değişimlerin, diğer alanlarda da benzer değişiklikleri beraberinde getirdiğini yazar. "Sanayinin ve tarımın üretim tarzlarındaki devrim, özellikle toplumsal üretim sürecinin genel koşullarında, örneğin iletişim ve ulaştırma araçlarında bir devrimi zorunlu hale getirir." Başdöndürücü üretim hızı, üretimin ulaştığı dev boyutlar, bir üretim alanından diğerine sürekli sermaye ve işçi aktarılması, bütün dünya pazarlarıyla kurulan yeni bağlar nedeniyle eski ulaşım ve iletişim araçları sermaye için ayakbağı haline gelmiştir. "İletişim ve ulaşım araçları, giderek, mekanik sanayinin üretim tarzlarına uyarlandı." (8)

1830'ların sonuna (telli telgrafa) kadar iletişim, ulaşımdan ayrı düşünülemeyecek bir alandı. Dolayısıyla ulaşım alanındaki her yenilik iletişimde de bir gelişme anlamına geliyordu. Sanayi Devrimi ile başlayan gelişme, ulaşımın ve iletişimin daha önceki çağlarda görülmemiş ölçüde yoğunlaşmasını gerektirdi. Telli telgrafla başlayan ve gelişen süreç, iletişimin ulaşımdan bağımsızlaşmasını sağladı. Sömürgelerden, uzak yerlerden hammaddelerin getirilmesi ve üretilen malların uzak pazarlara ulaşması sanayi kapitalizmi için hayati önemdeydi. Bu ihtiyaçların sonucunda yol ve kanal yapımlarında önemli gelişmeler, diğerlerine göre daha yavaş da olsa deniz ulaşımında ilerlemeler ve en önemlisi, 1840'larda başlayıp 1850'lerde ve 1860'larda patlama noktasına varan

demiryolu ağları yapımı ortaya çıktı. Sanayi Devrimi ile birlikte, yoğunlaşmış üretim sürecinin halkalarının birleştirilmesinde, iletişim, gerek ulaşıma bağlı olarak, gerekse ulaşımdan bağımsızlaşmaya başlamış bir olgu olarak büyük önem kazandı. Britanya 1840'da posta sistemini kurarak çağdaş posta sistemlerinin gelişmesine öncülük etmiş; 1875 "Uluslararası Posta Antlaşması" sonucunda, ulusal posta sistemleri uluslararası düzeyde birleştirilmiş; telli telgraf 1837'de icat edilmiş; 1866'da Atlantik'i boydan boya aşan ilk telgraf kablosu çekilmiş; radyo dalgalarıyla telsiz telgraf ise Marconi'nin 1895'te yaptığı ilk deneme gösterisinden sonra hızla önem kazanmıştır (9).

Kapitalizmin eski sömürgecilik döneminde, telgraf, telefon ve radyonun doğuşu, ticari ve askeri kontrol ve yönetim sorunlarını çözme girişimlerinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Radyonun çelimsiz bir uzantısı olarak doğan televizyonun gelişimi ise, II. Dünya Savaşı'nda "medyaların kralı" olarak tahtında oturan radyo egemenlerin ihtiyaçlarına hâlâ yeterli cevabı verebildiği için sekteye uğramış; televizyon ancak 1950'lerde, savaştan en kârlı çıkan ülke olan ABD'de büyük sıçramasını yapabilmiştir. Bilgisayarlar ve onların ataları olan hesap makineleri, veriyi, enformasyonu ve bilgiyi mekaniksel süreçten geçirme ihtiyacından doğmuşlardır. Bu ihtiyacın kökü ise ekonomideki ve yönetimdeki niceliksel artışta ve farklılaşmalarda yatar. Enformasyonun çokluğu ve kısa sürede işlemden geçirilmesi gereği, örneğin II. Dünya Savaşı'nda Amerikan topçusunun balistik hesaplarını yapma ihtiyacı, hesap makinelerini ve bilgisayarları doğurmuştur. İnternet ise, soğuk savaş döneminde olası bir nükleer veya tahrip gücü yüksek bir savaşta kullanılmak için Pentagon tarafından üretilip geliştirilmiş, daha sonra sivil kullanıma sokulmuştur (10).

İletişim alanı 1) uluslararası sermayenin kendi iletişim ihtiyaçlarından, 2) kâr güdüsünden, 3) geniş kitleleri ideolojik hegemonya altında tutma ihtiyacından doğmuş ve gelişmiştir. Bu yüzden iletişim teknolojisi kapitalizmin temel taşı durumuna gelmiştir.

Kısacası, nasıl ki burjuvazinin 19. yüzyılda işçilerin barikat/sokak savaşlarına karşı bulduğu çözüm mitralyöz (makineli tüfek) olmuşsa (11), iletişim teknolojisinin sanayi devrimiyle başlayan ve 20. yüzyılda hızlanan gelişmesinin temel nedenleri de egemenlik ilişkilerinde ve sistemin ihtiyaçlarında aranmalıdır. İletişim alanının bugün bu kadar popüler olmasının ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimin nedenleri de, esas olarak uluslararası sermayenin ihtiyaçlarında aranmalıdır.

Erdoğan'ın belirttiği gibi, iletişim teknolojisinin bugünkü yapısı olmaksızın küreselleşmenin başarısı büyük ölçüde kısıtlanır. Uluslararası sermaye anında iletişim olanaklarına sahip olmazsa ne ekonomik, ne siyasi, ne askeri, ne de kültürel/ideolojik kontrolü şimdiki gibi sağlayabilir. İletişim teknolojisi ve onun ürünleri, yani iletişim sermayesi bütün diğer sermayeler için hayati bir rol oynamaktadır. Sermayenin bugün dünyanın her köşesindeki hızlı hareketi (paranın ve para kurlarının hareketi, borsa bilgisi, pazarlama, ülkelerarası veri akımı, şirketler arası ve bir şirketin başka ülkelerdeki ortakları/şubeleri/mümessilleri arası irtibat, yatırımların yönetimi ve kontrolü, askeri iletişim/istihbarat vs.) ancak modern iletişim teknolojisinin sunduğu olanaklarla mümkündür. Dahası, iletişim sektörü uluslararası sermaye için hem bir kâr kapısı, hem de kitleleri kontrol altında tutmanın aracıdır. Yani iletişim alanı 1) uluslara-

rası sermayenin kendi iletişim ihtiyaçlarından, 2) kâr güdüsünden, 3) geniş kitleleri ideolojik hegemonya altında tutma ihtiyacından doğmuş ve gelişmiştir. Bu yüzden iletişim teknolojisi kapitalizmin temel taşı durumuna gelmiştir (12).

Televizyon "medium"unun bazı sınırlılıkları

Verili tarihsel koşullar, yani belli bir sınıfsal, teknolojik ve ideolojik yapı içinde, belirli amaçlar doğrultusunda üretilmiş bir aracın belirli özellikleri ve sınırlılıkları olabileceği açıktır. Özelliklerin ve sınırlılıkların her araç için özel olarak ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. İletişim araçlarının bazıları pasiftir. Yani çok/her amaçlı kullanıma açıktır. Bazıları ise onu yaratan teknolojik yapının ihtiyaçlarının ve amaçlarının derin izlerini taşırlar. Dolayısıyla bu amaçların ötesinde kullanılma olasılıkları oldukça sınırlanmıştır ve sorunludur (13). Tarihsel bir ürün olan televizyonun daha çok ikinci kategoriye girmekte olduğunu düşündürten işaretler çoktur. Televizyon, belirli bir toplumsal formasyonun, yani tekelci kapitalizmin iletişim teknolojisinin ürünüdür. Bu nedenle belirli özelliklere sahiptir, belirli sınırlılıkları vardır. Televizyonun teknik yapısından kaynaklanan sınırlılıklardan başka, bu sınırlılıklarla bütünleşerek gelişen, televizyonun kendi doğasından gelmese bile, tarihsel gelişiminin ve egemen pratiklerin ürünü olan (benim "dolaylı sınırlılık" olarak adlandırdığım) özellikleri de dikkate alınmalıdır (14). Bütün bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz.

a) Televizyonun elitist niteliği ve alıcının pasifliği

Televizyon elitist bir araçtır. Televizyon ile ilişkiye geçen insan, bu ilişkiye geçişten itibaren kendini bir monolog içinde bulur. Yani simetrik olmayan, tek yönlü bir iletişim içine girer. Kapitalist toplumun genel iletişim yapısı da asimetrik, tek yönlü, monolog şeklindeki bir yapıdır. Emperyalizmin var olduğu koşullarda bu monolog daha da tek yönlü hale gelir. İşyerinde patronuyla veya şefiyle, sokakta trafik polisiyle, devlet dairesindeki yetkiliyle ancak monolog biçiminde bir iletişim kurabilen (ve iletişim yeteneği sakatlanan) sıradan insan/emekçi; bu yapının evinin içindeki uzantısı araçlarla da aynı tipte bir iletişime girmek zorunda kalır.

Bu aslında, serbest (işlik dışı) zamanın kolonizasyonunun bir parçasıdır. "Sosyal ajanlar"ın evin içine girmesiyle işyerindeki ve sokaktaki egemen yapı eve taşınır, artık özelliği kalmamış en "özel" alanda (evde) bile egemen kültürel yapı yeniden deneyimlenir. Böylece özgür, entelektüel faaliyetler için kullanılabilecek tek fırsat da egemen kültürün yeniden üretimi için kullanılmış olur. İşyerinde ezilen, "konuşamayan" insan, bir de kendi evinde ezilir. Ertesi gün işte yaşanacak monoloğun talimi akşam evde yapılır.

Televizyonun karşısındaki izleyicinin katılımı, işçinin çalıştığı yerin yönetimine katılması gibi pasif bir katılımdır. İzleyiciler kitle iletişim politikasının karar alma süreçlerinde yer alamazlar. Tüketilen iletinin içeriği izleyiciler tarafından saptanmamıştır/saptanamaz. Herbert Schiller, 1973 tarihli *The Mind Menagers* başlıklı çalışmasında televizyonun, bireysel pasifliği teşvik eden araçların sonuncusu ve en etkin olanı olduğunu söyler.

"Televizyon izleyicileri ile ilgili olarak yapılan istatistiklerin sonuçları dehşet vericidir. Amerikalılar her hafta yüz milyonlarca, her sene milyarlarca saatlerini parmaklarını bile oynatmadan akıl almaz bir üşengeçlik içerisinde televizyonlarının karşısında geçirmektedir. Enformasyon mekanizmasının büyük bir kısmı, teknolojik özellikleri itibarıyla bireysel pasifliği teşvik edici mahiyettedir. Bir düğmeyi çevirmek, divana gömülürcesine uzanmak, rengârenk görüntülerin seyrine dalmak ve bu arada hiçbir şeyi düşünmemek son derece kolay bir iştir. Televizyonun tabiatında bulunan bu özellik, beyin yıkama amacına yönelik olarak hazırlanmış programlarla birleşince sonuç, izleyenlerin aptallaşması şeklinde tezahür etmektedir... Özü kasıtlı olarak emilip alınmış programlarla bireyi eylemsiz kılma özellikleri tabiatında zaten mevcut bulunan iletişim teknolojisinin bileşkesi, çağdaş Amerikan zihin yönetimi mekanizmasının esasını oluşturmaktadır..." (15) Schiller'e göre pasiflik, "zihin menajerleri"nin nihaî hedefidir.

Televizyon izleyicileri ile ilgili olarak yapılan istatistiklerin sonuçları dehşet vericidir. Amerikalılar her hafta yüz milyonlarca, her sene milyarlarca saatlerini parmaklarını bile oynatmadan akıl almaz bir üşengeçlik içerisinde televizyonlarının karşısında geçirmektedir.

b) Yaşamı fragmanlar halinde algılamanın pekiştirilmesi

Marx, basit elbirliğinin bireylerin çalışma biçimini büyük ölçüde değişikliğe uğratmadığı halde, manüfaktürün bunu baştan sona altüst

ettiğini belirtir. Manüfaktür, işçinin tek bir işteki becerisini, bir yığın üretici yetenekleri ve içgüdüleri aleyhine zorlayarak, onu çoğu organından yoksun, garip bir yaratık haline getirir. "Parça-iş"e sahip emekçinin kendisi de, bir parça-işlemin otomatik motoru haline getirilir. "Üretimde zekâ tek yönde gelişir, çünkü diğer birçok yönlerde yok olmuştur."

Makinenin kullanılması ile birlikte ise iki yönlü (olumlu ve olumsuz) bir gelişmeye girilmiştir. Makine ile aslında, manüfaktürdeki gibi belli bir adamın belli bir göreve sürekli olarak bağlı kalması zorunluluğu ortadan kalkar. İş kesintiye uğramaksızın, herhangi bir kimsenin değişmesi mümkündür. Makine, işçinin yeteneklerini geliştirmesini zorlamaktadır. Fakat eski işbölümü sistemi, manüfaktür tahtından indirilmiş olmasına karşın, devralman geleneksel bir alışkanlık olarak sürdürülür. "Bir ve aynı aleti yaşam boyu kullanmanın verdiği uzmanlık, şimdi, bir ve aynı makineye yaşam boyu hizmet etmenin verdiği uzmanlık halini alır." Büyük sanayi bir yandan emekte değişmeyi, görevde akıcılığı ve işçide genel bir hareketliliği zorunlu kılarken, öte yandan da eski işbölümünü katılaşmış özellikleriyle yeniden canlandırır (16).

Engels'in değişiyle, "işi bölerek, insan da bölünür. Bir tek etkinliğin yetkinleşmesi, bütün öbür fizik ve entelektüel yeteneklerin kurban edilmesi sonucunu verir. İnsanın bu solup sararması, en yüksek gelişmesine manüfaktürde erişen işbölümü arttığı ölçüde artar." (17)

İşyerinde üretim sürecindeki gelişkin dikey işbölümü, işçinin üretim sürecini bütünlüğü içinde görmesini engeller. Ünsal Oskay'ın da belirttiği gibi, bu, insanın gerçekliğe bakışında kökten bir değişikliğin başlangıcıdır. İşçinin, ürünün son haline gelinceye kadarki süreci bütün bir süreç olarak değil de, hangi bölümde istihdam ediliyorsa oradaki fragmanı (parçası) kadar algılayabilmesi, iş dışı hayatındaki olguları da bütünlükten yoksun, rastlantısallaşmış, tarihsiz olgular olarak algılama alışkanlığı kazanmasına neden olur. Zamanla hayatın bütünü fragmanlar halinde algılanır. Hayatı ve toplumu bütünlüğü içinde anlayıp kavrayabilmek, gündelik hayatın rutini içindeki insanlar için zorlaşmıştır. 20. yüzyıl bu durumu hizmet sektörüne de taşımıştır (18).

Televizyon, hayatın ve toplumun parçalar halinde algılanılmasını hem hakim içerik hem de teknolojik yapı olarak destekleyen bir araçtır. İleride değineceğimiz televizyonun hızı olgusu, televizyondan verilenlerin bölük pörçük alınmasının nedenlerinden biridir. Bundan başka, televizyon programları belli bir süre için hazırlanır ve belli sürede yayınlanır. Yani zamanla kısıtlıdırlar. Konu çok uzun bir konu da olsa, kavranması için ayrıntılı açıklamalar gerektirse de, uzun uzun (mesela saatlerce) verilmesi izleyici açısından sıkıcı olacağı için parçalara ayrılmıştır. Günlük bir televizyon program çizelgesine bakmak parçalanmışlığı görmek için yeterlidir.

Televizyon, hayatın ve toplumun parçalar halinde algılanılmasını hem hakim içerik hem de teknolojik yapı olarak destekleyen bir araçtır.

Televizyonun bir "ev aygıtı" oluşu, "özel" bir alanda deneyimlenmesi onun kullanımını da belirler. İzleyici (örneğin sinemada ve tiyatroda olduğu gibi) mekânsal zorunluluklarla kısıtlanmamıştır. Televizyon izleyen kişinin ara sıra kalkıp mutfağa, ayak yoluna gitmesi, eşiyle çocuklarıyla konuşması, çalan kapıyı veya telefonu açmak için seyrine ara vermesi, yoğun zihinsel katılmayı gerektiren bir izleyicilik pratiği içine girememesine neden olur. Başka bir deyişle, televizyon izleme pratiği disiplinsiz ve dolayısıyla dikkatin kolayca dağıldığı bir pratiktir.

Bölünmeyi teşvik eden bir başka faktör reklâmlardır. Bugünkü toplumsal yapı içinde özel televizyon kuruluşlarının en önemli gelir kaynaklarından biri programların arasına alınan reklâmlardır. Schiller, televizyon programlarının reklâm yayınlayabilmek için sık sık kesildiğini, dikkatin uzun süre dağılmadan aynı mesele üzerinde yoğunlaşmasının engellendiğini belirtir. Böylece, sıradan izleyicinin bütünü kavrama konusunda zaten var olan, başka toplumsal mekanizmalarla (çalışma koşulları, eğitim sistemi, kültürel atmosfer vs.) da pekiştirilen yeteneksizliği derinleşmektedir. Enformasyon iletiminde görülen bölünmüşlük yoğunluk kazanmaktadır (19).

c) Televizyonun hızı ve ampirik algılama

Televizyon her anlamda hızlı bir araçtır. Sürekli olarak, anında tüketilen mesajları toplamak, üretmek ve yaymak zorundadır. Bu zorunluluk diğer kitle iletişim araçlarındaki üretim, programlama ve zamanlamadan farklı süreçlere neden olur. Gazeteler ve dergiler 24 saatlik, haftalık ve aylık olarak üretildikleri için buna göre programlanmışlardır. Sinemada üretim daha esnek bir zamanlama ve programlama düzeni

gösterir. Televizyon ise (radyo ile birlikte) bugün sürekli yayın halindedir (20). Bu nedenle televizyonun (profesyonellerinin), bir kurum olarak hızlı olması gerekir.

Televizyonun içeriği de hızlıdır. Televizyondan iletilen mesajlar hızla geçerler. Raymond Williams, televizyonu, sonsuz, süregiden ve durmamacasına akan imgeler (görüntüler) ve sesler bütünü olarak değerlendirir. Williams'a göre, bir gün boyunca yayınlanan farklı televizyon metinleri, aslında tek/bütün bir metindir (21).

Televizyon kanalıyla gelen mesaj, gazete veya kitapta olduğu gibi alıcıyı beklemez. Geçen mesajı geri döndürme imkânı yoktur. Mesajların bu hızlı geçişi, "uçuculuk" etkisini doğurmaktadır. Bir haber bülteninde on dakika içinde on haberin art arda hızla geçmesi, önceki mesajların unutulmasına (uçmasına) neden olmaktadır. Üstelik bu hız, mesajların alıcı tarafından analiz edilip sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu durum, bugünkü egemen televizyon programcılığı anlayışının esas olarak zihinsel çabaları dışlayan, duygulara hitap eden magazinel içeriği ile birleşince, düşünsel çabayı hem gereksiz hale getirmekte hem de zorlaştırmaktadır. Gerçi son yirmi yılda ortaya çıkan video kaset çalarlar, VCD'ler ve DVD'ler kayıt, dolayısıyla mesaja geri dönüş imkânı sunmakla birlikte, bu araçların yaygınlığı kısıtlıdır.

Herbert Schiller'in ifade ettiği gibi, bu hız, mesajların hakkıyla değerlendirilmesini engeller. "Beynin olayları tasnif edip değerlendirme fırsatı olmamaktadır." Önemli olanla önemsiz olan birbirine karışmaktadır (22). Pierre Bourdieu da iveDilik ile düşünce arasında olumsuz bir bağ kurar. "Kesin olan şey düşünce ile zaman arasında bir bağ olduğudur." Dahası, Bourdieu "fast thinker" adını verdiği, televizyonun imâl ettiği uzmanların, (egemen) "buyur edilmiş fikirler"le düşündükleri için "televizyon uzmanı" olabildiklerini belirtir (23). Walter Cronkite içeriğin kısa bir zaman dilimi içine sıkıştırılmasının tartışmanın anlaşılırlığını zedelediği ifade eder. Cronkite'e göre, bir haber programında, kurgusal olan ile gerçek olan arasında bir ayrım yapılabilmesi için belli bir süreye ve uzmanlığa ihtiyaç vardır (24).

Dennis McQuail'a göre medya, zevk, oyalanma ve rahatlama aracı olarak işlev görmektedir. Ayrıca, sosyal tansiyonu azaltma gibi bir toplumsal işlevi de vardır.

Televizyon programlarının ilgi çekici olabilmesi ve bunu sürdürebilmesi için aksiyonun hızlı bir akış içinde verilmesi gerekir. Mesajın algılanabilmesi, ancak egemen düşüncenin ("etik"in) içinde kalarak anlık yapılabilen anlamlandırmalar şeklinde olabilmektedir. "Bu nedenle televizyon, izleyicinin reel bilinci içinde kalarak ampiristik algılamalarına dayanan, ikonolojik bir anlamlandırma yapabilmesine, kod açımlama işlemini başat kültürle uyuşum içinde (ona ters düşmeden/eleştiren bir tavır almadan) yapabilmesine neden olmaktadır." (25)

ç) Eğlence fonksiyonu ve "gerçeklikten kaçış"

Televizyon, doğası gereği bir eğlence aracı değildir. Fakat bugün egemenler tarafından bir eğlence aracı gibi kullanılmakta/sunulmakta ve kitleler tarafından da büyük oranda, bir eğlence aracı olarak görülmektedir. Bir "ev/aile aygıtı" konumunda olan televizyon, gündelik hayatın yorgunluğundan sonra evine gelen sıradan insan için bir eğlence, yorgunluğunu ve sıkıntılarını unutturma aracı işlevi görmektedir. Eğlence, bugün televizyonun önemli bir fonksiyonu haline gelmiştir. Eğlence programlarının en çok izleyici toplayan program grubu oluşu bunun göstergelerinden biridir. Televizyon, özellikle boş vakitleri dolduran bir araçtır.

Dennis McQuail'a göre medya, zevk, oyalanma ve rahatlama aracı olarak işlev görmektedir. Ayrıca, sosyal tansiyonu azaltma gibi bir toplumsal işlevi de vardır. Bireyler için ise sorunlardan/gerçeklikten kaçma/uzaklaşma, rahatlama, duy-

gusal boşalma, zaman doldurma ve cinsel canlandırma gibi işlevleri vardır (26). Eğlendirme ve gündelik yaşamın sıkıntılarından uzaklaştırma, televizyonun önemli bir fonksiyonudur. Bireyleri yaşamın sıkıntılarından, ağırlığından kurtarması, gerçeklikten kaçma imkânı sağlayarak "iç mekânlarına" (interior) çekilme fırsatı sunması ve yaşamın monotonluğunu renklendirmesi, bu aracın geniş kitleler için vazgeçilmez hale gelmesini sağlamaktadır.

"Gündelik hayatın rutini içinde yorulan, sıkılan insanların ciddi haberlerden çok, eğlendirici haber ya da programlarla 'vakit geçirmeyi' yeğlemelerine realiteden kaçış eğilimi diyoruz. Realiteden kaçış, aynı anda iki olguyu yansıtır: uzaklaşma, içinden çıkma, kaçma isteği uyandıracak kadar sıkıcı ya da üzücü bir realite ile karşı karşıya olduğumuzu fark ettiğimizi; ve, bu bizi sıkan, üzen toplumsal realiteyi değiştirme konusunda kendimizi fazla şanslı bulmadığımızı." (27)

Rating kaygısıyla hareket eden televizyonlar, eğlendirici veya magazinsel öğeleri yayın politikalarında ön plana çıkarmaktadırlar. Televizyon programları bireyin bütün duygusal ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurgulanmakta, düşünsel yönü ağır basan programlar gerilemektedir. Modern çağın sıkıntılarını her an üzerinde hisseden bugünün insanı televizyon yayınlarıyla eğlenirken, kendisine duygusal bir tatmin yaşatılmaktadır. Ancak, bu sürekli eğlendirme/eğlenme olgusu aşırı noktalara varmaktadır. Neil Postman televizyon eğlencesinin "öldüren eğlence" olduğunu ileri sürmektedir. Televizyonda bütün temalar eğlence olarak sunulmaktadır. Postman'a göre televizyon programları seyirciyi sıkmamak üzerine kuruludur ve eğlence, televizyondaki her türlü söylemin üst ideolojisidir. "Sorun, televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır." (28)

Realiteden kaçışla birlikte gelen eğlenceyi bir dünya görüşü, bir felsefe gibi benimseme durumunun, yaşamın bir eğlence olarak algılanması olgusunun statükonun işine geldiği düşünülebilir. Sorunların kaynağı olan sistem, bir yandan o sorunların gerçek çözümlerinin önünü kapamaya çalışırken, diğer yandan da geçici/sanal çözümler (kaçış olanakları) sunmaktadır. Sorunlardan kaçan, o sorunları çözmek için mücadele etmek yerine sorunlar yokmuş gibi davranan insan, bu tavrıyla egemen sistemin kendini yeniden üretmesi karşısında en azından "seyirci" kalmış olacaktır. Televizyon seyircisi, yaşamın da seyircisi konumuna düşmektedir.

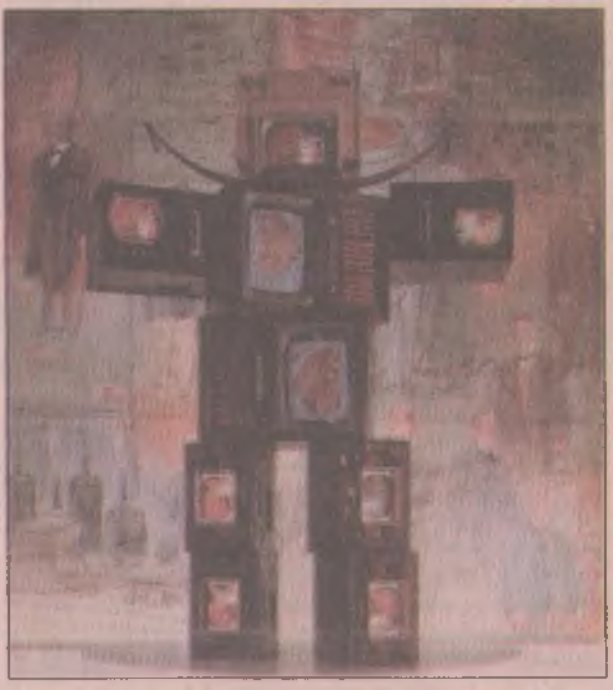

Televizyonun ilkel toplumlardaki mitleri andıran bir çalışma ve işleme biçimi olduğundan, çağdaş toplumdaki en önemli ve etkin mit üretme aracı oluşundan söz edilmektedir.

d) Bireyin öne çıkması (yakın çekim miti)

Televizyon ekranı sinema perdesiyle karşılaştırılamayacak kadar küçüktür. Bu olgu, televizyon görüntülerinin kontrast ve seçiklik bakımından yetersizliğinin, yeterli perspektif oluşturulamayan görüntü düzenlenimlerinin nedenidir ve televizyonun sinemaya göre dezavantajıdır. Ancak bu dezavantaj (küçüklük), evlere girebilmek ve izleyici ile kurulan duygusal bağ gibi avantajları da beraberinde getirmektedir.

"Anlatı araçlarının kimi teknik ve biçimsel yetersizlikleri aynı zamanda o araçlara özgü estetiğin oluşturucu unsurları da olabilmektedir." Televizyon görüntüsü derinlik ve tonal kerteleme bakımından sinema görüntüsüne göre yetersizdir. Bu yüzden de televizyonda "ön plan" başlıca üslup tekniği haline gelmektedir. Küçük ekran panoramik görüntülerden kaçınılmasını, orta ve yakın çekim ölçeklerinin kullanılmasını getirmektedir. Bu özellik, tek tek televizyon programlarına ayrılan bütçenin kısıtlılığı ve zamanın darlığı gibi etkenlerle birleşince, televizyon metinlerinde geniş aksiyon daraltılmakta (kalabalık aksiyon sahnelerinin birkaç kişiye indirgenmesi) ve televizyon programlarında tek tek bireyler/kişiler/karakterler ön plana çıkmaktadır (29).

"Yakın çekim" televizyonun asal ölçeği olarak ortaya çıkmaktadır. Mutlu'nun da belirttiği gibi bu ölçek ideolojik uzantılarıyla değerlendirilmelidir. Yakın çekimle ortam kişiselliğe feda edilmekte, ortam-birey diyalektiği perdelenmekte, insanın toplumsallığı bireysellik uğruna gözlerden kaçırılmaktadır. Bu durum, televizyonun kişisel bir dünya olduğu iddiasıyla bütünleşmektedir (30). Başarının veya başarısızlığın, fakirliğin veya zenginliğin nedeninin tek tek kişilerde aranması gerektiği havası yayılırken, toplumsal sistem yine gözlerden uzak tutulmuş olur.

e) Mit ve "kült kişi" üretme işlevi

İkonolojik (yani benzerlik ilişkisinden ötürü nesnesinin yerini tutan göstergelerden oluşmuş) bir araç olan televizyon, çağımızın önde gelen "öykü anlatıcısı"dır. Televizyonun mitsel bir boyutu vardır. Televizyonun ilkel toplumlardaki mitleri andıran bir çalışma ve işleme biçimi olduğundan, çağdaş toplumdaki en önemli ve etkin mit üretme

aracı oluşundan söz edilmektedir. Roger Silverstone'a göre televizyon, "gerek formel yapısı gerekse içeriği açısından (mitlere) benzemektedir; televizyon da mitler de, benzer mesajları benzer yollarla taşımakta, izleyicilere/alıcılara ulaştırmaktadırlar." (31)

Sinemanın "star" sistemine dayanması gibi televizyon da bir tür kült kişilikler sistemine dayanmakta, "televizyon kişilikleri" yaratılmakta ve böylece bireysellik ve başarı miti gibi pek çok mit üretilmektedir. Bu mite göre tarih birkaç kişi tarafından yapılmıştır. Tarihi yapanın halklar olduğu gözardı edilir. Böylece bireysel kahraman mitolojileri doğmaktadır (32). Televizyonun ön plan/yakın çekim üslubu bu mit üretme işlevi için büyük kolaylık sağlamaktadır.

f) Atomizasyonu pekiştirme

Kapitalizm sözde bireyselliklerle kitleleri atomize etmekte, örgütsüzlüğü pompalamakta ve insanları yalnızlaştırmaktadır. İçinde yaşadığımız toplumsal sistemden kaynaklanan bu durum, bilinçli girişimlerle de sürdürülmeye çalışılmaktadır. Her egemen sınıf, nesnel olarak kendisine karşıt olan sınıfları bölerek yönetmeye çalışagelmiştir. Bu, ezmenin kendisi kadar eskidir.

Televizyonun çok izlenen bir araç olduğu açıktır. Aile bireylerinin ve dostların bir araya gelip sohbet ettikleri mekânlarda baş köşeye yerleştirilir. Kimileri, bir statü sembolü olan dantel işlemeli beyaz örtülerle taçlandırırlar onu. Televizyona, aile üyelerine, yakınlara ve dostlara ayrılandan daha fazla zaman ayrılır ve değer verilir olmuştur. Bizi çarpıtarak bize anlatan, bizi bize güldürten televizyon, bizi bize benzeyenlerden ayırmaktadır. Uzağı yakın yakını uzak hale getirerek, yakınımızdakilerden, bizi ilgilendiren yakınımızdaki sorunlardan bizi uzaklaştırmakta, uzaktakini, mesela Atlantik ötesini yakınlaştırarak Clinton'ın "Oval Ofis'te ne-

Televizyonun atomizasyonu güçlendirme eğilimi büyük oranda onun doğasından gelmez. Atomizasyona dayalı bugünkü toplumsal yapı içinde bir pekiştirmedir bu.

ler yaptığı gibi değersiz şeylerle enforme etmektedir.

Televizyonun atomizasyonu güçlendirme eğilimi büyük oranda onun doğasından gelmez. Atomizasyona dayalı bugünkü toplumsal yapı içinde bir pekiştirmedir bu. Ancak, televizyon deneyiminin, bu deneyim sırasında yanımızda başka insanlar olsa bile, bireysel bir etkinlik olduğu unutulmamalıdır.

g) Serbest zamanın kolonizasyonu ve çalınan zaman

Televizyon izlemek günümüz insanının günlük yaşamının bir parçası haline gelmiştir. Televizyon yayıncılığı özellikle insanların iş dışı, serbest zamanlarını (leisure) hedeflemektedir. Bunda da büyük oranda başarı kazanmıştır. Ortalama bir Amerikalı bir yılın 1824 saatini çalışarak geçirmektedir. Hergün 7.5 saatten 2737 saatini de uykuda geçiren Amerikalı, en büyük zamanı olan 3256 saat boş vaktini de medyaya ayırmaktadır. Jerzy Kosinski'ye göre ise, bir Amerikan vatandaşı yılda ortalama 1200 saat televizyon seyrederken, buna karşılık yılda sadece 5 saat kitap okumaktadır. 1993'te yapılan bir araştırmaya göre, konutlarının yüzde 98'inde televizyon bulunan Türkiye'de, izleyiciler günde ortalama 4 saat televizyon izlemektedirler (33).

Yapılan araştırmalar televizyon haberlerini takip edenlerin hem gazetelerin, hem de radyonun izleyicilerinden daha fazla olduğunu göstermiştir. Televizyonun olayları anında görüntülerle ve sesle verebilmesi, kullanımının çok kolay oluşu gibi nedenler, onu diğer kitle iletişim araçlarını takip etmekten daha cazip hale getirmektedir. Televizyon, serbest zamanlarda en çok kullanılan araç haline gelmiştir.

Bourdieu'nun en dikkate değer tespitlerinden biri, televizyonun zaman çalıcı niteliğidir. Yazar, "gelgeç olaylar"ın (faits divers) televizyonda var olma nedenlerine ve sonuçlarına değinirken, gelgeç olayların aynı zamanda oyalayıcı olaylar olduğunu belirtir.

"... Gelgeç olay, işte bu türden, basit, ilkel nevaledir, hiçbir sakıncası olmaksızın herkesi ilgilendirdiği ve zaman aldığı, başka şeyleri söylemek için kullanılabilecek zamanı harcadığı için çok önemli olan haberlerdir. Oysa, zaman, televizyonda alabildiğine az bulunan bir nevaledir. Ve eğer bunca değerli dakikalar bunca önemsiz şeyler söylemek için kullanılıyorsa, bunun nedeni, bunca önemsiz bu şeylerin, değerli şeyleri gizledikleri ölçüde, aslında çok önemli olmalarıdır. Bu nokta üzerinde durmamın nedeni... yegâne enformasyon kaynağı olarak ruhları ve bedenleriyle televizyona bağlanmış insanların oranının çok yüksek olduğunun bilinmesidir... Oysa, gelgeç olaylara önem atfederek, o değerli zamanı boşlukla, hiçle ya da hemen hemen hiçle doldurmak suretiyle, yurttaşın demokratik haklarını kullanmak için

sahip olması gereken ve asıl önem taşıyan enformasyonlar dışlanırlar..." (34)

İnsanın entelektüel, duygusal ve fiziksel yönden gelişimi, kendisiyle aynı toplumsal konumu paylaşanlarla kuracağı yakın ilişkiler, teorik çalışmalar ve örgütsel birlikler için kullanabileceği zaman içeriksiz bir araca feda edilmektedir.

Sonuç: aracın diyalektiğini görmek

Gerek iyimser, gerekse kötümser olsun, "teknolojik belirleyicilik" olarak adlandırdığımız yaklaşımın esas manipülatif yanı, aracın arkasında duranı (sahibi) görünmez kılmasıdır. Önce "medya baronları"nı, sonra da toplumsal sistemin bütününü gözlerden ırak tutmaktadır. Bu yüzden de bu yaklaşım, egemen bir düşünce haline gelmiş, popülerleştirilmiştir. Egemen iletişim çalışmaları/kuramları, çok nadiren kitle iletişim araçlarının mülkiyet ilişkileri içindeki yeri üzerinde dururlar. Sadece araca bakmak, toplumsal yapının, mülkiyet ilişkilerinin, aracın sahibinin sorumluluğunun ve belirleyiciliğinin gözardı edilmesine neden olur. İletişim tekelini elinde bulunduranlar sahnede görülmeyince, kutsanan da yerilen de araç olacaktır. Böylece aracı fetişe etmenin yolu açılır.

Gerçekte ise, genel olarak toplumun özel olaraksa aracın ekonomi-politiği esas meseledir, **son aşamada belirleyici** niteliktedir. İletişim araçlarına sahip olanlar, iletişim ilişkilerinde de egemenliğe sahiptirler. "Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır." (35)

"Teknolojik belirleyicilik" sadece araca bakıp araçtan başka hiçbir şeyi görmüyorsa, bunun karşıt kutbunda yer alan görüş de aracı hiç görmemektedir. Daha çok muhalif/devrimci kesimlerde görülen bu yanlış, teknolojinin sınıfsal niteliğini ve buna bağlı olarak da teknolojik ürünün bazı sınırlılıkları olabileceğini göremeyip; kendi eline aldığı her aracı kendi olumlu amaçları doğrultusunda **sınırsız** bir doğrultuda kullanabileceğini düşünme yanlışıdır. Amacı fetişe etme yoluyla (amacın her aracın kullanım olanaklarını sınırsızlaştıracağı düşüncesiyle) dolaylı olarak yine aracı fetişe etme kapısına çıkan bu yaklaşımla birlikte araç, bir sihirli değnek gibi, kitleleri kolayca seferber edecek bir mekanizma olarak algılanır.

Dahası bu yaklaşım, "etki problematiği"ni bir problematik olarak ele almamakta, iletişim araştırmalarında/kuramlarında 19. yüzyılın sonlarından 1930'lara kadar çok yaygın bir görüş olan "şırınga modeli"ni, ("Sihirli mermi" veya "hypodermic iğne" de denir. Aracın izleyici üzerindeki etkisinin mutlak veya çok güçlü olduğu görüşünü ifade eder) önsel (a priori) olarak doğru kabul ederek, bu konuyla ilgili daha sonraki bulguları gözardı etmekte ve elitist bir tutuma girmektedir.

Televizyon gibi kapitalist üretim biçimi içinde doğan, mevcut yapısıyla bu üretim biçiminin izlerini/sınırlılıklarını taşıyan ve ideolojik işlevler yüklenmiş bir araç, devrimciler tarafından devrimci amaçlar doğrultusunda istenildiği gibi kullanılabilir mi? Bu sorunun yanıtını verirken çok kötümser olmak ne kadar yanlışsa çok iyimser olmak da bir o kadar yanlış olacaktır. "Devrimciler televizyonu kullanmasın" demek fazla lüks kaçacaktır. Bu, bir mücadele aracından vazgeçmek ve araca fazlasıyla ideoloji yüklemek anlamına gelecektir. Televizyon, sistemin muhalifleri tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılabilir ve kullanılmalıdır. Televizyon, farklı bir toplumsal formasyon içinde -ki geleceğin toplumunda televizyonun teknik yapısının da değişeceği hesaba katılmalıdır- veya bugünkü toplumda egemenlerinkinden farklı ellerde yararlı amaçlar için kullanılabilir. Ancak, bunu yapabilmek için "televizyon nedir?" sorusunun yanıtını vermek, bu aracı her yönüyle tanıyıp bilmek, bugünkü haliyle teknik sınırlılıklarının farkında olmak, egemen pratikleri sıkı bir eleştiriden geçirip alternatifleri ortaya koymak, izleyici ile araç arasındaki tüm ilişkileri irdelemek, alternatif yayın yapmanın koşullarını yaratmak olmazsa olmaz koşullardır. Dahası, etki problematiği tartışılmalı; televizyonun gücü/etkisi küçümsenmemeli, fakat sihirli bir değnek statüsüne yükseltilerek abartılmamalıdır da.

Televizyonun teknik yapısından gelen sınırlılıklardan başka, bu aracın tarihi gelişiminde toplumsal koşullarla ilişki içinde ve egemenlerin bilinçli yayın politikaları doğrultusunda edindiği bazı özellikler de (dolaylı sınırlılıklar) dikkate alınmalıdır. Örneğin televizyon bugün geniş kitleler tarafından büyük oranda bir eğlence aracı olarak algılanmakta ve kullanılmaktadır. Televizyona yönelimin en önemli nedenlerinden biri olarak da bu eğlence arayışı görünmektedir. Eğlence programları ve televizyonları rating almakta, diğerlerinin "rating"i düşük kalmaktadır. Bugünkü ticimsel yayıncılık düzeninde bir televizyon kuruluşunun reklâma ihtiyaç duyması, onu bugünkü ilgi çekici (yani aksiyonu hızlı, eğlence ağırlıklı vs.) yayıncılık anlayışına yöneltecektir. Bu tip yayınların dışında, alternatif yayın yapmak isteyen kuruluşların reklâm sorunları olacağı için mali güçlük-

lerle karşılaşacakları açıktır.

Bu nedenle televizyon üzerine yapılan gerek pratik gerekse teorik çalışmaların, özel olarak izleyicinin konumu genel olarak da toplum üzerine yapılan araştırmalarla birlikte ele alınması gerekir. İletişim toplumsal bir olgudur. İletişim üzerine çalışmak demek toplum üzerine çalışmak demektir. Televizyon, ancak, ekonomi politik temelli, toplumsal bütünlük içinde ele alınan çalışmalarla doğru bir şekilde değerlendirilebilir.

DİPNOTLAR

1) Erol Mutlu, Televizyonu Anlamak, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991, s.11 ve 15.

2) İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, İletişim ve Toplum, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1990, s.55.

3) McLuhan ile ilgili olarak zengin bir Türkçe literatür mevcut. Bunlarin bazıları: McLuhan'ın kendi çalışmalarını çalışmalarının uzantısı olarak gördüğü H. A. Innis ile birlikte ele alındığı bir araştırma için bkz. Erdoğan ve Alemdar, a.g.e. s.153-164. McLuhan'ın bu makalede özetlediğimiz 1960'lardaki görüşleri ile 1950'lerin başındaki eski görüşlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışma için bkz. Ünsal Oskay, Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s.207-226. McLuhan'ın ünlü "İleti, İletişim Aracının Kendisidir" başlıklı makalesi için bkz. derleyen ve çeviren Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya, Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar, Ankara, Savaş Yayınları,1983, s.85-101.

4) Karl Marx, Kapital I, çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1986, s.336-400.

5) Eric J. Hobsbawm, Devrim Çağı: 1789-1848, çev. Jülide Ergüder ve Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1989, s.59-62.

6) Ü. Oskay, Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri, s.8.

7) İrfan Erdoğan, Dünyanın Çarpık Düzeni Uluslarası İletişim, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.25, 26, 36, 67-72

8) Marx'ın iletişim araçlarındaki devrimi üretim tarzında yaşanan değişimle birlikte doğan gereksinimlerle açıkladığı enfes bölüm için bkz. a.g.e, s.397-398.

9)William H. McNeill, Dünya Tarihi, çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Yayınları, s.465-466.

10) Konuyla ilgili olarak bkz. İrfan Erdoğan, İletişim, Egemenlik, Mücadeleye Giriş, Ankara, İmge Yayınları, 1997, s.59, 256-258. Jean-Noël Jeanneney, Medya Tarihi, çev. Esra Atuk, İstanbul, YKY, 1998, s.260. Erdoğan, Uluslararası bilgisayar şebekesi Internet ve iletişimin emperyalist kontrolü, Bilim ve Ütopya, Sayı 13 (Temmuz 1995) s.18-19. Arda Odabaşı, İnternet: Bağımlılık yaratan yeni bir bekçi mi?, Öncü Gençlik, Sayı 46 (Şubat-Mart 2000), s.26-28.

11) Toplumsal yapıdaki değişimlere bağlı olarak gerçekleşen silah teknolojisindeki gelişmeler ve gelişen silah teknolojisine bağlı olarak savaş yöntemlerindeki değişimlerle ilgili olarak bkz. Friedrich Engels, Anti-Dühring, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1977, s.278-282 ve daha geniş olarak s.585-593.

12) Erdoğan, Uluslararası İletişim, s.9, 75. Televizyonun tarihi gelişimine baktığımızda "tüketim toplumu"nun isteklerinin bu aracın gelişiminde ne kadar belirleyici olduğunu fark ederiz. Radyo ve televizyonu diğer araçlardan ayıran en önemli özelliklerden biri, büyük bir tüketim, dolayısıyla kâr olanağı sağlamalarıdır. Çünkü, örneğin yazılı araçlardan ve sinemadan farklı olarak, daha en başta her tüketiciye bir alıcı gerekmektedir. İçerik/ileti önemli değildir. Televizyon teknolojisi uygulamaya girdiğinde daha program yapısı ve içeriği belli değildir, bunlar çok sonra oluşturulur. Bu gelişme, örneğin basının tam tersi bir gelişmedir. Bkz. Ersan İlal, İletişim, Yığınsal İletişim Araçları ve Toplum, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.47-48.

Televizyon, sistemin muhalifleri tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılabilir ve kullanılmalıdır.

13) Erdoğan, İletişim, Egemenlik, Mücadeleye Giriş, s.56.

14) Bu nedenle, televizyon üzerine yapılacak bir çalışma, konuyu toplumsal/tarihsel bir perspektifle bütünlüğü içinde ele almalı, özellikle ekonomi politiği ıskalamamalıdır. Benim bu çalışmada yaptığım türden, konunun salt teknik yönü üzerinde yoğunlaşmanın handikapları vardır. İletişim araştırmalarının ekonomi-politik ve ekonomi politik merkezli içerik analizleri üzerinde yoğunlaşmasının daha aydınlatıcı olacağını düşünüyorum.

15) Herbert Schiller, Zihin Yönlendirenler, çev. Cevdet Cerit, İstanbul, Pınar Yayınları, 1993, s.50-52.

16) Marx, a.g.e, s.374-375, 433-434, 497-498.

17) Engels, a.g.e, s.460.

18) Ünsal Oskay, Tek Kişilik Haçlı Seferleri, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2000, "Zaman ve Mekân Boyutunun Yaşanmasındaki Değişimler ve Şairin Zorlaşan İşi" başlıklı makale içinde, s.111-112.

19) Schiller, a.g.e, s.

20) E. Mutlu, a.g.e, s. 42-43.

21) Raymond Williams, Television: Technology and Cultural Form, London, Fontana/Collins, 1978, s. 90'dan akt. Yusuf Kaplan, Televizyon, İstanbul, Ağaç Yayınları, 1993, s. 37-38.

22) H. Schiller, a.g.e, s. 48.

23) Pierre Bourdieu, Televizyon Üzerine, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, YKY, 1997, s.33.

24) TV'deki Haber Niteliksiz Olursa", Cumhuriyet Dergi, 16 Mart 1997, s.7'den akt. Özden Cankaya, Dünden Bugüne Radyo-Televizyon, İstanbul, Beta Yayınları, 1997, s.121.

25) Ünsal Oskay, Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, İstanbul, YKY, 1998, s.16-17.

26) Denis McQuail, Kitle İletişim Kuramı, Çev. Ahmet Haluk Yüksel, Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi, 1994, s.75-79.

27) Ünsal Oskay, İletişimin ABC'si, İstanbul, Simavi Yayınları, 1994, s.82.

28) Neil Postman, Televizyon: Öldüren Eğlence, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994, s.99. Postman'ın da pesimist bir teknolojik belirleyicilik yanlısı olduğunu ve görüşlerinin ciddi olarak eleştiriye muhtaç olduğunu belirtelim. McLuhan'dan esinlenen Postman'a göre bilinci araç belirler.

29) Mutlu, a.g.e, s.48-49.

30) Mutlu, a.g.e, s.130-134. Kitle iletişim araçlarında ideolojiden ve politikadan bağımsızmış gibi sunulan spor karşılaşmalarının, kapitalizmin bireyci ideolojisini nasıl endoktrine ettiğini analiz eden önemli bir çalışma için bkz. Korkmaz Alemdar ve İrfan Erdoğan, Popüler Kültür ve İletişim, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s.88-94. Olimpiyatlarla ilgili benzer bir çalışma için bkz. Bourdieu, a.g.e, Olimpiyat Oyunları başlıklı ek, s.91-95.

31) Roger Silverstone, The Message of Television: Myth and Narrative in Contemporary Culture, Londra, Heinamann, 1981, s.49'dan akt. Kaplan, a.g.e, s.84.

32) Kaplan, a.g.e, s.83-92. Mutlu, a.g.e, s.134.

33) Rakamlar için sırasıyla bkz. Richard Harwood, The U.S. Media Addiction May Be Beginning to Fade, International Herald Tribune, Paris, 9 Eylül 1992'den akt. Hülya Yengin, Ekranın Büyüsü, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s.38. Faruk Arhan, Temel Demirer ve diğerleri, Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak, Ankara, Öteki Yayınevi, 1998, s.61. Veysel Batmaz ve Asu Aksoy, Elektronik Hane: Türkiye'de Televizyon ve Aile, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1993, s.65-109'dan akt. Cankaya, a.g.e, s.128.

34) Bourdieu, a.g.e, s.22, 23.

35) K. Marx ve F. Engels, Alman İdeolojisi, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s.70.

Alternatif kamusal televizyon yayıncılığı

Kamusal katılım, vazgeçilmez ilk adımdır. Giderek bütün bir kitle iletişim sistemine karşı bir mücadele alanı meydana getirilmeli; örgütsel ilişkileri, ekonomik, politik, kültürel içeriği, programcılık mantığı ve izleyici ilişkileriyle radikal bir farklılık amaçlanmalıdır.

Bora Ataman

Herkes, Fransız Devrimi'nin ünlü kenti Paris'in bir düzlük olduğunu sanır, oysa bir zamanlar Eifel Kulesi'nin arkasında küçük tepeler varmış. O tepeler devrim günlerinde Fransa'nın çeşitli yerlerinden gelen insanların birbirlerini görmesini, tartışabilmelerini engellediğinden kazma küreklerle birkaç gün içinde dümdüz edilmiş (1). Siyaset sahnesine çıkan bu insanlar teba zihniyetinden kurtulmuş ve toplumsal gerçeklik karşısında yalnız olmadıklarının bilincine varmışlardı. Teba yerine vatandaş olmayı seçen bu insanların siyasal hayata bu denli coşkuyla ve belirleyici olarak katılımını sağlayan baş aktörlerden birisi ise "basın"dı (2).

Tarafsızlık, nesnellik gibi bugün değişmez olarak kabul ettiğimiz basın ilkeleri devrimci basının o günkü özellikleri arasında pek görülmezken; devrimci coşku, kamusal bilinci geliştirme çabası, siyasal alanı kamuya açma uğraşı ve ilahi gücün yerine halkın gücünü geçirme savaşı en göze çarpan özelliklerdi. Halkın aynı zamanda gazeteci olduğu günlerdi devrim günleri. Gazetelerdeki "okur mektubu" köşeleri bugünkü basınla kıyaslanamayacak kadar çoktu. Ekonomik yetersizliklerden ötürü muhabiri olmayan gazetelerin açığını siyasal yaşama katılan halk kapatıyordu verdikleri haberler ve yazılarla.

Eşitsizliği temel almış bugünkü toplumsal gerçeklik karşısında kendini güçsüz hisseden güvensiz insanın ise bilinci çeşitli yollarla iğdiş edilmiştir. Kamusal yaşamın dışına itilmiş, özgür olamayan özel alanlarına hapsedilmiştir. Gazetesi, radyosu ve televizyonuyla ve de her türden kültürel düzenlemesiyle, toplumsal sistemin egemenleri insanları kontrol altında tutmakta, demokrasinin vazgeçilmez ilkesi olan "yönetilenlerin rızası"nı (3) denetlemekte ve kendi çıkarlarına göre üretmektedir. Geçtiğimiz yıllarda kaybettiğimiz Amerika'lı ünlü iletişim profesörü Herbert Schiller *Zihin Yönlendirenler* (4) adlı eserinde medya profesyonellerinin bu işi nasıl yaptıklarını etraflıca anlatır. İnsanların manipüle edilmelerini sağlayan en önemli "mit"lerin (bireysel ve kişisel tercih miti, yansızlık miti, değişmeyen insan tabiatı miti, sosyal çatışmanın mevcut olmadığı miti, medyanın çoğulculuğu miti) maskesini düşürür.

Demokratik hayatın "olmazsa olmaz"ı sayılan halkın siyasal yaşama katılımının sağlanması ve bunun için gerekli olan kamusal alanın yeniden kurulması, demokratik bir toplum hedefleyenler için hayati bir önem taşır. Burjuva ve işçi sınıfı devrimlerinin basını, bu yolda önemli görevler üstlenmiş ve başarmıştır.

Günümüzde ise ekonomik ve toplumsal ilişkiler, hayatı televizyon başından algılamaya çalışan insan için çok karmaşıklaşmıştır. Sanayi devriminden bu yana üretimdeki aşırı uzmanlaşma ve işbölümü insanın bütünü görmesini engellemektedir. Siyasal hayata katılma yerine televizyon seyretmeyi seçen insan, bu kaçışı bir rahatlama olarak algılamakta ve kafasının ermediği işlerle fazla uğraşmamaktadır! Aynı insana artık gazete okumak bile zor gelmektedir. Televizyon ekranına dönüştürülmüş gazetelerin resimlerine

bakmakla, başlıkları okumakla yetinmekte, ülkesine ve dünyaya ilişkin geri kalan "bilgi"yi ise televizyondan almaktadır. Zihnini belirli bir konu üstüne yoğunlaştırma yeteneğini yitirmek üzeredir!

Böylesi bir iletişim ortamında insanları tekrar kamusal yaşama katmak mümkün müdür? Bu insanların, kamusal yaşama katılımında onlara yol gösterecek, destek olacak, demokrasiyi en azından oluşturulan bu özerk alanlarda onlara yaşatacak bir kitle iletişim aracı yaratılabilir mi? Bu araç hangi araç olmalıdır? Ya da hangi araçlar? Ve nasıl kullanılmalıdır? Bütün bu sorulara yanıt, ancak iletişim biliminin yol göstericiliğinde, ekonomi-politik gözden kaçırılmadan verilebilir.

Bilim ve Ütopya'nın elinizdeki kapak dosyasında Arda Odabaşı, genel anlamda bir teknoloji tartışmasından sonra, bir teknolojik ürün olarak televizyona yoğunlaşıyor ve bu aracın doğasından veya kullanılışından kaynaklanan sınırlılıklarını tartışıyor. Ben bu yazıda Odabaşı'nın katıldığım fikirlerini tekrarlamayacağım ve onun bıraktığı yerden başlayacağım; nasıl bir alternatif sorusuna, var olan veya geçmişte yaşanmış örneklerden de yararlanarak yanıt bulmaya çalışacağım.

Hangi alternatif?

Bilinen tüm kamu hizmeti yayıncılığı modelleri, kendilerine öncelikli hedef olarak eğlendirmeyi değil, eğitmeyi alırlar. Eğlendirme işlevini göz ardı etmemekle birlikte son görevleri olduğunu düşünürler. İngilizlerin BBC'si ve bizim TRT'miz bu özelliktedir. Fakat rekabetin içine çekildikleri günden bu yana ödün vermişlerdir. Kamu hizmeti olarak adlandırabileceğimiz yayınlarını ikinci üçüncü kanallarına aktarmışlar birinci kanallarından tam hız rekabete katılmışlardır. Kamusal yayıncılığın mantığına aykırı olan reklam, işte bu rekabet koşullarında kamu hizmeti veren yayıncıların da pay almak istedikleri bir kaynak haline gelmiştir. Teknolojinin hızına ve program çeşitliliğine devlet desteğiyle ulaşmak mümkün değildir. Reklam pastasından pay almak ise kamu hizmeti yayıncılığında ısrar edenler için neredeyse imkânsızdır.

Özellikle 1980'lerden sonraki deregülasyon süreci, kamu hizmeti yayıncılığına ağır darbe vurmuş ve her alanda görülen özelleştirmenin televizyon yayıncılığı alanındaki etkisi, mantar gibi çoğalan ticari televizyon kanalları olmuştur. Hukuki olarak televizyonlara kamu hizmeti görme sorumluluğu yüklenmişse de bu kavram muğlak bir hale getirilmiştir. Bugün en sıradan eğlence programları ve en düzeysiz diziler bile "halk istiyor" mantığı çerçevesinde kamu hizmeti olarak görülmeye başlanmıştır. Fransız Devrimi'ndeki kamusal yayıncılık mantığıyla, bugünkü kamusal yayıncılık mantığı arasında bir benzerlik kalmadığı açıktır.

Alternatif sözcüğünün buradaki kullanımının iki anlamı vardır: Birincisi, bugünkü yayıncılık anlayışına karşı olmayı; ikincisi de, bu yayıncılık anlayışını doğuran, sermayenin uluslararası yayılmacılığına ve herşeyin tüketime odaklanmasına karşı olmayı içerir. Kısaca "Yeni Dünya Düzeni (YDD)"nin tüm dayatmalarına rağmen bir alternatiften söz ettiğimiz anlaşılmalıdır.

Alternatif kamusal televizyon, toplumsal bir katarsis (rahatlama-boşalma) yaratmamalı, bir kaçış alanı olmamalıdır. Böylesi bir televizyon, YDD'nin bütün ekonomik, politik ve kültürel programına karşı "kamusal alan" oluşturulmasına katkıda bulunmalıdır.

"Kamusal alan" alternatif yayıncı için ulaşılması gereken bir zorunluluktur. Çünkü alternatif yayıncılıkta hedef, insanları manipüle etmek değil aydınlatmaktır. Bu da bugünkü kitle iletişim pratiğinden tümüyle ayrılmayı gerektirir. Bunu basılı yayın organlarında başarmak, televizyonda başarmaktan daha kolaydır. Televizyon hem yapısından kaynaklanan sınırlılıklar, hem de izleyici alışkanlıkları yüzünden alternatif yayıncıların her zaman çekindikleri bir araç olmuştur. Ayrıca ekonomik ve hukuki zorluklar da

cabasıdır.

Ticari olmayan alternatif yayıncılar için, gazete ve dergilerinin baskı maliyetlerini karşılamak bile kolay değilken, televizyon giderlerinin nasıl karşılanacağı önemli bir problemdir. Televizyon teknolojisi, alternatif bir model geliştirilmezse altından kalkılamayacak kadar pahalı bir teknolojidir. Hızla değişen teknik donanımlar, yayıncıları sürekli yeniliğe iter. Ticari televizyonlar, arkalarındaki holdinglerle bu yeniliğe ayak uydurmayı başarırlar. Son teknoloji ürünleri hemen satın alınır ve bunların da yardımıyla daha "kaliteli", eğlenceli ve izlenebilir programlar üretilir.

Bu handikaplardan kurtulmanın yolu, her yönüyle farklı bir yayıncılık modeli geliştirebilmekten geçer. Yoksa "ben sahipsem benim istediğim olur" mantığı hiçbir teknolojik ürün için geçerli değildir. Geliştirilmesi gereken model; tüm örgütsel ilişkilerde, üretilecek programların mantığında ve üretim ilişkilerinde, haberlerin kaynağında ve haberlerin değerlendirilmesi aşamasında, izleyici ile olan ilişkisinde radikal bir farklılık yaratmalıdır. Aksi halde, alternatif yayıncılığın bugünkü egemen kitle iletişim araçlarıyla onların kulvarında yarışarak başarılı olma şansı yoktur. Alternatif televizyon yayıncılığı sadece içerik farklılığı değildir. Aynı haberlerin farklı bir yaklaşımla aktarılması, aynı formattaki programların sadece metin çözümlemelerinde farklılık taşıması, izleyicinin alternatife ilgi duymasını sağlamayacaktır. İzleyicisiz televizyonun yaşam şansı ise yoktur. Okuyucusu az gazete olur, ama izleyicisi az televizyon olmaz. En azından Türkiye'nin bugünkü şartlarında böyledir.

ABD'den bir örnek: PBS

İrfan Erdoğan şöyle diyor: "İletişim insan faaliyetini anlatır. İletişim, eşitlikte diyalogdur; egemenlikte baskı ve mücadeledir; bir anlamın iletimi, bir alışveriş, bir ilişki ve ilişkideki faaliyettir." (5). İşte kamusal yayıncılığın en önemli ilkelerinden biri eşitlikteki diyalog ortamını sağlamasıdır. Propaganda yerine karşılıklı konuşmaya ve katılıma dayanmalıdır. Hıfzı Topuz ve Mesut Önen şöyle diyorlar: "Katılım hakkı iletişim hakkının temel direğidir. İletişimde demokrasi, katılım hakkına dayanır. Bu hak iki yolla gerçekleşir: Dinleyiciler, kamusal dernek ve örgütlerin temsilcileri olarak yönetime katılırlar. Bunun yanı sıra da dinleyicilere bazı

programların yapımına katılma olanağı tanınır." (6). Yazarlar bu satırları daha çok radyo yayıncılığını düşünerek kaleme almışlardır. Birkaç paragraf sonra televizyonun radyoya göre çok masraflı ve "cafcaflı bir oyuncak" olduğunu söylerler.

Yukarda anlatılan şekliyle katılıma örnek teşkil eden televizyon yayıncılığı ABD'de mevcuttur. ABD'de dev tekkellerin egemen olduğu iletişim dünyasının tek alternatifi "Public Broadcastin Service-PBS" isimli 300'ün üzerinde istasyonun bağlı bulunduğu şebekedir. Bu şebekeye dahil olan kamusal yayın istasyonlarının sahipleri okullar, üniversiteler, belediyeler ve bazı kamusal kuruluşlardır. Aralarında azınlıklara ve marjinal kesimlere yönelik yayın yapan istasyonlar da bulunmaktadır.

PBS'nin giderlerinin yüzde 20'si devlet tarafından, geri kalan ise federal hükümetler, yerel fonlar, vakıflar, bağışlar ve prestij reklamlardan karşılanır. 1969 yılında kurulan şebeke, ABD'nin çalkantılı dönemlerinde perde arkasındaki olayları, skandalları halka duyurmasıyla etkili bir yayıncılık örneği göstermiştir. Amerikan rüyasını, FBI ve CIA'yi eleştiren programları yayınlayabilmektedirler. Watergate skandalının halka duyurulmasında ve Vietnam Savaşı'nda önemli bir rol üstlenmişlerdir. Fakat sürekli olarak mali kaynaklarının kesintiye uğraması tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

İzlenme oranı düşük olmasına rağmen ucuz yapımlar ve aldıkları prestij reklamlarıyla ayakta kalmaya çalışırlar. Bu şebekeye bağlı istasyonların petrol şirketleriyle kuşkulu ortaklıkları vardır. Petrol şirketleri, reklamın çok pahalı olduğu ticari medyaya alternatif olarak PBS'de programlara sponsor olarak hem gizli reklam yapmakta, hem de kamusal yayıncılığa yaptıkları yardımlardan ötürü toplumun gözünde prestij kazanmaya çalışmaktadırlar.

PBS, katılımı nasıl sağlamaktadır? Yerel istasyonlardan birçoğu halkın program üretimine katılmasına yardımcı olacak uygulamalar geliştirirler. Program yapmak isteyen insanlar, teknik ve teorik konularda kısa bir eğitimden geçtikten sonra kendi programlarını üretme hakkı kazanırlar. Hatta dış çekimlerde bile televizyon tüm teknik olanaklarını bu kişiler için seferber eder. Programın çekim aşaması bitip de yapım aşamasına geçildiğinde televizyon çalışanları bu kişilere yardımcı olurlar ve program ta-

mamlandıktan sonra da kişiye programını yayınlayabilmesi için bir takvim sunulur. Televizyon istasyonu bu hizmetleri için hiçbir ücret talep etmemektedir (7). Buradaki örneğin hayat bulmasını sağlayan kurum, Cable Vision adlı dev tekellerden birine bağlı olan yerel bir yayıncılık şirketidir. Ancak bu şirket belediyeyle yaptığı bir anlaşma gereği iki tane halk kanalının sinyallerini ücretsiz olarak taşımakla yükümlüdür. Halkın katılımına açık olan kanallar bu iki halk kanalıdır, diğerleri değil!

Avrupa modeli ve örnekler

Avrupa modeline öncülük eden İngiltere'de ise kamusal yayıncılığın kalesi halen BBC'dir. BBC kurulduğu 1927 yılından bu yana bağımsız karakterini hem hukuki olarak hem de pratikte korumayı başarabilmiştir. Devletle olan organik bağı yüzünden, özellikle mali kaynaklarının kısıtlanması ve sansür konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Ancak 1955 yılına kadar tekel olarak sürdürdüğü yayıncılıktan yüzünün akıyla çıkmayı başarmıştır. Thatcer hükümeti dönemine kadar da hükümetin oyuncağı olmamayı başarmıştır. "Yazılı olmayan fakat uygulamada teamül olarak ortaya çıkan bir nokta ise, yönetim kurulunda bir diplomatın, bir eğitimcinin, bir mali uzmanın ve bir sendikacının yer almasına dikkat edilmesidir." (8).

Kamusal yayıncılık alanında en ilginç örneklerden biri de Hollanda'dadır. "Katolikler, Lüterciler, sosyalistler, liberaller, masonlar, cinsel özgürlük taraftarları, televizyonda yan yana program yapıp görüşlerini açıklayabilmektedirler." (9). Televizyon kanallarının saatlerini aralarında bölüşen dernekler, yayınlarını kâr amacı gütmeden yaparlar. Hollanda'da yayıncılık, dinleyicilerin dernekler kurup yayıncılığa aktif katılımlarına sahne olmuş ve Hollanda geleneği böyle oluşmuştur. "Radyo ve televizyon ruhsat ücreti ödeyen bir grup Hollanda yurttaşı bir araya gelerek bir dernek kurar ve üye sayısı 40 bini bulduğunda Kültür Bakanlığı'na başvurup radyo ve televizyonda yayın saati isteyebilir." (10). Üye sayısıyla yayın saati doğru orantılıdır. Üye sayısı çoğaldıkça dernekler daha fazla yayın saati elde ederler. Hollanda televizyonunun ruhsat ücretlerinden elde ettiği gelir de, derneklerin yayın süreleriyle orantılı olarak paylaştırılır.

Eski Doğu Avrupa ülkelerinde ise yayıncılık devlet denetimindedir. Ancak Doğu Almanya 1969 yılında bir değişiklik yapmış, Radyo Televizyon Yönetim Kurulu üyeleri, hükümet ile sendikalar, tiyatro ve basın emekçileri tarafından seçilmeye başlanmıştır. Mali kaynakları ise alınan ruhsat ücretleri ve sınırlı reklam gelirleriydi. Sovyet sisteminde ise yönetim kurulu tamamen parlamento tarafından atanıyordu. Ruhsat ücretleri ve reklam yerine, bütün masrafları devlet karşılıyordu. Sosyalist bloğun kamusal yayıncılık anlayışı, yönetim şekli hariç Avrupa modeline uygunluk göstermekteydi.

Avrupa modelinin en büyük handikapı ticari televizyonlar ortaya çıkmaya başladığında anlaşıldı. Kamusal televizyonlar ticari televizyonlarla rekabet edemediler. Her zaman kendilerini halkın üstünde gören, halkın ihtiyacına ona sormadan cevap verdiğini düşünen elitist yayıncılık anlayışı, ticari yayıncılık karşısında başarısızlığa uğradı. Elbette bu sorun, yalnızca iletişim alanından bakılarak çözülemez, ama başarısızlık sadece dış etkenlerle de açıklanamaz. Tek yönlü iletişimi kıramayan ve katılımı sağlayamayan kamusal televizyonlar, eğlence endüstrisinin ürünleri karşısında tabansız kalmışlardır. Halk bale gösterileri yerine Brezilya dizilerini tercih etmiştir.

"Kamusal" olmak ne demektir?

Başta sorduğumuz soruya tekrar dönersek; kamusal olmak için, herşeyden önce katılımı sağlamak, insanlara kendi kaderlerini tayin haklarının ve de güçlerinin olduğunu hatırlatmak, toplumsal gerçekliğin durağan ve değişmez değil, aksine insanın siyasal hayata katılımıyla değişebilen bir olgu olduğunu anlatmak gerekmektedir. Kitle iletişim araçlarının pasifleştirici etkisine karşı direnmenin de, tek yönlü iletişimin kırılıp yerine diyaloğun getirilmesinin de tek yolu budur.

Kamusal katılımın önünü açma çabası bir kitle iletişim aracı için, hem iletişim pratiklerinde radikal bir farklılık hem de ideolojik bir tavır anlamına gelir. Siyasal katılımın engellendiği ve insanların özel alanlarına hapsedildiği bir çağda katılım, aktifleşme, geleceğini eline alma isteği demektir. Elbette alternatif kamusal yayıncılığın tek hedefi katılım değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi bütün bir kitle iletişim sistemine karşı bir mücadele alanı meydana getirmektir. Örgütsel ilişkileri, ekonomik, politik, kültürel içeriği, programcılık mantığı ve izleyici ilişkileriyle radikal bir farklılık yaratmaktır amaçlanan. Ayrıca nasıl bir katılım sorusu da önemlidir? Çerçevesiz bir katılım hedefi,

demokrasiye değil olsa olsa anarşiye neden olacaktır.

Türkiye için "Alternatif Kamusal Televizyon Yayıncılığı"na model önerisi

Bugün televizyon uluslararası sermayenin nasıl ki en önemli kitle iletişim araçlarından biriyse, alternatif üretmek ihtiyacı hisseden dışlanmışlar, yalnız bırakılmışlar, işçiler, köylüler, memurlar, öğrenciler, YDD'nin egemenliğinde ezilen ulusal güçler gibi toplumsal kesimler tarafından da aynı öneme değer görülmelidir. Elbette, aracın nasıl kullanılacağı, en az içeriğinin belirlenmesi kadar önemli olacaktır. Amaç insanların kamusal alana katılımını artırmak ve sorunlarına sahip çıkmalarını sağlamaksa, tekno-

lojik araçların içinde yer alan ideolojik özellikleri ayıklamak ve başka bir biçim vermek zorunluluğu kendini gösterir. Televizyon yayıncılığındaki uçuculuğun, bölünmüşlüğün, hızın önünü almak başka türlü mümkün değildir.

Mali sorunu çözmeden kalkışılan bir televizyon yayıncılığının başarısız olacağı aşikardır. Bu yüzden önce kaynaklar belirlenmelidir. Elbette kaynaklarınız yapmak istediğiniz yayıncılık türüne, hedef kitlenize göre belirlenecektir. Daha önceden belirttiğimiz anlamda alternatif bir televizyon yayıncılığının reklam gelirlerine dayanmasının hemen hemen imkânsız olduğu göze çarpacaktır. Reklam şirketleri ve büyük sermaye arasındaki ilişki bu sözümüzü doğrulayacaktır. Devlet tekelleri gibi ruhsat ücreti ve hükümet desteği de alması mümkün değildir. O halde giderler nasıl karşılanacaktır?

Kısıtlı reklam gelirleri çare olamayacağına göre başka yollar bulunmalıdır. Problemin çözümündeki kilit nokta "nasıl bir yayıncılık" sorusuna verilen yanıttadır. Kamusal yayın, kamusal kurum ve kuruluşlar olmadan düşünülemez. Böylesi bir yayıncılık anlayışında bütün

Working TV

Working TV, Kanada'nın British Kolombiya eyaletinde, halka açık televizyon kanalından yayınlanan bir emekçi televizyonudur. Ülkemizdeki gibi belirli bir frekanstan ya da uydu kanalından sürekli olarak yayın yapan bir televizyon değildir. Ama sadece program üretip bunu başka kanallara satmakla uğraşan bir şirket de değildir. Kendisine çeşitli kablolu yayın şebekeleri ya da uydu kanalları tarafından tahsis edilmiş yayın saatlerinde yayın yapan bir kurumdur. Bunun haricinde hazırladığı paket programları uluslararası piyasada çeşitli kurum ve kuruluşlara satan ve kendisi gibi kuruluşlara ücretsiz veren bir yayın kurumudur.

Kanada'nın ulusal televizyonu Vision TV, 1997 senesinde Working TV'nin 12 programını yayınlamıştır. Ayrıca Working TV, Kanada, ABD ve İsrail'deki kibutzlarda halka açık televizyon kanallarında yayınlanmaktadır. Bazı programları Kore'de yayınlanmış, bazıları da önümüzdeki dönemde Japonya'da yayınlanacaktır.

Working TV, ABD'de 50 kablolu televizyon şirketinin oluşturduğu Freespeech Kablolu Televizyonu'ndan da yayınlanmaya başlayarak 7 milyon eve ulaşabilecek potansiyele sahip olmuştur. Ayrıca Freespeech TV'nin internet üzerinden de yayın yapıyor olması, working TV'nin çok daha fazla insana ulaşabileceği anlamına gelmektedir.

Working TV, 1993'den beri sürdürdüğü yayınlarda, düzenli olarak haftalık yarım saatlik programlar kadar, özel olaylar sırasında yayınlanması için daha uzun programlar da yapmaktadır. Birçok ödül kazanmış programlarında esas işledikleri konular sendikal hareketler ve çalışanların sorunlarıdır. Programlar, çalışan insanlar tarafından çalışan insanlar için üretilir ve bu durum egemen medyadan tamamiyle bir kopuşu sergiler.

Kuruluş ve işleyiş olarak da diğer örneklerden ayrılan working TV'nin en önemli özelliği, bir sendika ya da bir yerel işçi kuruluşu tarafından desteklenen benzer amaçlı kurumlardan farklı olarak, birçok kuruluş tarafından finanse ediliyor oluşudur. Yönetim kurulunda da BC (British Kolombiya) sendikalardan belli başlılarının temsilcileri birlikte çalışmaktadır.

Working TV, kâr amaçsız bir kurum olan "Slim Evans Society" tarafından yönetilmektedir. Kurum bu adı, eski bir işçi lideri ve eylemci olan Arthur Slim Evans'dan almaktadırlar. Kurum çalışanları arasında eski işçiler, profesyoneller ve gönüllüler bulunur. Yöneticiler, British Kolombiya Öğretmenler Federasyonu (BCTF), British Kolombiya Hükümet Çalışanları Sendikası (BCGEU), Hastane Çalışanları Sendikası (HEU), British Kolombiya İşçi Federasyonu (BC Federation of Labour), NOW İletişim, Kanada Kamu Çalışanları Sendikası, UBC Sürekli Eğitim, Yeni Demokratik Parti (Federal NDP) gibi çok çeşitli sivil toplum kuruluşlarının üyeleri ve temsilcileridir. Bu sivil toplum kuruluşları aynı zamanda televizyonun başlıca finansman kaynaklarıdır. Çok ucuza mal ettiklerini söyledikleri programlarıyla televizyonun bütçesinin inanılamayacak kadar az olduğunu belirtmektedirler.

Working TV çalışanları, emeğin sesini televizyona taşımak için eğer sendikalarla beraber çalışılırsa nerede olursa olsun nelere ulaşılabileceğini gösteren bir model olduklarını söylemektedirler. Kurum aynı zamanda ürettiği özel konulu "video"lar için, bazı cemaatler, politik gruplar ve NGO'larla da işbirliği yapmaktadır.

Kurumun amacı; siyasal ve sosyal adalet sorunlarını, sendikal sorunların ışığında politik sorunlarla birleştirmek, emek ve emeğin toplumsal müttefikleri arasındaki koalisyonun inşasını öncelikli duruma getirmektir.

Diğer bir amaç da, emeğin marjinalize edilmesi ve medya tekelleri tarafından sansüre uğramasının önüne geçerek, emekçiler tarafından oluşturulan programlar-

söylenmesi gerekenleri söyleyen tek bir kurum olamaz. Bu nedenle alternatif yayıncılık belirli ilkeler doğrultusunda birçok örgüte, kamusal kurumlara, derneklere açık olmalıdır. Mali problemin tek çözümü birlikte hareket etmektir.

Örneğin, depremle ilgili yapılacak bir programın hem içeriği hem de giderleri bu konuda en güvenilir programı yapabilecek olan Üniversiteler ve Mimarlar ve Mühendisler Odası'nın sorumluluğunda olmalıdır. İşçi hakları ve mücadeleleriyle ilgili olarak sendikalar ve siyasi partiler ortaklaşa çalışma yapabilir, mali problemi birlikte sırtlayabilirler. Öğrencilerin sorunlarını istediklerini dile getiren programlar da yine öğrenci dernekleri, aile birlikleri, okul yönetimleri ile birlikte ele alınmalı, onların sorumluluğuna bı-

rakılmalıdır. Örnekler bu şekilde çoğaltılabilir ama özetle bu televizyon ilkeleri doğrultusunda herkese, her sese açık bir kanal olmalıdır. Böyle olursa bağışlar, prestij reklamlar, sponsorluklar ve çeşitli destekler alabilir.

Diğer bir gelir kaynağı ise, yayıncılık alanında tutunmayı başardıktan sonra yapabileceği program ve görüntü satışıdır. Ürettiği bazı paket programları ulusal ve uluslararası medyaya pazarlayabilir. Kendine ait bir "alternatif haber ağı" oluşturabilirse haberlerini ve görüntülerini satabilir. Önemle belirtmek gerekir ki, suni gündemin etkisi altında kalmamak, dayatılan gündemi takip etmemek için alternatif yayıncının kendi haber ağını kurması şarttır.

Alternatif yayıncının bir diğer problemi de teknikle ilgilidir. Hızla gelişen teknolojiye ayak uydurmak çok masraflıdır. Eğlence endüstrisinin bir ajanı haline getirilmiş olan ticari yayıncılık bu teknolojiyi devamlı takip etmekte, yatırım yapmakta ve bu sayede izleyiciyi etkisi altında tutmada epeyce önde gitmektedir. Büyüleyici görüntü ve ses

la yine emekçilere ulaşmaktır. Ayrıca diğer "halka açık" televizyonlara programlarını ücretsiz ulaştırarak ulusal ve uluslararası dayanışmaya katkı sağlamak da amaçları arasındadır.

Programlarında genellikle iki format kullanmaktadırlar. Biri çeşitli kısa bölümlerin sunucular tarafından bağlanarak aktarıldığı "magazin" formatı, diğeri de halkı ilgilendiren olaylarda halkla ve önemli kişilerle yapılan söyleşilerin olduğu dış haber programlarıdır. Bu programlarda konuşmacılar ön plana çıkarılır. Kablolu televizyonların sık sık kullandığı ve onları hatırlatan stüdyo içi konuşma programlarından özellikle kaçınmaktadırlar.

Programlar, bütün insanları ilgilendiren sosyal ve siyasal olayları işlerken aynı zamanda emekçi kesimlerin de sesi olmayı amaçlamaktadır. Programlarda insanlara egemen toplumsal sistemin ve onun yayın kuruluşlarının bakış açılarından farklı bakış açıları kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Özellikle haber programlarında derinlemesine işledikleri konularla bir olay her yönüyle ele alınmakta ve egemen fikirlerin altı oyulmaya çalışılmaktadır. Birçok ödüle layık görülmüş programlarıyla, insanları kendi hayatlarına sahip çıkma konusunda uyarıyor ve kamusal alana katılma konusunda özendiriyorlar. En çok işledikleri konular arasında; çalışanların hakları, sosyal sağlık hizmetleri, kadın hakları ve eğitim yer alıyor.

Kanalın izleyici profili konusunda yapılmış bir kantitatif araştırma bulunmuyor fakat anlaşılacağı gibi programların izleyenlerinin daha çok çalışan kesimden ve halkın diğer muhalif kesimlerinden olması muhtemel. Ayrıca BC eyaletinde yüzde 40 gibi çok yüksek sayılan bir oranda işgücü örgütlülüğünün olması ve bulundukları eyaletin "emek dostu" hükümeti, bu kanalın izlenme olasılığını artıran faktörler arasında yer alabilir.

Bu televizyonun sunduğu alternatif kamusal yayıncılık modeli, makalede ortaya koymaya çalıştığımız model ile tam olarak örtüşmemektedir. Ancak belirtmemiz gerekir ki bu televizyon, alternatif yayıncılık yapmak isteyenlerin ufkunu genişletecek birçok özellik barındırmaktadır. Beş yıldır ayakta kalmış olması ve giderek gelişmesi de, alternatif bir yayıncılığın başarısızlığı için birçok neden olmasına rağmen yine de başarı sağlanabileceğini göstermektedir.

Working TV'nin bir diğer önemi de, altyapı ve üstyapı olanaklarını kullanması açısından değerli bir örnek oluşturmasıdır. Gerçi daha çok eyalet bazında bir örgütlenme sözkonusudur, fakat ulusal ve uluslararası çapta yayın yapan kuruluşlarla olan bağlantıları televizyonun ileride daha geniş bir tabana yayılabileceği ve giderek büyüyebileceğinin sinyallerini veriyor. Yine de bu aşamada kendi doğrudan uydu kanalına sahip olmaması veya bir kablo kanalında kendine tahsis edilmiş bir yerinin bulunmaması, öngördüğümüz model için eksiklik anlamına geliyor. Elbette bu değerlendirmeyi Amerika Kıtası'ndaki yayıncılık geleneğine uygun biçimde yapacak olursak, bu tür televizyonlar için bunun alışılmış bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Zaten herhangi bir "halka açık" televizyonun kablodan tek başına hat kiralaması gibi bir örnekle karşılaşmıyoruz. Bunun yerine birçok kanalın birleşerek bunu başarabildiğini görüyoruz. Bütün bunların dışında bu televizyonun alternatif bir model yaratmak açısından önemli bir eksikliğini kanımızca program formatları oluşturuyor. Her ne kadar geniş bir tabana sahip olsalar da anladığımız kadarıyla programların üretiminde bu tabandan gereğince faydalanamıyor. Programların da bildik "magazin" formatı ve sokak röportajı biçiminde olması, televizyonun pasifliğe katkı sağlayan teknolojisine karşı fazla birşey geliştirilemediğini gösteriyor. Bu da, televizyon teknolojisinin kamusal katılmayı önleyici karakterlerinden olan, hızın ve uçuculuğun önünün alınamadığı ya da bunun için bir önleme gerek duyulmadığı kanısını uyandırıyor.

efektleri, sınırsız yapım olanakları, yayın kalitesi, teknik olarak ticari yayıncılığın tartışmasız üstünlüğünü gösterir. Alternatif yayıncılığın önündeki en büyük tehlike bu tuzağa düşmektir.

İzleyiciyi etkilemek için aynı yollara başvurulursa bu yarıştan galip çıkmak imkânsızdır. Daha hiçbir kamu yayıncısı bu yarışı galip olarak bitirememiştir. Yine de güçlü vericilerle desteklenen temiz bir yayın kesinlikle hedeflenmelidir. Bunun haricinde izleyiciyi çekmesi beklenen şey görsel güzellik değil, farklı programcılık mantığı olmalıdır. Ucuz ve amatör yapımlar doğru örgütlendiği takdirde çok başarılı olabilmektedir. ABD'de "*Paper Tiger TV* (Kağıt Kaplanlar)" (11) buna bir örnektir.

Hukuki, kültürel, siyasal problemler ve çözüm önerileri

Meşru bir alternatif yayın yapabilmenin önündeki ilk engel kanunlardır. Konuyla ilgili 3984 no'lu kanun; siyasi partilerin, sendikaların, derneklerin, meslek kuruluşlarının, vakıfların, yerel yönetimlerin veya bu yönetimlerin ortak olduğu şirketlerin ve üretim, yatırım, ihracat, ithalat, pazarlama ve finansal kurum ve kuruluşların özel radyo ve televizyon kuramayacağını ve bunlara ortak olamayacağını söyler. Ticari medya bu kanuna göre tamamen yasadışıdır. Ancak onlara uygulanamayan yasaların alternatif yayıncılara uygulanmayacağının garantisi yoktur. Kaldı ki RTÜK denen anti-demokratik örgütün ne zaman ne yapacağı belli değildir. Hem savcı hem yargıç yetkileriyle donanmış bir kurumdur ve istediği anda yayın durdurma yetkisine de sahiptir. Bu kurulu da hukuki bir engel olarak görmek gerekir.

Alternatif yayıncı belki de ilk önce kültürel olanakların kendisinin lehine olmadığı bir toplumsal sistemin içinde yayın yapmaya çabalayacağını bilmelidir. Kültürel hayat, konuya mekanik yaklaşanlar tarafından pek önemsenmez. Halbuki popüler kültür, kitle kültürü, kültür emperyalizmi, tüketim kültürü gibi çok çeşitli kavram ve tanımlamaların sarmaladığı kitle iletişimi alanında izleyici olarak toplumun kültürel yapısı bilinmeli ve yayın politikası oluşturulurken hesaba katılmalıdır.

Araçsalcı yaklaşımlar, kültür problematiğini çözemediklerinden bir süre sonra, kullandıkları "sihirli değnek"in kölesi olmaya başlayabilirler.

Peki alternatif kamusal yayıncılığın kültürel dayanağı nerededir? Böyle bir yayıncılık için gerekli olan izleyici potansiyeline, kitlesine sahip midir? Muhalif yayınlara rağbetin çok az olduğu bir dünyada kim tarafından izlenecektir? Eğlence ve yeni tüketim olanakları sunmadan yayın yapabilmek mümkün müdür? Bu sorular çoğaltılabilir ama yanıtlamaya şöyle başlayabiliriz. Eşitsizliği temel almış tüm toplumsal sistemlerde ezilenin egemene karşı sınırlı da olsa mücadelesi vardır. Kimi zaman şarkı sözlerine, halı motiflerine, ressamın tuvaline gizlenen bu mücadeleyi açığa çıkartmak gerekir. Bu mücadelenin içinde yer alanlar alternatif yayıncının potansiyel izleyicisidir.

İzleyici sürekli olarak sarsılmalıdır. *Kağıt Kaplanlar* devamlı izleyiciye şu soruyu sorarlar: "Beyinleriniz nerede?" Alternatif yayıncı yaptığı programlarla sürekli olarak insanları içinde bulunduğu ataletden kurtarmaya uğraşmalıdır. İnsanlara beyinlerinin nerede olduğu gösterilmeye çalışılmalıdır. Televizyondan izleyiciye ulaşacak olan "Neden televizyon seyrediyorsun?" sorusu bile etkili olabilir. Egemen kültürün etkisinden çıkmak için insanlar düşünmeye yöneltilmelidir. İnsanları sadece ajite edilecek bireyler olarak görmek, başarısızlığa neden olacaktır.

Siyasal problemleri, öncelikle böylesi bir alternatife karşı olan siyasal gruplar, partiler ve onların etkin olduğu her türlü kurum ve kuruluş çıkartacaktır. Ancak bu zaten beklenendir; beklenmeyen, potansiyel yandaşların çıkartacağı problemlerdir. Bunu çözebilmek için sekterliği tamamen ortadan kaldırmak, esnek ve hoşgörülü olmak gerekir. İlkeler doğrultusunda, katılabilecek tüm kesimleri bu oluşuma davet etmek siyasal problemlerin çözümünde önemli bir rol oynayacaktır. Uluslararası sermayenin saldırısı altındaki bizim gibi ülkelerde ulusal burjuvazi ve sanayi de muhalif söylemi desteklemeye başlamıştır. Bu durum modelimizin katılım-

cı potansiyelini artırmaktadır. Fakat önemli olan bu potansiyeli sadece izleyici olarak değil katılımcı olarak da değerlendirebilmektir.

Kuruluş aşamasında oluşturulacak siyasal güçbirliği yayın alanındaki farklılığı gözler önüne serecek ve problemlerin çözümüne katkısı olacaktır. Kanada'daki işçi televizyonu "Working TV" (12) buna bir örnektir.

Son olarak

"Alternatif kamusal televizyon yayıncılığı" yapmanın yolları bulunmalıdır. Ancak televizyon yayıncılığının tüm sınırlılıkları bilinerek ve araca haddinden fazla önem atfetmeyerek. Bu model için ülkemizde şartların uygun olup olmadığı etraflıca tartışılmalıdır. Ön çalışma yapılmalı ve potansiyel katılımcılarla görüşülmelidir. Televizyon 20. yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuş teknolojik bir üründür ve bu ürünün egemen sistemde nasıl bir iletişim ortamı yarattığı üzerine tekrar tekrar düşünülmelidir. İçerik kadar aracın yapısının ve egemen iletişim pratiklerinin de çözümlenmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Ajitasyon değil aydınlatma hedeflenmelidir. Bu hedefe ulaşma çabasında ise televizyon sanıldığı kadar belirleyici bir araç değildir. Ancak diğer araçlarla birlikte yardımcı bir rol üstlenebilir. Yapısı gereği ajitasyona ve "omnibüs enformasyon"a (13) daha yatkındır. Bu yapının kırılması, bir yere kadar, alternatif televizyon yayıncısının -anlatmaya çalıştığımız- bilinçli müdahalesiyle olanaklıdır.

Kanımızca, bugün yaşadığımız dünyada kamusal alana katılımın önünü açabilecek ve insanlara tarihin özneleri olduklarını hatırlatabilecek bir iletişim ortamına duyulan ihtiyaç, doğru adımlar atıldığı takdirde, "alternatif kamusal televizyon yayıncılığı"nı başarıya götürebilecektir.

DİPNOTLAR

1) Ünsal Oskay, İletişimin ABC'si, s.110.
2) Fransız Devrimi'nde basının rolü için bkz. Jean-Noel Jeannency, Medya Tarihi, s.59-77.
3) Bu kavram için bkz. Noam Chomsky, Halkın sırtından kazanç, s.51.
4) Herbert Schiller, Zihin Yönlendirenler.
5) İrfan Erdoğan, İletişim Egemenlik Mücadeleye giriş, s.20.
6) Hıfzı Topuz'un "Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni" başlıklı eserinde özgür, özerk ve çoğulcu bir alternatifin hem radyo hem de televizyonda nasıl oluşturulabileceği anlatılmaktadır.
7) Nebraska Üniversitesi'nde iletişim bilimleri bölümünde 1998 yılında doktora öğrencisi olan Aysel Morin, "Televizyon'da halka serbest giriş: Public Access" adıyla İLAD'ın Kasım 1998 tarihli bülteninde kaleme aldığı makalesinde, Cable Vision adlı yayıncılık şirketinde teknik direktör olarak çalıştığı günlerde yakından tanımaya fırsatı olduğu bu sistemi anlatıyor.
8) Televizyon ve Siyasal Sistem, s.106.
9) Emel Ceylan Tamer, Dünü ve bugünüyle televizyon, s.78-79.
10) Dünü ve bugünüyle televizyon ,s.79.
11) Bu konuda bkz. Nurdoğan Rigel'in Kağıt Kaplanlar ve Medya Ninnileri isimli yapıtları, ayrıca www.papaertigertv.org.
12) Bu konuda bkz. Bora Ataman, Alternatif Kamusal TV Yayıncılığı, basılmamış yüksek lisans tezi.
13) Omnibüs olaylar, hiç kimseyi şaşırtmamak zorunda olan, hiçbir tercih içermeyen, bölmek yerine uzlaşım sağlayan, herkesi ilgilendiren ama hiçbir önemli şeye dokunmayan tipteki olaylardır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Bourdieu, Televizyon Üzerine, s.22.

genetik devri'm

NURAY PEKDEMİR

İnsan Kopyalandı mı?

Gelecekte torunlarımız, biyoloji laboratuarlarını basıp kopya insanların listesini çalarak doğa dışı yaratıkların, yani kendi müsveddelerinin avına mı çıkacaklar? Eğer bunları merak ediyorsanız bu kitabı mutlaka okuyun. Ama bu kitapta, "Ay ne iyi, kelliğe de çare bulundu, artık kimse şişman olmayacak" sevincini bulamazsınız. Çünkü bu kitabın asıl derdi şudur: Yüzyıllardan beri güzelliği tanımlarken "kiraz dudaklı, elma yanaklı, kalem kaşlı, hokka burunlu" derdik. Milenyumun insanı, güzelliği tanımlarken artık "pitbull dişli, kaplan hızında, balina gibi yüzen, kartal gibi uçan şahane biri" mi diyecek? Ya da anıların sentetik yoldan imalatı mümkün mü? Biyokapitalizm çağında bir "Amerikan Kâbusu" olan Biyofaşizm de kapımızı çalınca ne yapmalıyız? İşte bu kitapta cevap şöyle veriliyor:
Bedenimizi Kopyalayabilirsiniz; Ama Ruhumuzu Asla!

SU YAYINLARI 0.212 512 16 68

Bütün Kitapçılarda

Ticari televizyonun önlen(e)meyen yükselişi

İzleyiciyi ekran başına mıhlamak, beynini boşaltıp kumandanın kapatma düğmesine basamayacak hale getirmek, sonra da onu paketler halinde reklamcılara pazarlamak, günümüz ticari yayıncılığının temel kaygısıdır.

Cem Pekman

2000 yılı özel televizyonculuğumuzun da 10. yıldönümüne rastladı. Kutlu olsun! Özel televizyonların bu zaman zarfında kat ettiği mesafe aslında pek öyle hafife alınacak gibi değil. Yayıncılık donanımı, prodüksiyon, yayın tekniği açılarından gerçekten büyük bir dinamizm ve hızlı adaptasyon becerisi gösteren özel yayın kuruluşlarının bu çerçevede ciddi başarı elde ettiklerini teslim etmek gerekiyor. Program içeriklerinden ve programcılık anlayışından bağımsız olarak, özel televizyon kuruluşlarının yayınlarının teknik kalitesine genelde denecek laf yok. Bu arada program içerikleri açısından, bu on yıllık süre zarfında aşırılıkların bir miktar törpülenerek belli bir "seviye" tutturulduğu da gözlemleniyor. Ancak, yine bir genellemeyle, bütün bu üst düzey yayıncılık tekniği-teknolojisinin, eğitim-kültür ve bilgiyi dışlayan, çoğulcu-katılımcı-demokratik programcılık anlayışına yüz çeviren bir yönelimle daha çok kâr, daha çok rating, daha çok sansasyon arayışındaki niteliksiz eğlence programcılığı anlayışına hizmet ettiğini söylemek mümkün. İzleyiciyi ekran başına mıhlamak, beynini boşaltıp kumandanın kapatma düğmesine basamayacak hale getirmek, sonra da onu paketler halinde reklamcılara pazarlamak, günümüz ticari yayıncılığının temel kaygısı ne yazık ki bu.

"Medyatik" tabirle Amerika'yı yeniden keşfetmeye gerek yok, ticari yayıncılığın kitleleri reklam ajansları üzerinden reklam verenlere pazarlanacak tüketici grupları olarak algıladığını Amerikalı muhalif bilim adamları çok önceden ortaya koymuşlardır (Schiller, 1970: 20-22). Daha başından özel sermayenin eline doğup büyüyen Amerikan radyo ve televizyonları, ticari modelin bütün denklemlerini yıllar önceden kurup başarıyla işletmişlerdir. On yıldır Türkiye'de yaşamakta olduğumuz süreç, 80'lerden başlayarak Avrupa'yı etkisi altına alan dalganın bir uzantısıdır aslında: Televizyonun Amerikanlaşması, ticari yayıncılık modelinin egemenliği ve Avrupa'nın geleneksel "kamu hizmeti yayıncılığı" anlayışının yıkılışı.

Kamu hizmeti yayıncılığı modelinin öyküsü

Kamu hizmeti yayıncılığı modeli 1920'lerde İngiltere'de ortaya çıkarken yayıncılığın devlet tekeli altında yürütülmesini, devletin bu tekeli kendinden bağımsız, özerk ve tarafsız bir kamu kuruluşuna devretmesini öngörmekteydi. Bu kuruluş, ülkenin istisnasız bütününü kapsayacak biçimde yayın yapmak, yayınladığı programlar bakımından da kapsayıcı-kuşatıcı olmak, "her türden izleyicinin geniş bir yelpazede çeşitlenen gereksinimlerini ve beklentilerini dengeli bir biçimde karşılamak" ile yükümlüydü (Blumler, 1992: 7-14). Yayın kuruluşu halkın sadece eğlenme beklentisine değil, eğitim ve bilgi alma gereksinimine de cevap vermek durumundaydı. Heterojen yapıdaki geniş bir kitleye ulaşan yayınlar, bu kitlenin çeşitlilik gösteren ilgi alanlarına, değer yargılarına, kimliklerine denk düşmeli ve halkın her kesiminin olabildiğince kendini bulabildiği bir program yelpazesi sunulmalıydı. Ve kamu hizmeti yayıncılığı, ticari anlayışı dışlamak amacıyla gelirlerini ABD'deki gibi reklamlardan veya sponsorlardan sağlamak yerine, izleyiciden toplanan ruhsat ücretlerinden elde etmek üzere biçimlenmişti. Böylelikle, reklam verenin program içerikleri üzerinde etkili olması önlenmeye çalışılmış, sermayenin yayınlara müdahalesinin önüne geçilmek istenmişti. Halktan toplanan vergilerle kamu yararına tek elden yayın yapacak bir sistem arzulanmıştı.

Esasında bir idealler manzumesi olan kamu hizmeti yayıncılığı modeli, hiçbir zaman yukarıda özetlenen ilkeleri tam anlamıyla yaşama geçirmeyi başaramadı. Modelin yaratıcısı İngiltere ve onun oluşturduğu yayın kurumu BBC bu çerçevede ideale en çok yaklaşabilmiş kurumdur. Bu nedenle bütün dünyada örnek olarak gösterilmiş ve Avrupa'nın birçok ülkesi de kendi yayıncılık sistemlerini BBC'ye öykünerek kurmuşlardır. Türkiye için de durum farklı değildir. Ne var ki ülkemiz örneğinden yakından bildiğimiz ve Avrupa'daki örneklerinde gördüğümüz üzere, siyaseti ve ticareti, yayıncılığın bağımsız ve tarafsız alanı dışında tutmak mümkün olmamıştır. Hükümetler, devlet tekeli altındaki radyo-televizyon kurumlarını propaganda ve manipülasyon araçları olarak kullanmayı meşru addetmişler, öte yandan yetersiz bütçeleriyle büyük altyapı yatırımları yapmak ve kaliteli programcılık hizmeti vermek zorunda kalan kamu hizmeti yayıncıları, ekonomik düzenin de baskısıyla zaman içinde reklam yayınlarına yer vermek gereği duymuşlardır. Ciddi biçimde politize olmuş-edilmiş, yalnız ülkemizde değil Avrupa'da da kullanılan tabirle hükümetlerin borazanı haline dönüştürülmüş ve vergi veren vatandaştan, halktan kopartılmış kamu hizmeti yayıncılığı modeli, böylelikle halkın gözünde inanırlılığını, güvenirliliğini ve desteğini yitirmiştir.

Model, böyle sallantılı bir zemin

üzerinde ayakta durmaya çalışırken, küreselleşme başlığı altına alabileceğimiz bir dizi ekonomik dalga, kamu hizmeti yayıncılarının devlet korumasındaki kalelerine vurmaya başlamıştır. Neoliberalizm, devletin ekonomiye her türlü müdahalesinin önüne geçmek ve serbest piyasa düzenini devlet tekeli altında tutulagelmiş sektörler için de uygulamaya koymak düsturuyla ABD'den yola koyularak Avrupa'yı sarmalamıştır. Söz konusu sektörler içinde elbette özel sermayenin ve reklam dünyasının öteden beri iştahını kabartan televizyon da vardır. Öte yandan, 1970'lerden başlayarak mikro-elektroniğe dayalı bir enformasyon sektörünün dünya ekonomik sahnesinde öne çıktığı görülmektedir. Garnham'ın (1992: 117) saptamaları uyarınca bunun başlıca nedeni, geleneksel sanayilerde üretimin ve kârın düşmesi sonucu çokuluslu şirketlerin yeni ürün, pazar ve kâr arayışıyla enformasyon sektörüne yönelmeleridir. Buna paralel bir gelişme, artan rekabetin pazarlama ve reklam harcamalarını çoğaltması, dolayısıyla bu sektörün yeni ve daha çok "medya" arayışıdır. Çokuluslu şirketler, üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla emek-yoğun üretimlerini Üçüncü Dünya ülkelerine doğru yayarken, bu dağınık üretim yapısını yönetebilmek için daha gelişkin iletişim sistemlerine ihtiyaç duymakta, böylesi sistemleri geliştirmektedirler. Sanayileşmiş ülkeler de, ekonomilerini korumak için yüksek teknoloji doğrultusunda ekonomilerini yeniden yapılandırma uğraşı içine girmişlerdir.

Enformasyon teknolojisi tabanlı bu gelişim süreci, kitle iletişim araçlarını ve özellikle televizyonu geliştirmekte, dönüştürmektedir. Televizyon hem sürekli değişen, yeni yeni özellikler eklenen ve böylece yeniden ve yeniden satışa sunulan bir ürün olarak, hem reklamlar yolu ile üzerinden mal ve hizmet pazarlanan eşsiz bir medya olarak, hem diğer iletişim sistemleriyle ve iletişim araçlarıyla eklemlenebilen bir teknoloji olarak ve hem de sistemi bütünleyen bir kültür-ideoloji dağıtıcısı olarak küreselleşmenin hayat damarlarından biri olmuştur.

Türkiye'de durum

Böyle bir yapılanma içinde televizyonu devlet tekeli altında tutmak mümkün değildir. Nitekim, Avrupa'daki kamu hizmeti yayıncılarının tekelleri bu dalganın etkisiyle birbiri ardına yıkılmıştır. Bazı ülkelerde bu süreç, planlı programlı özelleştirmeler yoluyla işlemiştir. Bazı ülkelerde ise gerek özel sermaye grupları gerekse iktidarların kendileri tarafından fiili durumlar yaratılmış ve hukuk bu oldubittilere ayak uydurmak durumunda bırakılmıştır. Ülkemizin de ikinci grupta yer aldığı malumdur. Ayrıca, özel yayıncılığa geçişin onuncu yılında henüz yayıncılığı düzenleyebilmiş bir hukuksal çerçevenin oluştuğu da söylenemez.

Kaldı ki, şimdi bizim ülkemizde de egemen olan ticari yayıncılık modeli, devletin yayıncılık alanındaki etkinliğinin tamamen kaldırılması, devletin değil halkın kararlarının medyanın faaliyetini düzenlemesi taraftarıdır. Böylece, teorik olarak, siyasi ve organize çıkar gruplarının medyaya etki etmeleri önlenecek ve serbest piyasa ortamında girişimciler halkın isteklerini karşılamak için sürekli bir arayış içinde olacaklardır (Tabernero, 1993: 19). Ekonomik girişim özgürlüğünü, ifade özgürlüğü ve siyasi özgürlüğe bağlayan bu görüş uyarınca, ticarileşmenin alternatifi devlet kontrolü, tek seslilik ve durağanlıktır (McQuail, 1988: 176-178). Ancak bu söylem, halk denildiğinde tüketicinin, çok seslilik denildiğinde tüketimin çeşitlendirilmesinin kast edildiğini unutturur. Ticari televizyonun izleyicinin değil öncelikle yayıncının ve ona finansman sağlayan kişilerin uzun vadeli çıkarlarını kollamak için var olduğunu gözlerden uzak tutar. Bugün sadece Türkiye'de değil, "Avrupa'da da yurttaşların haber alma ve verme özgürlüğünün yerini, yayıncıların siyasetçilere, reklamcılara ve program sponsorlarına izleyici sağlama özgürlüğü almıştır. Pratikte, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüğü ve daha geniş kapsamlı iletişim özgürlüğü ile yayın için ticari özgürlük arasındaki denge, ikincisi yönünde bozulmaktadır. Yayıncılığın kamusal tartışmaya katkıda bulunan bir 'etken' olma görevi kaybolmaktadır." (Kejanlıoğlu, 2000).

Uluslararası düzlemde, kâr ve rekabet mantığıyla hareket eden yeni medya şirketlerinin en önemli amacı ürünlerini mümkün olan en geniş tüketici kitlesine ulaştırmak olduğundan, bu şirketler genişlemeci bir eğilimle yeni görsel-işitsel mekânlar ve piyasalar inşa etmek yönünde çalışırlar (Morley ve Robins, 1997: 30). Küresel düzende ulusal piyasaların birbirine eklemlenmesi paralelinde, görsel-işitsel alanların da pazar muamelesi görüp birleştirilmeye çalışılması doğaldır. Bu gelişme, sermaye hareketi bağlamında ulusal pazarlarda tekelleşen firmaların küresel devlerle birleşmelerini doğuracaktır. Programcılık açısından ise tektipleştirilmiş "küresel" programların yine tektipleştirilmiş küresel tüketici bloklarına iletilmesinden ibaret bir anlayış yerleşikleşecektir.

Türkiye'nin görsel-işitsel pazarında bugün tüm bu küresel gelişmelerin yansımalarını görebiliyoruz. Şüphesiz, ticari yayıncılığın bu çok boyutlu, çok katmanlı yükselişi karşısında bireyler ya da edilgin izler-kitle mensupları olarak yaşadığımız değişimi sorgulamamızın zamanı çoktan geldi. Bu kitlenin bir mensubu olarak televizyon ekranlarından bir alıntıyla yazıyı bağlayalım: Özel televizyonların rekabetiyle yıllardır kan kaybetmekte olan TRT bugünlerde "sizinle değişiyoruz, sizin için değişiyoruz" sloganıyla bir atak gerçekleştiriyor. TRT'nin yeni yayın anlayışının nasıl bir değişim getirebileceği sorusu bir yana, kamu hizmeti yayıncılığı görevini üstlenmiş olan kurumun kullandığı slogan, yukarıda ana hatları çizilen ticari televizyonun önlen(e)meyen yükselişi ve "her nerede yaşıyor ve yaşatılıyorsan" sahteciliği karşısında hakikaten "hayatı paylaşmak için" dikkate değer bir referans noktası oluşturabilir.

KAYNAKLAR

- J. G. Blumler (1992). "New Roles for Public Television in Western Europe: Challenges and Prospects". Journal of Communication. 42:1, s.20-25.
- N. Garnham (1992). Capitalism and Communication. London: Sage.

Kejanlıoğlu, B. (2000). "Yayıncılıkta Düzenleyici Kurullar ve RTÜK". Yayımlanmamış Makale.

- D. McQuail (1988). "Commercialization". New Media Politics. McQuail, D. ve K. Siune (ed.). London: Sage.
- D. Morley ve K. Robins (1997). Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar. İstanbul: Ayrıntı.

Schiller, H. (1970). Mass Communications and American Empire. New York: Augustus M. Kelley.

- A. S. Tabernero (1993). Media Concentration in Europe. Manchester: The European Institute for the Media.

Bir karşılaşma olarak haber

Haberle karşılaşamıyoruz, haberden haber alamıyoruz. "Haber, ne haber?" diyemiyoruz. Ardında ne var, kimler haberi yönetiyor; neler saptırılıyor, çarpıtılıyor, bilemiyoruz.

Ahmet İnam

Nelerle karşılaşıyoruz da, karşılaşma ile karşılaşamıyoruz. Dostlarımızla, düşmanlarımızla, sevgililerimizle, komşularımızla karşı karşıya geliyoruz da karşılaşamıyoruz. Karşılaşma yoksunu insanlarız bu dünyada; dünya bir köy oluyor, globalleşiyor derken, haberleşmenin, birbirlerimizle yüz yüze gelmenin teknolojik olarak kolaylaştığı bir dünyada; dünyanın küçüldüğü bir dünyada; bir arada, hep birlikte yaşayan insanlar, karşılaşamıyor ne birbirleriyle ne kendi kendileriyle.

Karşılaşma ile karşılaşma

"Karşılaşma" sözüne yüklediğim, birazdan açıklamasına girişeceğim, bu pek alışılmadık anlamla, bir karartmanın, mistikleşmenin ardında değilim. Karşılaşma körü hayatımız hakkında, gözü görenlere kaygılarımı anlatmak istiyorum. Yoksa, hayatımızda, benim yüklemeye çalıştığım anlamıyla karşılaşma yok mu? "Zaten hiç olmamış bir şey neden yok?" diye mi kaygılanıyorum; örneğin "Kaf Dağı neden yok, çok kaygılıyım"a benzer bir söz mü söylüyorum? ("Kaf Dağı", ayrıca, bir başka anlamıyla kültürümüzde yaşayıp gitmiyor mu?) Burada bir **kavram aralaması** yapıyorum. Kapalı, örtük, havasız, unutulmuş bir kavramın perdesini aralamaya çabalıyorum. Batıda fenomenolojik yöntemle yüz yüze gelme, karşılaşma kavramları incelenmiştir, iletişim tekniklerinde, insan ilişkilerinin çözümlenip anlaşılmasında uygulama buluyor, bu kavram.

Burada, kavramı kendi gözlüğümle okura tanıtıp, "haberle karşılaşma" sorununun anlaşılmasına çalışacağım. Unutmayalım ki, karşılaşma ile karşılaşmamış bir hayat, yoksul bir hayattır. Karşımıza aldığımız, karşımızda duran her insanla, her nesneyle, her kavramla, her olguyla, her düşle karşılaştığımız söylenemez.

Karşılaşma, bakışımlı (simetrik) bir etkinliktir. Bir başına olamaz. İki taraf da karşılaşmak üzere yola koyulmalıdır. Bu anlamıyla, rastlantıyla karşılaşma olmaz. Hazırlıklı, donanımlı, antenleri açık, beklenti içindeyseniz, raslantının anlamını yakalar, karşılaşma yoluna girersiniz. Newton'un kafasına düşen elma raslantı değildi. Elma, kimbilir kimlerin kafasına düşmüştü. Newton'un karşıladığı, karşılaştığı kuramla hiçbiri karşılaşamadı. Bir başınıza yola çıktığınızda **karşınızda da yola çıkan yoksa**, karşılaşamazsınız. Bakışımlılık ilkesi bunu söylüyor.

Evden çıktım, bir dostumu gördüm. Karşılaştım mı? Dostunuz, sizin neyiniz oluyor? Hazırlığınız var mı onun için? Onu, o olarak, kendi değerleri, dünyası içinde görebiliyor musunuz? Kafanızda yarattığınız biri mi? Çıkar ilişkilerinizle yaklaştığınız biri mi? O sizi nasıl görüyor? (Bakışımlılık, karşılıklılık gerektiriyor.) Dostunuz yolunuzun üzerinde, önünüze çıkıvermiş biri mi? Onun da sizin için hazırlığı var mı? **Birbirinizin karşısında mısınız?** Karşımızda kimler var? Hangisi sizi karşılamaya gönüllü, hangisini siz karşılamaya gönüllüsünüz.

Kimlerle karşı karşıyayız? Bulutlarla, gökyüzüyle, evrenin ve içimizin sonsuzluğu ile karşı karşıya? Zulümle, haksızlıkla, çirkinlikle karşı karşıya. Önümdesin de sevgilim, neden değiliz karşı karşıya? Neden bakışımsız ilişkilerin kurbanıyız? Hep bir yöne giden, gidilen yönde, kimsenin bize gelmediği bakışımsız siyasal güçlerin (halk iktidara doğru yürümüyor!), bakışımsız medyanın (haber alan, haber verene doğru yürümüyor!), bakışımsız sevgilerin (bir taraf kendi kendine bir yöne yürüyor, yürüdüğü doğrultuda sevgilisi yok!), bakışımsız eğitimin (hoca yürüyor, ona doğru yürüyen öğrenci yok!) gelip geçtiği yollarda yürüyoruz. Karşımızda cân yok! Karşılayanımız yok. Görüyoruz, karşılamaya gelenleri, sevgiyle uzatıyorlar ellerini; kuşkulanıp ürküp, kimi zaman nefretle kaçıyoruz. Karşılayamıyoruz, karşılanamıyoruz. Güceniyoruz, küsüyoruz: Geri çekiliyoruz, önümüzdeki insanı görünce **yolumuzu değiştiriyoruz**. Bize doğru yürüyenlerin üzerimize doğru geldiğini düşünüyoruz. Kimseyle karşılaşmak istemiyoruz, belki kendimizle karşılaşmak istemediğimiz için.

Türkçemizdeki karşılaşma sözcüğünün düşündürücü çağrışımları var: **Karşıda** olanla karşılaşabilirim. Karşıma aldığımla. Karşılamak üzere yola çıkmayalım ki, karşımdaki beni görsün. Bakışımlılık sözcüğün bu yorumunda saklı: İki taraf birbirini karşılamak üzere yolda olacak ki karşılaşabilelim. **Karşınız** yoksa kimseyle karşılaşamazsınız. Karşısı olmak, görüşü, ufku, umudu, gücü olmaktır. Açıklığı olmaktır, açık olmaktır. Kapısı olmaktır. Penceresi olmaktır. Çağrısı olmaktır. Çağrılmadan gelinebilir mi, gidilebilir mi? Dünyanın sizi karşılayabilmesi için dünyaya çağrınız olmalıdır: Dünya! Karşıla beni! Geliyorum! Savaş, karşıla beni! Barış, karşıla hadi! Adalet, neden seninle hiç karşılaşmıyoruz? Verilen sözlerin tutulması, neredesin, gel karşılaşalım.

Çağrı yetmiyor, bakışım ilkesi gereği, çağrılaşmak gerek: Bir feryat olarak yolladığım çağrı, bir yankı olarak dönüyorsa, burada çağrılaşma yok. Karşımdaki çağrı, benim çağrımdan **farklı** olmalı, **ötekinin** çağrısı olmalı. Yankı çağrısı tehlikeli bir narsisizm olabilir! Düşlerimle bile karşılaşmaya gitsem,

düşlerim benim boyunduruğumda, benim darlığımda, benimle sınırlı olmamalı. Düşlerimle karşılaştığımda, onlarda fark etmediğim şeyleri görmeliyim. Ben düşlerimi çağırmışsam, düşlerim de beni çağırmalı (Bir bağırış **çağırış** olmamalı bu, çağrılaşma olmalı!).

Karşılaşmanın zorlukları onun dayandığı ilkelerden geliyor. **Bakışımlılık** ilkiydi. **Çağrılaşma** bir diğeri. **Karşısı olma** da üçüncü ilke. Diğerleri neler? **Özerk** olmalı yola çıkan, karşılamak üzere. Tahakküm altında ezik, olmamalı. Kendi iç istiklali, kendi iç egemenliği için uğraş içinde olmalı. Özerklik arayışı, dışındaki dünyanın, iç dünyasının etkileriyle **tam** gerçekleşemeyecek olsa da, onu, karşılaşma için yola düzülen insanı, kendisinin ve çevresinin, evrenin **farkına** varmasına götürebilir. Karşılaşmayı fark etmiş, bunun için kendini hazırlamaya hazır insan, karşılaşıcı olabilir. Kendi sınırlarına ulaşmaya çabalayan, sınırlarında dolaşabilen. Oradan çıkacaktır karşılamaya, karşılanmaya: **Kendiyle** ve **kendinden** çıkarak yola.

Elbette, içindeki içtenlikle, elbette **aşkla**. Karşılaşmanın önemli bir ilkesi de, gönülle çıkış. Gönülden. Burada aşk, gelip geçici, cinsel ağırlıklı bir duygu değil. Aşk, bir çıkışı sağlayıcı, coşku, enerji, şevktir (Platon'un Eros'u gibi!). Aşkın içtenliği, olabildiğince ve fark edilebildiğince çıkarsızlığı karşılaşma çıkışını sağlayacaktır (Çıkarsızlık sözü, yaşadığımız dünyada çok "gerçekçi" görünmüyor. Çıkarların ardına saklanmış, maskelenmiş bir çıkarsızlıktan söz etmiyorum. Varsa, çıkarlarını tanıma, kabul etme, ifade etme gücü taşıyan çıkarsızlık, anlatmak istediğim).

Karşılaşma, çıkışında bizi **güven** bekler. Güven yokluğu, çıkışı engeller, çıkış gücünü ortadan kaldırır. Güven hem **karşılayıcı** olarak kendimize, hem karşılamcı olarak **ötede** durana, ötekinedir (Ötede durulmuyordur, aslında; öteden geliniyordur). Karşılanıcı, **öteden gelendir**. Elbette karşımda olan, bana karşılaşmaya gelen de, bana güven duymalıdır. Burada, güven, "gaflet" halindeki bir güven değildir. Kör bir güven değildir. Yaşayabileceğim olası düşkırıklıklarım kaldırmaya, üstlenmeye hazır olmamı sağlayacak güvendir. Güven alışılmışlıktan, aşırı aşinalıktan doğmaz. Güven, başımıza gelebileceklere karşı kendimizin ve karşılaştığımız cânın, karşılaşmaya değdiğine, yakıştığına olan güvendir.

Çıkış, güvenin yanında bir diğer ilkeyi daha gerektirir: Ötekinin, karşılananın ötekiliğini **görebilmek**. Karşılanan, benim uydurduğum, yönettiğim, ezdiğim değildir. Kendisi olan, benden farklı olan bir varlıktır. Tüketemeyeceğim, sonsuzluğu olan (Levinas'ın sonsuz "Ötekisi"si gibi!). Görmek, karşılamaya çıkışta temel ilkelerden biridir: Gelenin, bana doğru yola çıkanın sonsuzluğunu görebilmek. Karşılananı, karşılaşmayı görebilecek gözü olmak.

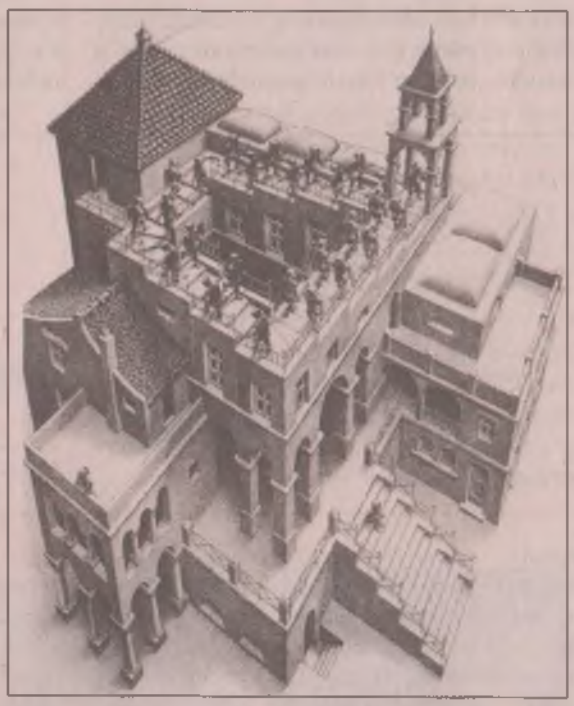

Çağımızın karşılaşamayanlar çağı olduğunu iddia ediyorum. Karşılaşıp da buluşamamış insanlar var (M. C. Escher'in bir çalışması, 1960).

Baştan beri söylediğim gibi karşılaşma, daima hazırlığın ardından gelir. Bu karşılaşma hazırlığının temel koşullarından üçü şunlardır: a) Göze alma, b) Donanım, c) Emek. Karşılaşmanın güven içerdiğinden söz etmiştik. Güvenmek, güvence altına alınma anlamında değildir. Karşılaşmaya çıkış, tehlike içerir. Öteki, bilinmezdir çünkü; bilinseydi tümüyle, ötede olmazdı, öteki olmazdı. Öteye, ötekine çıkışın riski, cesaretle alınırsa karşılaşmaya doğru yola çıkılabilir. Kendimizi, çıkışın tehlikelerine karşı hazır kılmalıyız. Cesur olmaya, hazırlanmalıyız.

Hazırlık, bilgi, deneyim ister: Kısaca, **donanım** diyelim buna. Cesaret, göze alma, donanımla birleştiğinde çıkış kapısı açılır. Donanım, **emekle** işlenmelidir. Karşılamaya çıkış, kendini ortaya koyuştur. Bilgisel, yaşantısal, varoluşsal donanımın emekle yoğrulmasından oluşmuş kendini karşılamaya çıkarmaktır.

Hazırlanınca yola çıkılır. Yol, önümüzde değil, ardımızdadır. Biz açarız yolumuzu. Biz gideriz yol ardımızdan gelir. Yeni, yürünmemiş bir yoldur yolumuz. Karşılaşmanın planı hesabı olamaz. Pusulası haritası yoktur. Bu belirsizliği, **karşılayacak**, bedelini ödeyebilecek, **gücüm** vardır. Karşımdakinin de beni karşılayacak, gücü olmalıdır. Karşılayabilecek kendileri, sorumlulukları olanlar karşılaşabilir. Kendi gücünüz, kendiniz olma gücüyle çıkılan **karşılaşma yolculuğunda** size doğru yürüyen ötekinin, ötedekinin eşiğinde durursunuz. Öteki, gerekli hazırlıkları yapmışsa, karşılaşma gücü, aşkı varsa, karşılaşırsınız. Karşılaşmada, karşımdakini bir emanet olarak görüyorumdur: O bana emanet ediyor kendini, ben de ona. Bir emanet olarak yanıma gelmiş, benim de yanına gittiğim; birbirimizin eline kendi varlıklarımızı bırakıyoruz.

Birbirimizle karşı karşıya gelmek için, ikimizin de gözü, birbirimizi görmeli. Görüşmeliyiz. Yola çıkıp, görüşmeliyiz. Karşılaşma üçüncü aşamayı oluşturuyor. **Bakışımlı yaşamanın** ikinci aşaması görüşme. Ötekinin ötekiliğini, kendinin kendiliğini görebilmek. Görüşebilmek. Sonra çıkış. Öteye doğru. Ötedekine. Bunun gerçekleşmesi için, bundan önceki ilk aşama, yola çıkış aşaması. Yola çıkabilmek, yolda görüşebilmek. Karşılaşabilmek.

Çağımızın karşılaşamayanlar çağı olduğunu iddia ediyorum. Oysa bakışımlı yaşamın son aşaması değil, karşılaşma. Karşılaşıp da **buluşamamış** insanlar var. Buluşma, karşılaşma gerektirir. Paylaşmayı. Bir arada bulunma cesaretini. Sen bulacaksın, ben bulacağım, buluşacağız. İşte buluşma, bir aramayı, peşinden gitmeyi, karşılıklı olarak **keşfi**, buluşu gerektiriyor. Karşılaşamayanlar, buluşamaz. Buluşma daha **üst** düzeyde bilinç, ötekini üstlenme cesaretiyle ortaya çıkıyor.

Karşılaşma ya da buluşmanın yoğun hazırlık gerektirmesi, zamanın, gidilecek yolun önceden hesaplanması anlamına gelir mi? Karşıya yürüyen, hesaplayan bir kafa değildir. Hazırlık, yol, yürüyenin kendi dünyası, zamanı ve yolu kendiliğinden belirler.

Bitirirken, sorum şu olsun: "Tek yönlü karşılaşmalar olanaksız mıdır?" Mecnun Leyla ile karşılaştı mı? Hakikati aramaya yola çıkan bilgeler, düşünürler, bilim adamları hakikatle buluştu mu? Nirvana'ya yürüyen mistikler, "Enel Hak" diyen sûfiler gönüllerindekilerle buluştu mu? Siz hakikate yürüyorsanız, hakikat de size doğru yürür mü? Şöyle bir ipucu bulabiliriz belki, kimi durumlar için: Siz gerçeğin perdesini aralamaya çalıştıkça, gerçeği değiştirmekte, etkilemektesinizdir. Gerçek size bu açıdan yanıt vermekte, çağrınıza, çağrıyla karşılık vermektedir ("Gerçek" sözünden, bizden bir ölçüde bağımsız olduğunu düşündüğüm, kendimin de içinde bulunduğu dış ve iç dünyayı -düşüncelerim de, bir anlamda gerçektir!- anlıyorum. Batı düşünürlerinin Wirklichkeit, Reality dediği. Hakikat'den ise, görünenin ardında olan, görünüşün aslını oluşturan, "bir şeyin ne ise o olduğu" şeyi anlıyorum).

Sorum, bir diğer soruya geçişi sağlıyor: "Haber"le karşılaşabiliyor muyuz?

Haberleşemediğim haber

Karşılaşmanın ne denli zor, giderek belki de olanaksız olduğunu anlatmaya çalıştım. Elbette, bu denli yükseltilmiş çıta, çağımıza yöneltilmiş bir eleştiriyi amaçlıyor. Karşılaşmayı, düşürülmüş çıtalarla deneyebiliriz. Verdiğimiz ödünleri unutmadan. Haberle karşılaşmadığımız açık. Üstümüze üstümüze geliyor. Bu gelene, gönderilene karşı ne yapabiliriz? Haber molozlarını üstümüze boşaltıyorlar, altında eziliyoruz.

Doğa içinde, "uygarlığın" haber teknolojisiyle tanışmamış biri, çevresinden gelen işaretlerle, yaşamı hakkında haberler almaktadır. Haberle bütünleşmiş, haberin doğallaştığı bir yaşamı vardır. Elbette canını sıkan haberler, ürkütücü, üzücü etkileriyle onu sarsacaktır, ama o haberle hayatı arasında bir boşluk

Bülent Kutan'ın bir çizimi

görmeyecektir; hayatı ne ise haber de o olacaktır. Haber olsun diye haber, yaşamından ses vermeyen haber, yaşamını gizleyen, siyasal, tecimsel bir güç olarak haber, kurumlaşmış, yöneten bir haber olmayacaktır hayatında. Yalan haber, etkileme amaçlı haber elbette tarih boyunca kullanılagelmiştir. Çağımızda haber teknolojisinin gelişmişliği, haber akışının yoğunluğu, haberin bir işkolu oluşu, kurumlaşması durumu değiştirmektedir. Haber "üretmek", bundan para kazanmak zorunda olan kuruluşların aralarında bir de rekabet sorunu çıkınca, haberin hayatımızla olan bağı çarpıtılmaktadır. Bir yerlerden haber almakta, haber bombardımanına tutulmakta, ama haberin kendisinden haber alamamaktayız. Haberle karşılaşamıyoruz. Nedeni açık, haber üstümüze geliyor, istila ediyor dünyamızı, ama biz habere doğru yürümüyoruz; onu karşılayamıyoruz. Haberle karşılaşamıyoruz, haberden haber alamıyoruz. "Haber, ne haber?" diyemiyoruz. Ardında ne var, kimler haberi yönetiyor; neler saptırılıyor, çarpıtılıyor, bilemiyoruz. Haber istilasına uğramamış bir yaşamda, "komşunun çocuğu ölmüş" haberini alınca, hemen koşup acısını paylaşmaya gidiyoruz komşuya. Haberin doğruluğundan, anlamından, içtenliğinden, ahlaksal dürüstlüğünden kuşkumuz yok. İşte komşuyla karşı karşıya olduğum için, komşumla karşılaşabildiğim, onu karşılayabildiğim (en azından böyle bir niyeti taşıdığım, bu amaç için çabaladığım) için haberini de karşılayabiliyorum. Aracı "haberci"lerden kuşkum yok. Hayatımın içinden geliyorlar. Komşumuzun komşusu, komşumun karşılayıcılarıdırlar. Habercilerle karşılaşabiliyorum ben de. Yüzleri var, çağrıları var, kendileri var: Haberi insan hayatından soyutlayıp, sanal bir oyuncak gibi, dikkat çekme, haber alıcı sayısını arttırma kaygısıyla üzerime üzerime boşaltmıyorlar.

İstila öncesi, tahakküm öncesi bir dünyada ("Önce" sözünü, ...nın olmadığı anlamında da okuyabilirsiniz!) karşılaşan insanlar arasında haberin ayrı bir gücü olamaz. Haber karşılaşabilen insanların, karşılaşabilme çabalarının olağan, giderek onsuz edilemez bir öğesidir. Ayrıcalığı yoktur. Haberle oynayarak insanları yönetemezsiniz; kafalarına, ruhlarına girip, onları kuklaya çeviremezsiniz. Birbirleriyle karşılaşabilen insanlar, kendilerinden gelen haberle de karşılaşabilirler. Yaşama düzenimiz karşılaşabilmemizi zorlaştırıyor, olanaksızlaştırıyor. Birbirleriyle karşılaşamayan insanların birbirlerinden haber almasını, yine karşılaşılamayan haberciler yönetiyor.

Bu dünyanın, bu düzenin, bu hayatın, çıkmış çivisini gösterecek haberleri anlayabilerek, içimize sindirip, yorumlayarak eleştirebilecek, bir anlamda karşılayabilecek gücümüz yok. Karşılaşma, en çok "spor karşılaşması" olarak anlaşılıyor.

Peki karşılaşamamayı karşılamaya hazırlansak, karşılaşmayı öğrenebilir miyiz?

Şamanlık ve Oyunculuk

Ebat: 10.5x18 cm
Sayfa :300
Fiyatı : .....

Şamanlık ve Oyunculuk

Bu çalışma, genel olarak şamanizmi inceleme, şamanizmin ögelerini belirleme, şamanın eyleminin tiyatroya özgü doğasını açıklama ve bunun günümüzdeki tiyatro biçimlerinde nasıl yansıdığını araştırma ve bu ilişkiyi tartışmayı amaçlamaktadır. Şamanist inanç sisteminde şamanın yeri, şamanlığa kabulü, şamanın din adamı, büyücü-hekim olarak toplumu içindeki yeri ve işlevleri çalışmanın birinci bölümünün kapsamı içerisindedir. İkinci bölümde şamanın oyun ve tiyatro kavramı ile ilişkisi incelenmiştir. Şamanın bir tedavi seansı ya da kurban töreniyle gerçekleştirdiği eylemin teatral özellikleri tartışılmış ve bu özelliklerin Asya Tiyatrosu üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Antik Yunan Tiyatrosu'nun kaynağını oluşturan ritüellerin ve inançların içinde şamanizminde bulunduğu görüşü, şamanizmin Antik Yunan Tiyatrosu'nunda kaynağı olarak tartışılabilmesini sağlamıştır. Bu bölümün sonunda ise şamanizmin Anadolu kültürüne, oyununa ve dansına olan etkileri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm şamanın eyleminin kurgulanmasını araştırır. Şamanın eylemindeki, teatral nitelikler, şamanın araçları ve bu araçların dinsel ve teatral etkiyi oluşturmaları incelenmiştir. Dördüncü bölüm Kutsal Tiyatro olgusunu, çağımızda oyuncunun ifade araçları ve oyunculuğunun temelleri üzerine olan çalışmaları Jerzy Grotowski ve Eugenio Barba'nın çalışmalarından örneklerle açıklar. Şaman oyuncunun ifade araçları ile günümüzde oyuncunun temel ifade araçlarının araştırılmasını arasındaki bağıntıyı tartışır.

Bu anlamda bu kitap bir özdeşlik ilişkisi oluşturmaktan çok tiyatronun kaynaklarına ve ifade araçlarına şamanın eylemindeki teatral ögelerle ve oyuncu olarak şamanın eylemiyle yeniden bakma çabasıdır.

Hint Sağlık Kitabı

Ebat: 15.5x22.5 cm
Sayfa :288 (1.Hamur)
Fiyatı : 8.500.000.-

İpek Yolu

Ebat: 10.5x18 cm
Sav. :400 (1 forma Kuşe Renkli)
Fiyatı : 7.000.000.-

Budo

Ebat: 15.5x22.5 cm
Sayfa :144 (1 Hamur)
Fiyatı : 5.750.000.-

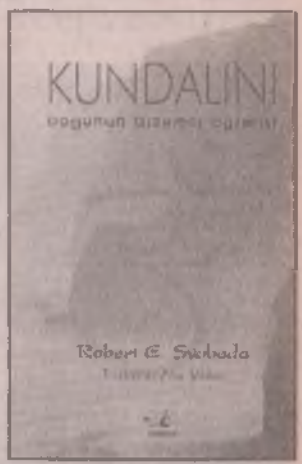

Kundalini

Ebat: 15.5x22.5 cm
Sayfa :320
Fiyatı : 8.500.000.-

OKYANUS

OKYANUS YAYINCILIK

Ankara Cad. Konak Han. 34410 Cağaloğlu-İstanbul Tel+Fax: (0212) 513 42 59

Sumer okulları ve eğitim sistemi

Bir Sumer bilmecesi şöyle: "İçine gözler kapalı girilen / Çıkıldığı zaman gözler çok açılan ev / Nedir? Nedir o? / Çözümü: okul." Bulunan tabletlerden tarihin ilk okulları, Sumer eğitim sistemi, ders müfredatı ve öğrenci-öğretmen ilişkisi üzerine bilgiler öğreniyoruz.

Muazzez İlmiye Çığ

(Sumerolog)

Uygarlık tarihi bakımından Sumerliler'in kendi dillerine göre bir yazı icat etmeleri, onu geliştirmeleri, kil üzerine yazmaları ne kadar önemli ise, ona uygun bir eğitim sistemi düzenlemeleri de o kadar önemlidir. Sumerliler yazıyı ekonomik gereksinmeler için icat etmişlerdi. Yazı, ilk zamanlarda resim yazısı şeklindeydi. İstenilen nesnenin resmi yapılıyor, karşısına kaç adet olduğu rakamla gösteriliyordu. Fakat bu yazı ile her istenilen yazılamıyordu. Onu geliştirmek zorunda kaldılar ve resimleri ifade eden kelimeler aynı zamanda bir veya birkaç hece olarak kullanıldı. Örneğin: **dug** keramik kap anlamına gelir. İsim olan bu kelime, gerek duyulduğunda dug hecesi olmuş. Böylece onların ilk anlamları yavaş yavaş kaybolarak İÖ 3000'lerin sonunda yazı fonetik bir sistem haline gelmiştir. Yazının icadı ve gelişmesi yüzyıllar boyu sürmüştür. Oysa Enmerkar destanının şairi, yazının Enmerkar tarafından başlatıldığını düşünmüş. Yazdığına göre; Enmerkar'ın Aratta beyine gönderdiği haberci kendine söyleneni Aratta beyine anlatamayınca, Enmerkar hemen eline bir parça kil alıyor ve haberci ile iletmek istediklerini kile yazıveriyor. Şair "daha önce kimse kile kelimeleri koymayı bilmiyordu" diyerek yazıyı ilk Enmerkar'ın icat ettiğini de vurgulamayı unutmamış.

Sumer okulları: tablet evleri

İlk yazılara ait binden fazla tablet bulundu. İÖ 3200 yıllarına tarihlenebilen bu tabletlerde ekonomiye ve idareye ait kısa notlar kelime listeleri halinde yazılmış. Bunlar yazıyı öğretmek amacı ile kullanılmış olmalı, deniyor. Böylece, yazının icadı ile hemen okulların açıldığı anlaşılıyor. İÖ 2500 yıllarına ait eski Tufan kahramanının şehri Şuruppak'da yapılan kazılarda okul tabletleri dediğimiz tabletlerde tanrı, hayvan, eşya, kelime, cümle listeleri bulunuyor. Hatta son zamanlarda Sumer edebiyatına ait bazı notlar olduğu kanıtlandı. Bunlar gösteriyor ki, Sumerliler yazıyı yalnız icat etmekle kalmamış, onu çok geçmeden edebi eserler yazacak kadar da geliştirebilmişlerdir. Daha sonraki çağa ait binlerce tablet çıktı kazılardan. Herhalde yeraltında da en az o kadar tablet bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Sumer ekonomisine aittir. Bunlarda pek çok kâtip adı bulunuyor. Yazı haberleşme için çok değerli bir araç haline gelince, kâtiplik de önemli bir meslek haline geldi. Bundan da ülkede okulların daha çok kâtip yetiştirmek amacıyla açıldığı anlaşılıyor. Fakat ilk çağa ait tabletler, Sumer okullarının eğitim sistemi ve teşkilatı hakkında bir bilgi vermiyorlar. Buna karşın daha sonraki zamana ait bulunan tabletler arasında çocukların alıştırma amacıyla kendi elleriyle yazdıkları binlerce tablet bulundu. Bunlar, okula ilk başlayan çocukların yazdıkları alıştırma tabletleriyle, en ilerlemiş olanların yazdıkları metinleri kapsamaktadır. Bu tabletlerden, okulların eğitim programları, amaçları ve yöntemleri çıkarılmaktadır. Bunlardan başka öğretmen ve yazarlar da, okul yaşamına ait konuları kaleme almışlardır. Bunlar insanlık tarihinin, okul yaşamı hakkında bilgi veren ilk belgeleridir. Sumer okulları hakkındaki bu bilgilerimiz, onlardan yüzlerce yıl sonra ortaya çıkan İsrail ve Yunan okullarından çok daha fazladır. Sumer okulu **edubba=tablet evi** olarak adlandırılmıştır. Bu okulların ilk amacı ülkedeki idari ve ekonomik alandaki yazılması gerekli belgeleri yazabilecek yazmanlar yetiştirmektir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Mabet, saray ve özel şahısların belgelerini yazan hesap uzmanları, arşivistler, belgeleri

"Enmerkar ve Aratta Beyi" yazılı 12 sütunlu bir tabletin önyüzü (İstanbul Arkeoloji Müzesi).

kaydedenler, mektup ve sözleşmeleri yazanlar. Bu yazıcılardan yeni başlayanlara acemi kâtip, daha uzmanlaşmış olanlara da usta kâtip deniyordu.

Öğrenciler zengin çocukları

Zamanla okullar gelişerek Sumer'in kültür ve öğrenme merkezleri haline geldiler. Buralarda öğretmenlerin hazırladıkları eğitim kitapları ile bitkiler, hayvanlar, coğrafya, hukuk, matematik, geometri, gramer, dil ve din bilgileri okutulmuştur. Ayrıca bu okullarda geçmişte ozanlar tarafından yaratılan ve ağızdan ağıza gelen destanlar, efsaneler yazıya geçirilmiş, kopya edilmiş ve yeni kompozisyonlar yaratılmıştır. Bu okulları bitirenlerin büyük bir kısmı kâtip olmuş, zengin ve meraklı olanlar da yaşamlarını öğretmek ve öğrenmeye vermişlerdir.

Bu öğretmenler, geçimlerini çocuklardan alınan parayla sağlamışlardır. Sumer okulları önce mabetlere bağlı olarak başlamış, zamanla ayrılarak laik bir kurum haline gelmiştir. Eğitim programları hemen tamamiyle laikti. Eğitim zorunlu değildi. Öğrencilerin çoğunluğu, zenginlerin, okumuş ailelerin çocuğu idi. Fakirler okul parasını verecek durumda değillerdi. Fakat okul yaşamını anlatan bir metne göre, bazı çocukların çalışarak hem ailelerinin geçimine yardımcı oldukları, hem de okul parasını ödeyerek okula gittikleri anlaşılıyor. İÖ 2000 yıllarına ait binlerce idari konulu metin üzerinde yapılan araştırmalarada 500 kadar kâtip adı saptandı. Bunların bir kısmında baba isimleri ve onların meslekleri yazılı. Bunlara göre onların babaları da okul mezunu vali, belediye başkanı, elçi, mabet idarecisi, asker, denizci, vergi memuru, rahip, arşivist, kâtip olduğu meydana çıktı. Bu da gösteriyor ki, okuyanlar halkın yüksek tabakasının çocukları. Ne yazık ki, bu kâtipler arasında ancak birkaç kadın adı bulundu. Bu da Sumer okullarında yalnız erkek çocukların okuduğunu gösteriyor.

Sumer okulunun başına "ummia=okul babası", öğrencilere de "okul oğlu", öğretmen yardımcılarına "ağabey" deniyor. Bunun görevi çocuklara kopya etmeleri için öğrenecekleri konuları tabletlere yazmak, çocukların yazdıklarını denetlemek ve ezberledikleri konuları dinlemek. Eğitim daha çok ezbere dayanıyordu. Bunlardan başka resim yapmadan, Sumerceden, disiplinden, temizlikten, yoklamadan sorumlu kimseler de vardı. Sumer okulunun ders programlarına gelince: Bunu kanıtlayan ve insanlık tarihinde ilk ve tek olan pek çok belge var. Bunlar ilkokula başlayan çocukların yazdıklarından en ilerlemiş çocukların yazdıklarına kadar gitmektedir. Anlaşıldığına göre, Sumer okul programında iki eğitim sistemi var. Biri yarı bilimsel ve araştırıcı, diğeri edebi ve yaratıcı. Bilimsellik bizim bugün anladığımız biçimde değil. Bu okulun ilk amacı, iyi yazı ve dil öğrenme doğrultusunda yapılan çalışmalar. Çocuklara kolay yoldan bunları öğretmek için öğretmenler, Sumer dilini birbirleriyle ilişkili olan kelimelere ve cümlelere ayırarak onları listeler halinde yazmışlar. Bunlarla çocuklar gerek yazı, gerek dili daha kolay ezberleyeceklerdi. İÖ 3. bin yılları boyunca metin kitapları gittikçe geliştirilerek sonunda standart hale gelmiş ve bütün okullarda aynı metinler okutulup öğretilmiştir.

Bundan başka bir Sami halk olan Akatlar'ın ülkeye girmeleriyle onların Sumerce, Sumerlilerin de Akatca öğrenmeleri için 3. binin sonlarına doğru Sumerce/Akatca olmak üzere tarihin ilk sözlüklerini yapmışlar. Bu işgalci Sami halk yalnız Sumer yazısını ve dilini öğrenmekle kalmamış, onların edebi eserlerini de okumuş, kopya etmiş, kendi dillerine çevirilerini yapmışlar.

Neler okutuluyor?

Sumerlilerin okul programlarındaki edebiyata ve edebi yaratıcılığa gelince: 3. binin ortalarında yaratılmış ve geliştirilmiş çeşitli edebi

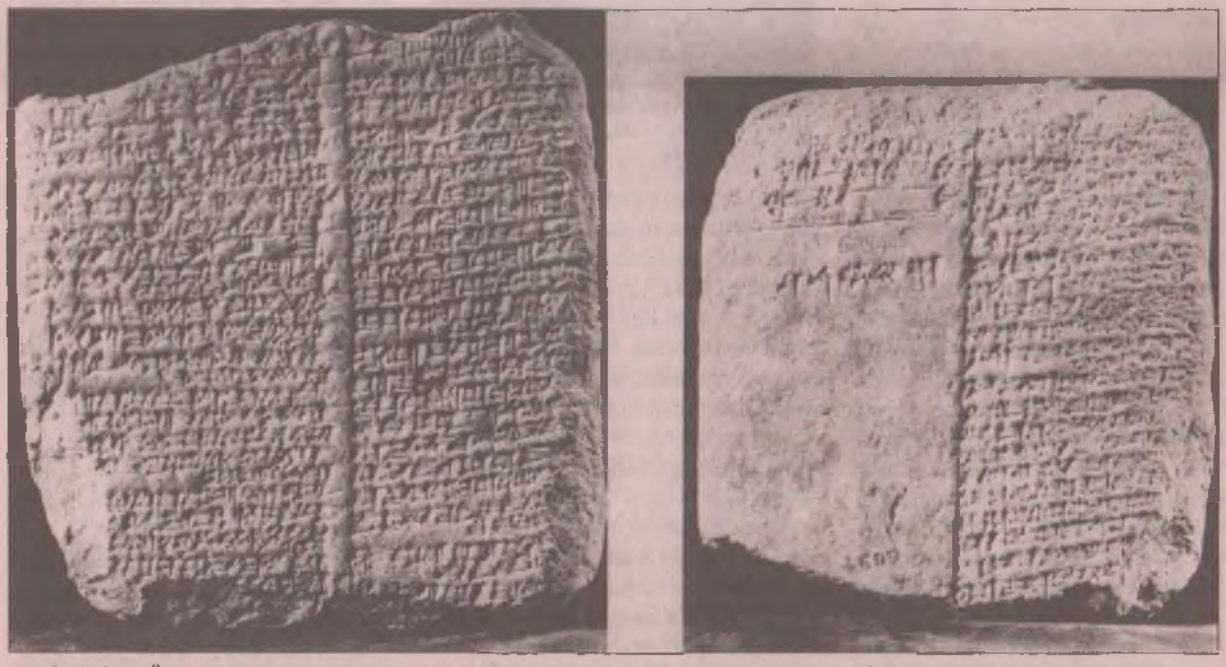

Okul günleri: Öğretmenin övgüsü. University Museum'da bulunan okul yaşantısı yazılı bir tabletin ön ve arka yüzü. Sağdaki resmin sol tarafında bulunan iki çizgiden sonraki satırda yazarın ismi veya imzası bulunuyor.

eserler üzerinde çalışılmış, kopya edilmiş ve yenileri yazılmıştır. Yüzlerce türü bulunan bu eserler, şiir tarzında yaratılmış olup uzunlukları 50 satırdan 1000 satıra kadar değişiyor. Bugüne kadar ele geçen konular efsaneler, ilahiler, destanlar (ki bunlar tanrıların ve kahramanların serüvenlerini kapsıyor), düşmanlar tarafından şehirlerin yakılıp yıkılışından duyulan üzüntüleri dile getiren ağıtlar, atasözleri, masallar ve deyimlerden oluşmaktadır. En az 5000'den fazla edebi tablet ve parça kazılarından çıktı ki, bunların büyük bir kısmı öğrenciler tarafından yazılmıştır.

Sumer okullarında eğitim metodu ve tekniği hakkında çok az bilgi var. Öğrenci erken saatte okula gelince, bir gün önce hazırlanan tablet üzerinde çalışıyor. Bundan sonra ağabey olarak tanımlanan öğretmen yardımcısı yeni bir tablet hazırlıyor. Çocuk onu kopya ediyor, ağabey ve okul babası kontrol ediyor, yanlışları varsa düzeltiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sumer okullarında ezbercilik vardı. Çocuklar yazdıklarını ezberleyip öğretmene okuyorlardı. Öğretmenler kuşkusuz onlara bazı düşünceler ve bilgiler ekliyorlardı ama buna ait hiçbir metin bulunmadı, belki de onları yazmadılar. Elde olan tabletlerden anlaşıldığı üzere, okula başlayan çocuklar mu.ma.mi, tu.ta.ti, zu.za.zi, az.uz.iz, at.ut.it, bub.bab.bib gibi açık, kapalı heceler yazmaya başlıyor, daha sonra en az 900'e varan yazı işaret listelerini öğreniyorlar. Bundan sonra şahıs adları listeleri, binlerce kelime ve anlamlarına göre sıralanmış cümlelerden oluşan listeler öğreniliyor. Doğa bilimi diyebileceğimiz yaban ve evcil hayvanların, kuşların, hatta böceklerin, balıkların, ağaçların, çeşitli bitkilerin, taşların, yıldızların adlarından oluşan listeler onları izliyor. Bunların arasında insan vücudunun organları, bunlardaki bozukluklar, akraba türleri ve meslek adları unutulmamış. Günlük yaşamda kullanılan kamıştan, deriden, madenden, tahtadan yapılan eşyalar, çanak çömlek çeşitleri, elbiseler, yiyecek, içeceklerin cinslerine ve adlarına göre sıralanmış listeler; tahtadan yapılan 1500 kadar eşya arasında arabalar, tekneler ve bunlara ait parçaların adları bile yazılmış. Coğrafi bilgilere temel olan ülke, şehir, kasaba, nehir, kanal ve tarla isimleri hep listelenmiş. Yazmayı okumayı iyi öğrenenler için küçük cümlelerden oluşan ve ezberlenmesi kolay atasözleri, deyimler, küçük masallardan örnekler verilmiş. Daha ilerlemişler için edebi eserlerden, hukukla ilgili metinlerden, alın, satım borçlanma, kefil olma gibi mukavelelerden, kanunlardan, mahkeme kararlarından örnekleri kapsayan kitaplar hazırlanmış. Bu bilgiler yanında matematik ve geometriye de önem verilmiş. Ağırlık, uzunluk, genişlik, hacim ölçüleri, çarpım tabloları yazılmış. Öğrenciler bu bilgilerle yapı yapma, kanal açma, arazi ölçme gibi konularda problemler çözmüşler. Matematik ve geometri bilgilerini kapsayan bu problemlerin ayrıntılı çözümleri tabletlere yazılmış.

İÖ 2500 yıllarında yaşayan bir Sumerli. Pennsylvania Üniversitesi'nin Hafaca'da yaptığı kazıdan çıkmış.

Üçüncü Ur devletinin ikinci kralı ve edebiyatın ve sanatın koruyucusu olarak bilinen Şulgi, okulda öğrendiklerini şöyle yazmış: "Gençliğimde edubba (okul) vardı. Orada ben Sumerce-Akatca tabletler üzerinde yazı sanatını öğrendim. Hiç bir genç kil üzerine benim gibi iyi yazı yazamıyordu. En sonunda bölmeyi, toplamayı, aritmetiği ve hesaplamayı bitirdim. Nidaba (yazı tanrıçası), hakkı gözeten tanrıça Nanibgal bana cömertçe bilgeliği ve anlayışı verdi. Ben kimsenin engel olamayacağı mahir bir yazıcıyım Çocuklar tarım ve çiftçilikle ilgili yüzlerce kelime ve deyimleri öğrenmek zorunda idi."

Öğretmenler ayrıca tarımın nasıl yapılacağı hakkında, tarlanın hazırlanmasından ürünün elde edilmesine kadar olan evrelerini anlatan tarım kitapları bile yazmışlar. Okulda tıp bilgisi de veriliyordu. Fakat bu ancak, son yıllarda Sumerce yazılmış bir ilaç reçete bulununcaya kadar, Akatca yazılmış tıp kitaplarındaki bütün terimlerin Sumerce olmasından tahmin ediliyordu. Bu reçete ile o da kanıtlanmış oldu. Tarih dersleri de vardı. Bu derslerde öğrenciler kral listelerini, sülalelerini, sene isimlerini, kralların kendileri hakkında yazdırdıkları kitabeleri, kral mektuplarını okuyor, kopya ediyor, kuşkusuz ezberliyorlardı. Diğer bir konu da, tanrıların isteklerini, falları, rüyaları, kurban hayvanların iç organlarının görünüşlerini yorumlayarak öğrenmekti. Bunun için de kahinler tarafından kehanet kitapları yazılmıştı. Bunları öğrenenler de mabetlerde kahin olarak çalışıyordu. Bütün bu bilgiler çocukların yazdığı tabletlerden elde ediliyor. Okul tabletleri dediğimiz bu tabletlerden binlercesi bulunmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde en az 4000 adet vardır.

Okul yaşamı

Çocuklar okulun bahçesinde bulunan yumuşak kilden bir topak alıyor. Ona yazacağı konuya göre bir şekil veriyor. Bunlar dörtgen veya mercimek şeklinde oluyor. Bazı çocuklar tembellikten veya işe önem vermediğinden baştan savma kili şekillendirmiş ve üzerine yazıyı gelişigüzel yazıvermiş. Aslında yumuşak kile şekil vererek üzerine yazmak hiç de kolay değildi çocuklar için. Bu yüzden Sumerliler yazıyı bir sanat olarak kabul etmişler. Bazen bu okul tabletlerinin sol tara-

fında güzel bir yazı, sağ tarafta çirkin bir yazı ile aynı metnin kopyası bulunuyor. Bundan öğretmenlerin zaman zaman çocuklara örnek olarak yazdıklarını anlıyoruz. Çocuklar öğretmenlerinin yazısını saklamak istedikleri zaman kendi yazılarını bıçakla keser gibi kesip ayırmışlar ve onu çöpe atmışlar. Aslında bulunan okul tabletleri çocukların yazıp sonradan çöpe attıkları. Bizdeki karalama defterleri gibi. Fakat onlar arkeologlar, ve dilciler için birer hazine oldu. Çocukların bu yazılarından örnek kitapların varlığı anlışılıyor. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Çocuğun biri bu örnek kitabın 1. satırından 10. satırına kadar yazmış. Diğer bir çocuk aynı kitabın 8. satırından 18. satırına, bir diğeri de 15. satırdan 25. satırına kadar yazmış. Araştırıcılar aynı konuya ait tabletleri ayırarak onların yazış sıralarına göre trankripsiyonlarını yaparlar. Uzun bir iş. Fakat sonucu sevindirici oluyor. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivi'nde bulunan tabletlerden yaptığımız böyle bir çalışma sonucu okula yeni başlayanlar için hazırlanmış iki okul kitabı ortaya çıkarılmıştı.

Gençlik Sorumsuzluğu. University Museum'dan küçük bir tabletin önyüzü.

Öğrencilere zaman zaman ev ödevleri de verildiğini öğreniyoruz. Böyle bir metinde öğrenci yazacağı ödevin konularını şöyle bildirmiş: "Ben tabletlere şunları yazacağım: 1 gur arpadan 600 gur arpaya kadar, 1 şegel gümüşten 10 mana gümüşe kadar. Bir evlenme kontratı yazacağım, evlenen eşleri ben bulacağım. Ev satışı, kadın erkek köle satışı, tarla kiralama, hurma ağacı ekme, evlatlık alma kontratları. Bunların hepsinin nasıl yazılacağını ben biliyorum."

Okullarda disipline çok önem veriliyordu. Sokaklarda başıboş dolaşmak, izinsiz konuşmak, toplantıda rahat durmamak, okul bahçesinden kaçmak, Sumerce konuşmamak, güzel yazı yazmamak, kirli olmak sopayı hak etmek demekti. Dayak kelimesi kamış ve et işaretinin birleşmesi ile anlatılmış, yani dayak, kamışla ete vurmak, demek oluyor. Anlaşıldığına göre, öğrenci güneş doğarken okula geliyor, batarken evine dönüyordu. Okulda ayda 6 gün tatil var. Bunu bir öğrenci şöyle yazmış: "İşte benim okulda kaldığım günler: Benim tatilim ayda üç gün, kutsal günlerim ayda üç gün. Böylece ayda 24 gün kalır. İşte okulda durmak zorunda olduğum zaman. Çok uzun günler onlar değil mi?" Herhalde bu çocuk okuldan pek sıkılmış olacak ki, böyle yakınmış. Çocukların okula hangi yaşta başladığı, kaç yıl okula gittiği bilinmiyor. Fakat metinlere göre çocuklukta başlayıp delikanlılık çağına kadar sürdüğü anlaşılıyor. Bir öğrencinin herhangi bir konu üzerinde ne kadar zaman içinde uzmanlaştığı da bilinmiyor.

Bütün bu yazılanlara göre Sumer okulları, eğitimciler, pedagoglar, dil ve din, tarih, fen bilimcileri, yazar ve şairlerden oluşan kadrolarıyla öğrenmenin ve kültürün merkezi bir akademi idi.

Tarihteki ilk sınav soruları

Çocukların okula yıllarca gittikten sonra elini kolunu sallayıp ayrılmadıklarını; okulu bitirme sınavına girmek zorunda olduklarını, sınav sorularını ve sınav heyecanını bildiren bir metinden öğreniyoruz. İÖ 1800 yıllarına ait bu metinde sorular Sumerce ve onların Akatca çevrileriyle birlikte yazılmış. Fakat yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa geçerek okullarda, kütüphanelerde kullanılmış, etüd edilmiş olduğunu çeşitli yerlerde kopyalarının bulunmasından anlıyoruz. Bunlardan İÖ 7. yüzyıla ait olanı Asurbanipal kütüphanesinde. Yenibabil zamanına ait olanı Babil'de, 3. yüzyıla ait olanı da Uruk'da bulunmuştur. Tablette yazılanlar şöyle:

1. Kâtip oğlunu imtihan ediyor

2. Tablet evi (okul) avlusundaki üstadların toplantısında.

3. Haydi oğlum! Ayaklarımın dibine otur, sana soru soracağım ve sen bana bilgi vereceksin. Sana söyleyeceklerime kulaklarını iyi ver!

4. Çocukluğundan olgun bir adam oluncaya kadar tablet evinde oturuyorsun.

5. Yazma sanatını öğrendin, fakat onun işaretlerini biliyor musun?

6. Ne bilmiyor muşum?

7. Ne biliyorsun?

8. Haydi ben sana soracağım, konuş. Sana birşey soracağım, sen bana yanıt vereceksin, yanıt ver!

9. Sor bana, sana onu söyleyeceğim, konuş! Sana yanıt vereceğim

10. Sen bana yanıt veremezsin.

11. Niçin yanıt veremeyecek misim?

12. Yazı sanatının başlangıcı köşeli (çivi gibi) bir işarettir. Bu işaretin tam 6 türlü okunuşu vardır. Aynı zamanda bu işaret 60 sayısını da gösterir. İşaretlerin okunuşları: 1. santag, 2. makaş, 3.tal, 4. ge, 5. diş, 6. giş.

13. Sumerce'de öğrendiklerinin kapalı anlamlarına (mecazi) nasıl doğru anlam verileceğini biliyor

musun? Onun gizlediklerinin ne olduğunu biliyor musun?

14. Eğer Akatca kelime üstte, Sumerce kelime altta veya Sumerce üstte, Akatca altta ise kelimelerin anlamını ve nasıl çevrileceğini biliyor musun?

15. Sumerce kelimelerin yerine geçecek olan Akatca karşılıklarını tam uygun olarak biliyor musun?

16. nikita, nigin, kelimede iç eki, uzun şekil, kısa şekil biliyor musun?

17. gae, zae, ene, uş nedir biliyor musun? Ben, sen, o, biz, siz, onlar'ın anlamını biliyor musun?

18. Bir tableti, zarfın içine koymayı biliyor musun?

19. Değişen yazıların karakterini biliyor musun?

20. Sumerce'nin Akatca karşılıklarını biliyor musun?

21. GUDU, paşişu, İŞİP işippu, NU.EŞ neşekku okunacağını biliyor musun (Burada büyük harfle yazılanlar Sumerce, küçük harfle yazılanlar Akatca)?

22. Herşeyi düzenli tutmayı biliyor musun?

23. Namnar şarkısını, namgala şarkısını, namena şarkısını, nauruna şarkısını, namgina şarkısını ve bir şarkının çeşitli kısımlarındaki bölümleri ve sonunu biliyor musun?

24. Altın, gümüş işleyicilerinin, mühür yapıcılarının değişik Akatca dillerini biliyor musun? Ve onların konuşmalarını anlayabilir misin?

25. Sığır yetiştirenlerin, sığır çobanlarının, gemicilerin dillerini tanıyor musun? Ve onların terimlerini tekrarlayabilir misin? Onların konuşmalarını anlayabilir misin?

26. zami, bagdi, harhar, guda (müzik) araçlarını ve onların çıkardığı ses tonlarını biliyor musun?

Bundan sonra, sanki öğrenci soruların yanıtlarını vermemiş de suçu öğretmenin üzerine atıyor gibi:

27. Benim ustamın sözlerini duymadım (belki candan dinlemedim).

28. Onu bana söylemedin, ağabeyim (öğretmenim) onu bana bildirmedi.

29. Ne biliyorum, sana ne söyleyebilirim?

Bundan sonra öğretmenin sözleri geliyor:

30. Ne yaptın, buraya ne sonuç için oturdun?

31. Sen yetişkin bir adamsın. Geriye dönmeyecek çağdasın.

32. Bir yaşlı öküz gibi bundan sonra öğretilemezsin.

33. Bozulmuş bir tahıl gibi uygun zamanı kaçırdın.

34. Sen olanlardan dolayı akranlarının karşısında titremiyorsun.

35. Bilen bir kişi ile konuşma sürdüremezsin, bilge kişi ile sohbet edemezsin, bilgin biri ile konuşamazsın.

36. Sınav senin için yorucu idi.

37. Ne kadar zaman daha sağır olacaksın?

38. Ne kadar zaman daha kör olacaksın?

39. Korkun yok.

40. Kafan sert bir yer gibi, dinlemiyorsun.

41. Sen yeteri derecede kuvvetlisin, zayıf olmayacaksın.

42. Bu bir sınav üzülme!

43. Heyecanlanma, boyuna öksürüp durma!

44. Ağzına isyankâr sözler alma!

45. Kulakların kapıda olmasın!

46. Otur ve yazı sanatının önünde secde et!

47. Gece gündüz kalbin bununla olsun!

48. Yazı sanatı iyi bir şans, yazıcının her zaman koruyucu bir meleği var ve krallık sarayının da ona ihtiyacı var.

Gözler kapalı girilen, açılarak çıkılan yer: Okul

Sumerliler'e göre yazı, konuşmanın annesi, sanatın babasıdır. Bu sınav sorularından bile okullardaki eğitim hakkında bir hayli bilgi elde edebiliyoruz. Özellikle müzik ve müzik aletleri hakkındaki sorular, okullarda müzik eğitimine de önem verildiğini gösteriyor. Bütün bu bilgilerden, bugünkü hayvan, bitki, coğrafya, astronomi, matematik, geometri, gramer, dil bilgisi, müzik gibi bütün bilgilerin temelinin Sumer okullarında atıldığı anlaşılıyor.

Kazılarda okul olduğu kanıtlanacak bir bina bulunmadı, diyor kazanlar. Nippur, Kiş, Ur şehirlerinde bulunan bazı binaların odalarında öğrenci tabletleri bulunduğu halde oraların okul olmadığı söylendi. Buna karşın Kuzey Mezopotamya'da bulunan eski Mari şehrindeki kazıda, 3-4 kişinin oturabileceği

Geçimsiz Öğrenci. Sonu ilk öğrencinin tartışması ile biten kompozisyonun yazıldığı bir tabletin arka yüzü (University Museum).

tuğladan yapılmış ve arka arkaya sıralanmış bank gibi oturma yerleri olan bir oda bulundu, bu okul olarak kabul edilmek istenildiyse de burada da hiçbir tablet bulunmadı. Kanımıza göre okulda çocuklar, bizim eski mahalle okullarında olduğu gibi yerlere oturuyorlardı.

Bir öğretmenin okulu anlatmak için yazdığı bir bilmecede okul şöyle tanımlanmış:

"Bir ev, gökte duran bir saban gibi,

Üstü örtülü bir bakır kazan gibi,
Bir kaide üzerinde duran bir kaz gibi.

İçine gözler kapalı girilen
Çıkıldığı zaman gözler çok açılan ev

Nedir? Nedir o?

Çözümü: okul."

Bu bilmecenin baştaki üç satırında neyin anlatılmak istendiği tam çözülemiyor, fakat son iki satırı gerçekten dahice yazılmış. Eğitimsizliği görmemekle, eğitimi de insanların görüş ufkunu açmakla niteliyor. Ayrıca Sumer okul tabletlerinden birinde, okul buna benzer şekilde tanımlanıyor: "Edubba'ya girdiğinde gözlerin daha açılmıştır, fakat buradan çıktıktan sonra görüşlerin çok genişleyecektir. Okulu koru ve onu yıkma! Çünkü o bilgilerin sonsuz durağıdır."

MAVİ ADA
yazının isyanı

KÂFİR
Tehmina Durrani

Bu kitap Pakistan'da bir tarikat lideriyle evlendirilen bir kadının 20 yıllık esaretinin öyküsünü anlatıyor. Tarikat liderinin sahtekârlıklarının, insanlara karşı duyduğu inanılmaz nefret ve bunun getirdiği zalimliğin, cinsel tercihlerindeki sapkınlıkların, insanların din uğruna her şeye rağmen bu lidere olan düşünsel esaretlerinin ve bu kötülüğün kaynağı karanlık dünyaya başkaldıran kişiyi suçlu ilan etmelerinin öyküsünü...

ÇÖZ BAKALIM
Barry R. Clarke

Popüler bilim kitaplarının yanında bulmaca kitaplarına da ağırlık veren Mavi Ada yayınevi, bu kez de Barry R. Clarke'ın Çöz Bakalım isimli zekâ oyunları kitabını sunuyor. Her tür beyin zevkine uygun bulmacalar, mantık problemleri, cebirsel oyunlar, uzamsal bilmeceler, mantıkdışı çözümlü sorular ve başka bir çok sürpriz, bu kitapta meraklılarıyla buluşacak.

HIRİSTİYANLIKTA İNANCIN YİNELENMESİ
Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları
Kaan H. Ökten

Yapıt, okuyucuya Avrupa Yeniçağı'nın köklerini anlamaya yönelik önemli bir adım attıracaktır. Kitap, ekonomiyi ve toplumsalı siyasetle ve bunların tümünü de Hıristiyan dininin tarihiyle birleştiren bir yaklaşımla sorunu ele almaktadır.
Yapıtın en önemli yanı Türkçe'de bulunmayan dört tarihi belgenin çevirilerini vermesidir. Luther'in "95 TEZ"inin de tam metni böylece Türkçe'ye kazandırılmaktadır.

ETİĞİN DOĞAL KÖKENLERİ
Jean-Pierre Changeux

ETİĞİN DOĞAL KÖKENLERİ, Kendi hayatımıza ve doğallığımıza bakma cesaretini bizlere veriyor. İnsan davranışlarının ve doğasının temellerine inen kitap, etik kavramını basit kişisel "ahlak"ın ötesine bir yere taşıyor ve bilimsel bir irdelemenin kapılarını açıyor.

UFO'LAR
Bir 20. Yüzyıl Masalı mı?
Dr. Nevzat Uslu

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de UFO'lara (Tanımlanmamış Uçan Cisimler) karşı insanların ilgisi artarak sürmektedir.
Kitap, ne UFO olgusunu reddetme ne de UFO'ların yokluğunu kanıtlama gibi bir iddia taşımamaktadır. Dr. Uslu, yalnızca ülkemizde UFO üzerine yazılıp çizilenlerin taraflılığına ve bilimsellikten uzaklığına karşı madalyonun öbür yüzünü çevirmektedir.

POST-KOMÜNİZM
Leslie Holmes

Bu kitap, başlangıcı ancak 1989 sonrasına kadar uzanan ve genellikle post-komünizm olarak anılan çok yeni bir siyasi fenomene ilişkindir.
Leslie Holmes, yapıtına post-komünizmin ne anlama geldiğine ilişkin zor bir konuyu aydınlatabilmek için reel-komünizmin çöküş tarihi ve bu konudaki çeşitli yorumları aktararak başlıyor. Ardından post-komünizmin toplumsal, siyasal ve ekonomik gerçekliğinin çözümlenmesini yapıyor.

Çatalçeşme Sk. Meriçli Apt. 52/3 Cağaloğlu/İstanbul Tel: (0 212) 513 94 23 - 513 95 21 Fax: (0 212) 522 45 78

TÜRKİYE'NİN YURDIŞI EĞİTİME AÇILAN KAPISI - 2001 KAYITLARI BAŞLAMIŞTIR.

Global Vizon'la yurtdışı eğitim

İNGİLTERE - AMERİKA - KANADA - AVUSTRALYA

16 yaş ve üzeri için 3-52 hafta arası devam eden yabancı dil kursları **12 haftası her şey dahil 3950 USD**

8-16 yaş arası için yabancı dil tatil kursları Temmuz-Ağustos 2001 **3 haftası her şey dahil 1800 USD** (gruplara özel olanaklar ve indirim)

Yurtdışında Kısa Dönem Sertifika ve Diploma Kursları (web tasarım, pazarlama, finans, reklamcılık, halkla ilişkiler, işletme, bilgisayar)

Kamu & Özel Yöneticiler ve İşadamları için Yönetici İngilizcesi **"Executive" kursları.**

İngiltere ve Amerika'da **Au-Pair'lik** 18-27 yaş arası gençlere yönelik uçak bileti dahil **675 USD**

Amerika'da Maaşlı Staj 12 ay süre ile bir şirkette çalışıp **ayda 1000 USD kazanabilirsiniz** Kontenjan sınırlıdır.

Amerika'da çalışma kampı Üniversite öğrencilerine yaz tatilinde 3-4 ay çalışma ve İngilizce pratik olanağı **Ayda 1000 USD maaş**

Lise 1-2-3 öğrencileri için yurtdışında bir yıl lise **"exchange programı" Her şey dahil 5.300 USD**

Amerika, İngiltere, Avustralya, Kanada'da Üniversite ve MBA programları

8 Ay Akademik yıl İngilizce kursları **herşey dahil 7.050 USD**

GLOBAL VİZYON

Meşrutiyet Cad. Aslı Han No: 18 Kat: 1 Galatasaray 80050 İstanbul
Tel: 0212. 249 19 81 - 249 29 29 E-mail: gvizyon@superonline.com
www.globalvizyon.com

ANKARA BÜROMUZ Yüksel Caddesi'nde Hizmetinizde...

Psikiyatrinin doğduğu an!

Gerçekte bilimler öyle belli bir gün ve saatte doğmaz, çağlar içinde adım adım gelişirler. Ancak psikiyatri alanında böyle bir doğum günü vardır ve bu doğum anı, devrimci Fransız hekim Phillippe Pinel'in 21 Eylül 1793'de Bicetre Tımarhanesi'ndeki hastaların zincirlerini çözdüğü andır.

Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu

(Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi)

1789 büyük Fransız Devrimi'nin tıp ve sağlık bilimleri alanında getirdiği yenilikler, iki önemli bilim dalının ortaya çıkışı oldu. Bunlardan biri "psikiyatri", öbürü de "halk sağlığı"ydı. Gerçekte elbette bu iki dalın ortaya çıkışı ne devrimin hedefi, ne de devrimin yaydığı fikirlerin, kurduğu yeni toplum düzeninin sonucu olmuştur. Aslında bu iki alan da, o güne kadar filizlenip artık yemiş verme aşamasına gelmiş bulunan sosyal-ekonomik evrimin sonucudur. Gelişmekte olan burjuvazi ve onunla birlikte tomurcuklanan endüstri, kesin olarak insan gücü gereksinimi doğurmuş bulunuyordu. O zamana kadar insan gücünü hesapsızca kullanıp harcayan toplum düzeni, yeni koşullar karşısında insanın üretici gücünü farketmeye başlıyordu. Artık her insan üretici bir güç olmuştu ve bu üretim gücünün çar çur edilmemesi, özenle bakılıp beslenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla da bu iki bilim alanı, devrimin patladığı yerde ortaya çıkmakla kalmadı, hemen bütün öbür ülkelere de yayıldı ve hatta henüz patriyarkal monarşilerin hüküm sürdüğü ülkelerde daha da hızlı boy attı.

Phillippe Pinel (1745-1826)

21 Eylül 1793: Psikiyatrinin doğum günü

Gerçekte bilimler öyle belli bir gün ve saatta doğmaz, çağlar içinde adım adım gelişirler. Ancak psikiyatri alanında böyle bir doğum günü vardır ve bu doğum anı, **Phillippe Pinel**'in 21 Eylül 1793'de Bicetre Tımarhanesi'ndeki hastaların zincirlerini çözdüğü andır. Daha öncesinden başlayarak ruh hastalarının tıbben tedavisi için önemli girişimler ve denemeler olsa da bugün bir devrimin gerçekleştiği gün olarak, sembolik bir anlam kazanmış, kutlanmış ve kutsanmıştır.

O zamana kadar Bicetre ve onunla birlikte Salpetriere Hastaneleri, Paris'in Bastille kadar nefret edilen iki yapısıydı. Kraliyet karşıtlarının ve devrimcilerin oraya kapatılarak zincirlere vurulduğu söylentileri vardı. Gerçekten de krallık polisi genel ya da bölgesel olarak hoşa gitmeyen kimselere zaman zaman bu muameleyi uygulamıştı. 5 Mayıs 1789'da kral, halk meclisi olan Etats génEraux'u toplantıya çağırdı. 14 Temmuz sabahı Bastille'e saldırıldı ve devrim başladı. 1792'de kral tahttan indirildi ve Almanya'ya kaçmak isterken yakalanarak tutuklandı. 23 Aralık 1792'de kraliçesiyle birlikte kafası kesiliyor, iki ay sonra da Phillippe Pinel adında genç ve enerjik bir hekim Bicetre Hastanesi'nin başına getiriliyordu.

Pinel, Güney Fransa'da Tarn yakınlarında doğmuştu. Bu bölge çok uzun yıllar önce batıni Kathar mezhebinin yayılmış olduğu Languedoc havalisiydi. Mani inancının batıdaki uzantısı olan Kathar inanmışlarının ve Montsegur şövalyelerinin öyküleri oralarda henüz canlıydı. Yoksul bir hekim ailesinin 7 çocuğundan biri olan Pinel de bu öykülere, hümanist görüşlere karşı duyarlıydı. Önce teolog olmak istiyordu, sonra matematik okudu ve sonunda Montpelier Tıp Okulu'nda tıp eğitimi gördü. Avrupa'nın en eski tıp okullarından olan Montpelier o sırada, bugün için bile ilerici sayılabilecek dinamik bir tıp eğitimi vermekteydi. Mezuniyetinden sonra Paris'e yerleşti ve varlıklı aileler için özel bir psikiyatri kliniğinde çalıştı. Devrimci kadrolara katılmakta gecikmedi ve büyük devrimci Marat'nın, Charlotte Corday tarafından öldürülmesinin hemen ardından Jakoben hükümet tarafından Bicetre'in ıslahıyla görevlendirildi.

Tımarhanelerde zincirler çözülür

Şubat ayı sonunda Pinel, Bicetre'i devraldı. Orada bütün hastalar zincirlerle bağlanmış halde yıllardan beri kaderlerine bırakılmış durmaktaydılar. Pinel önce bu sefaleti sona erdirmeye karar verdi. Aynı

tabloyu gösteren, ama zincirlenmemiş olan hastalarla daha önceki özel klinik çalışmasından deneyimi vardı. İsteğini Paris Komünü'ne iletti. Karar vermek üzere Couthon gönderildi. Bu adam iki bacağı da felçli olan ve bütün aristokratları giyotine göndermesiyle ünlü Fransa'nın en korkulan figürlerindendi. Önce en ilgilendiği soruyla başlayıp, içeride devrimden saklanan kimse olup olmadığını sordu. Yanıt tarihe geçmiştir: "Hayır vatandaş, içeride yalnız zavallı hastalar var!". Oysa gerçekten devrimin belasından kaçan bir rahip içerde saklanmaktaydı. Couthon bile, sırtta taşınarak kurumu teftişinden sonra dehşet içinde kalmıştı. Ama izni verdi ve Pinel, 1793 yılı Martında hastaların arasına girerek önce tam 40 yıldan beri zincirli duran bir İngiliz kaptana yaklaştı; "Sakin olun, şimdi sizi zincirlerinizden kurtaracağım!" dedi. Kaptan zincirler çözülünceye kadar sükunetle bekledi ve sonra koşmaya başlayarak, "Ne güzel, ne güzel!" diye bağıra bağıra bütün gün koştu, durdu. İşte bu dramatik anda psikiyatri sanatının doğduğuna inanılır.

Pinel'in Salpetriere'de hastaların zincirlerini çözüşünü temsil eden bir resim.

Pinel daha sonra Salpetriere Kadın Hastalar Hastanesi'nin yönetimini de üstlendi ve oradaki hastaları da zincirlerinden kurtardı. Hastalara uyguladığı, kendisinin moral terapi adını verdiği bir çeşit rehabilitasyon programıydı. İlerki dönemlerde bu terapi biçimini geliştirdi ve Cheranton'da yeni bir hastane kurdu. Yardımcısı Esquirol daha sonra bu hastanenin başına geçti ve bu model, Avrupa'nın her yanında taklit edilerek yüzlerce akıl hastanesi kuruldu. Bu hastaneler kısa zamanda iş yükü altında boğuldular ve hastaneler on binlerce hastayla doldu. Artık psikiyatri ancak üniversitelerde ve özgün araştırma kurumlarında ilerleyebiliyordu. Bu aşamadayken Alman üniversiteleri, bilimsel çalışma disiplinleri ve kuruluşlarındaki akademik özellik yüzünden bütün dünyada başı çekiyordu. Araştırmalar Berlin Üniversitesi'nde bu bölümün başında bulunan **Wilhelm Grisinger**'in (1817-1868) öncülük ettiği rotada, basit biyolojik bir psikiyatri olarak ilerlemekteydi.

Ruhsal hastalıklarlarda insancıl tedaviler

Psikiyatrideki biyolojik akıma son veren, Heidelberg Üniversitesi'nden **Emil Kraepelin** (1856-1926) oldu. Onun yöntemiyle hastaların gerek aile, gerekse sosyal, bütün öyküleri tanının oluşturulmasında ön planda değerlendiriliyor ve hastalık tabloları ayrıntılı olarak sınıflandırılıyordu.

İnsancıl tedavinin en geliştiği kurumsa İsviçre'de Zürich yakınlarındaki Burghölzli Hastanesi oldu. Avrupa'nın en iyi kurumu olmak amacıyla açılan bu hastanede önce **Forel**, daha sonra da **Eugen Bleuler** ağır psikoz hastalarıyla iç içe yaşayarak sürdürdükleri terapi tarzıyla büyük başarı sağlamaktaydılar. Bleuler'in incelemeleri sonunda varmış olduğu kanı, o zamana kadar **Krafft-Ebing**'in (1840-1902) koyduğu adla "erken bunama" denilen hastalığın bütün gelişim dinamikleriyle ortaya konmasına ve onun önerisiyle ondan sonra "şizofreni" olarak anılmasına yol açtı.

Bir yandan **Theodor Meynert**, **Paul Flechsig** ve **Cari Wernicke** gibi bilginler, beyin patolojisini, beyinle ruh hastalıkları arasındaki ilişkileri araştırıp tartışırken, öte yandan ruhsal yeti ve güçlerin hastalarda ve hasta olmayanlardaki özellikleri de incelenmekteydi. Bu arada Fransa'da **Alfred Binet** (1857-1911) "zeka" adı verilen karmaşık yetinin ölçülebilmesi için test yöntemlerini geliştirmişti. Bu tür çabalarla yalnızca hasta olarak kabul edilen bireylerden, hasta olmayan bireylerin zihinlerinin incelenmesine geçiliyordu. Psikoloji bilimi, zeka, bellek, dikkat, algı gibi zihinsel işlevleri inceledikçe, biyolojik psikiyatrinin alanı da geriye itiliyordu. Ama aynı zamanlarda bir başka akım, ileride bütün bir sonraki yüzyıla damgasını vuracak ölçüde boy göstermekteydi.

Psikanaliz akımının ortaya çıkışı ve öncüleri

Dinamik psikiyatrinin de bir doğum tarihi vardır ve bu tarih Pinel'den de öncedir. Aslında dinamik psikiyatri, yani insan zihninin gene zihinsel yoldan etkilenerek değişimi **Anton Mesmer**'in (1734-1815), 28. 7. 1774 günü "hayvansal manyetizm" adını vereceği gücü bulup bunu tedavide kullanmaya başlama-

Sigmund Freud (1856-1939)

sıyla ve bunun etkinliğini, Bavyera kraliyet komisyonu önünde 23. 11. 1775'de ispatlamasıyla ortaya çıkmıştı. Bu gücün, akıl hastanelerindeki hastalar için de iyileştirici olduğunu gösteren ise büyük Fransız nöroloğu **Jean-Martin Charcot** (1825-1893) olmuştu. Onun kliniğinde kısa bir süre çalışan ve konferanslarını izleyen Viyanalı patolog **Sigmund Freud**, arkadaşı Breuer'in havlu atıp terketmek zorunda kaldığı, "Anna O." takma adıyla bilinen son derecede zor bir hastasında aynı yöntemi uygulayarak başarılı olunca bu yöntemi sistematik bir şekilde uygulamaya ve bu yönteme dayanarak insanda kişiliğin oluşumuna ilişkin kuramlar geliştirmeye başladı. Kısa zamanda onun çevresinde son derece önemli ve etkin isimler toplanmaya başladılar. Bleuler'in yardımcısı ve tanınmış bir araştırıcı olan **Carl Gustav Jung**'un da bu çevreye katılmasıyla işin boyutları daha da genişledi ve ağır psikozlardaki deneyimleriyle ünlü bu kişi, o zamana kadar "deli" denilen kimselerin de normal olanlarla aynı zihinsel yapıyı ve aynı sosyal etkileri kullanmakta olduklarını gösterdi. Psikanaliz adını alan bu akım, kısa zamanda Atlantik'i aşarak Amerika'ya yayıldı ve aynı çağ dilimini paylaştıkları Darwin, Marx ve Einstein ile birlikte Freud'un da, 20. yüzyılın niteliğini saptayan kişiler arasında sayılmasına yol açtı. Gene aynı çevreyle bir süre bir arada bulunmuş olan **Alfred Adler** ise akımın kuram ve ilkelerinin toplum ve eğitim alanlarında da uygulanmasına öncülük etti.

'Akıl ve ruh' tahtlarından inerler

20. yüzyıl psikiyatri alanında bu akımın egemenliğinde başladı. Aynı yöntemden yola çıkarak ayrı temel etkilere ağırlık veren davranışçı ve ekzistansiyalist akımlar da bu yüzyıl içinde geliştiler. Buna karşılık biyolojik denilen psikiyatri akımı da, zihinsel olguları molekül ve hücre düzeyinde ele almaya ara vererek psikolojinin buluşlarından yola çıkmaya ve davranışları bir bütün olarak incelemeye girişti. Bunun için hayvanların davranışlarını ayrıntılı olarak gözleme alınca da hayvanların da aynı davranış kalıplarına sahip oldukları ortaya çıktı. Böylece, o zamana kadar "insan"ın ayrıcalığı sanılan "akıl ve ruh" tahtından iniyor, doğanın belirli bir evrim şemasıyla eşit dağıttığı bir süreç oluyordu.

Alfred Adler (1870-1937)

20. yüzyılın başında basit, kaba materyalist yaklaşımlar gene de belirli bir güce sahiptiler. Hasta kişiyi gene de "anormal" kabul ederek "normal"e indirgemeye çalışan çabalar sürüyordu. Hasta olana tifo gibi, sıtma gibi ateş yapan bulaşıcı hastalıklar enjekte ederek, hastaları buzlu sulara sokup orada yatırarak "iyileşmelerini" sağlamak sürüp gidiyordu. Bu arada hastaya insülin enjekte ederek hipoglisemi komasına sokarak iyileştirmek de uzun süre denendi. İşin ilginç yanı bu tedavilerin her birinin de az çok başarılı olmasıydı. Bu arada faşist İtalya'da da **Cerletti** ve **Bini** adlı iki araştırıcı, elektrik ile bir epilepsi oluşturarak iyileştirme yolunu buldular. Bu yöntem epeyce tuttu. Mekanizması halen de hiç bilinmemekle birlikte, depresyonlarda etkinliği kesin olan bu yöntem halen de kullanılmaktadır.

Psikiyatride psikofarmaka devri

Tedavi yolunda biyolojik olan yöntemlerin başarısı ise ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında oldu. **Laborit** adlı bir Fransız deniz askeri hekimi, "chlorpromazin molekülü"nün hastaları gerçekten iyileştirdiğini buldu. Largactil adıyla bugün de kullanılan bu ilaç, bulunan en etkin ilaçlardan biridir. Ondan sonra bu alanda gelişmeler çığ gibi büyüdü ve aradan daha 30 yıl geçmeden psikofarmaka, yani ruh ilaçları devrine girilmişti.

Bugün sayısız madde ruhsal durumların değiştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Psikofarmaka, ilaç endüstrisinin en güçlü amiral gemisi konumundadır. Bir zamanlar narkoz ve analjezinin bulunması nasıl insanların ağrı ve acıya karşı tahammülsüz olmalarına yol açmışsa, bugün de insanlar gündelik sıkıntı ve dalgalanmalara karşı dayanıksız hale gelmektedirler. Gelecek yüzyılın psikiyatrisi, insanları berberler kadar ihtiyaç duyacakları psikiyatrların çağını yaşayacak gibi görünmektedir.

Psikiyatri ve psikoloji alanının bugünkü görüş ve yaklaşım farklarını da gelecek yazımızda ele alacağız.

DEVAM EDECEK

Yapı denetiminde 'yeni düzen'

Yapı ruhsat ve denetimini yeniden düzenleyen 595 sayılı kanun hükmünde kararname, 10 Nisan 2000 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Kararname birçok zaaflar taşıyor.

M. Levent Gedizlioğlu
(Mimar)

Yapı ruhsat ve denetimini yeniden düzenleyen 595 sayılı kanun hükmünde kararname (KHK), 10 Nisan 2000 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Buna bağlı olarak da, 26 Mayıs 2000 tarihinde, "Yapı Denetimi Uygulama Yönetmeliği" *Resmi Gazete*'de yayınlandı. Bu yazının amacı yukarıda sözü edilen KHK'nin değerlendirilmesidir.

Kararnamenin özeti

Öncelikle, 595 sayılı KHK'yi, oldukça uzun bir alıntı olmasını göze alarak, sayın Doğan Hasol'un özetiyle aktaralım:

"... Kararnamenin amacı: 'yapıda can ve mal güvenliği sağlamak, kaynak israfına neden olan plansız, kontrolsüz ve kalitesiz yapılaşmayı önlemek, çağdaş norm ve standartlarda yapı üretmek ve bunun için yapı denetimini sağlamak, yapı hasarı nedeniyle zarara uğrayan kişilerin haklarını korumak ve doğabilecek zararların tazminini sağlamak'.

"KHK, pilot olarak seçilmiş 27 il ve onlara bağlı ilçelerde inşa edilecek özel yapıları kapsamına alıyor. Buna karşılık, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ya da özel yasalara tabi kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları veya yaptıracakları yapıları kapsam dışı tutuyor. İnşaat alanı 180 m²'yi geçmeyen tek katlı, bağımsız yapılar da kapsam dışı.

"KHK'de denetimin, 'Yapı Denetim Kuruluşları' eliyle yapılacağı ilke olarak benimsenmiş. Herşey bu ilkeye dayanıyor. Yapı denetim kuruluşları, yapım faaliyetlerini, bu işlerde kullanılan malzemelerin standartlara uygunluğunu denetlemek ve jeoteknik raporlar ile uygulama projelerini (Mimari uygulama projesi dışındakileri -yazarın notu-) kontrol etmekle yükümlü olacaklar ve idareye karşı, öngörülen teknik sorumlulukları üstlenecekler. Yapı denetim kuruluşlarının bünyesinde uzman mühendisler ve mimarlar bulunacak ve kuruluşun ödenmiş sermayesinin en az yüzde 51'i uzman mühendis ve mimarlara ait olacak.

"Yapı denetim kuruluşlarının denetimi için illerde ve ilçelerde resmi 'Yapı Denetim Komisyonları', Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde de 'Yapı Denetim Üst Komisyonu' kuruluyor.

"Yapı denetim kuruluşlarının hizmet bedeli, yapının inşaat alanı dikkate alınarak yaklaşık yapım maliyetinin yüzde 4'ü ile yüzde 8'i arasında olacak ve il özel idareleri ile belediyeler adına bankada açılacak 'yapı denetim hesabı'nda toplanacak. İnşaat sahiplerinin bu hesaba yatıracakları paralar, kurulacak bir düzen içinde yapı denetim kuruluşlarına ödenecek.

"Yapı denetim kuruluşlarının görevi yalnızca inşaatı denetlemek değil; proje denetimi de onların işi (Sayın Hasol belirtmemiş; mimari projeler, yapı denetim kuruluşunun denetimi dışında tutulmuş. Bu durum, ileriki bölümlerde ayrıca ele alınıp değerlendirilecektir -yazarın notu). Proje müellifleri, yapım ruhsatına esas uygulama projelerini, jeoteknik raporlar dahil her türlü etüde dayalı çalışmaları, yasa, imar planı, yönetmelik, şartname ve standartlara uygun olarak yapmak, bir yapı denetim kuruluşuna uygunluğunu kontrol ettirmek, yapı denetim kuruluşunun varsa saptadığı hata ve eksikleri gidermek ve ilgili idareye onaylatmakla yükümlü olacaklar.

"Yapının, projelerine uygun olarak kısmen ya da tümüyle bitirildiğine ilişkin rapor, yapı denetim kuruluşunca düzenlenip ilgili idareye verilmeden yapı sahibine kullanma izni verilmeyecek (Sayın Hasol'un bu özetindeki, 'yapı denetim kuruluşu' olarak andığı, 'yapı denetim firmasıdır. Yani özel şirkettir. Ayrıca yabancı şirketlerle bu alanda konsorsiyumlar yani ortaklıklar kurulabilecektir -yazarın notu-).

"Yapı denetim kuruluşunun ortakları ve mensupları ile bunların birinci dereceden yakınları, kuruluşun denetim hizmeti verdiği işlerde, müteahhitlik, proje müellifliği ve

şantiye şefliği yapamayacaklardır (yani başka işlerde yapabilecekler). Ayrıca yapı denetim kuruluşunun uzman mühendis ve mimarları hiçbir şekilde müteahhitlik ve şantiye şefliği yapamayacaklar ve aynı anda başka bir denetim kuruluşunda görev alamayacaklar (yani proje yapabilecekler).

"Yapı denetim kuruluşları ile bunların uzman mühendis ve mimarların denetimleri altında inşa edilen yapıların fen ve sanat kurallarına aykırı yapılması nedeni ile ortaya çıkan her türlü yapı hasarlarından kusur aranmaksızın sorumlu olacaklar. Kuruluşun, uzmanlar dışındaki teknik elemanları ise kusurları oranında sorumlu tutulacaklar. Proje müellifi, şantiye şefi ve müteahhitten herhangi birinin kusurunun kanıtlanması durumunda, yapı denetim kuruluşu, zararı, ilgilisine rücu edebilecek.

"Yapı denetim kuruluşu, yapı kullanma izninin alındığı tarihten itibaren, yapının taşıyıcı sisteminde meydana gelebilecek yapı hasarından dolayı 10 yıl süreyle, taşıyıcı olmayan diğer kısımlardaki yapı hasarlarından dolayı iki yıl süreyle sorumlu olacak. Bu süreler içinde yapıda meydana gelebilecek hasarları gidermek ya da bu hasarları yapı sahibi giderdiği takdirde, hasarın meydana geldiği yıl fiyatlarıyla yapı sahibine derhal ödemek zorunda olacak.

"KHK, bir de sigorta sistemi öngörmekte. Yapı denetim kuruluşları, denetimini üstlenecekleri her yapı için ayrı ayrı, yapının sisteminde meydana gelebilecek yapı hasarlarından kaynaklanan zararın karşılanmasını sağlamak üzere 'zorunlu mali sorumluluk sigortası' yaptıracaklar..." (1).

Eleştiriler

Bu özetten sonra KHK'nin eleştirilmesine geçebiliriz.

1) Bu KHK, "Fenni Mesul" ve "belediye" denetiminden oluşan ve her iki ayağıyla zaaflar gösteren mevcut sistemi ortadan kaldırmakta ve yerine yepyeni bir sistem getirmektedir. Eski sistemde, belediye elinde olan kamu denetimi ile, fenni mesul elinde bulunan projeye bağlı teknik denetimi tek elde toplayıp, özel denetim firmasına yüklemektedir. Eskiyi ıslâh ederek zaafları ortadan kaldırmak yerine, yepyeni bir inşaat denetim mekanizması öngören bu anlayış, yapı denetim alanını tamamen özelleştirmiş olmaktadır. Uzun yıllar denene birike bilinmektedir ki, kamu adına yapılacak denetim, ancak kamu tarafından yapılırsa sonuca ulaşır. Bu, üzerindeki sorumlulukları yerine getirebilmeye yönelik, belediyelerin yanına, birer kamu kurumu niteliğindeki meslek odası olan, TMMOB'ye bağlı ilgili mühendis, mimar odalarını da katarak, ayrıca şimdiye kadar, ilgili kadroların hem nitelik, hem de nicelik itibariyle yükü kaldıramayan belediyeler güçlendirilerek ve donatılarak sağlanabilirdi. Mali kaynak, KHK'de öngörülen yolla pekala sağlanabilir. Çeşitli nedenlerle ortaya çıkan belediyelerdeki denetim zaafları, benzer nedenlerle özel denetim firmalarında da çıkacaktır; naylon faturalardan tutun da, naylon denetime kadar...

Depreme karşı dayanıklılık, yalnızca yapı statiğine, yani inşaat mühendisliğine bağlanmıştır. Oysa, depreme karşı sağlamlık, öncelikle mimari tasarımla başlar.

Fenni mesullüğü yüklenecek olan teknik elemanın sorumluluklarını yerine getirip getirmediğine ilişkin denetimin sağlanması da, o teknik elemanın bağlı olduğu, TMMOB'ye bağlı meslek odası aracılığıyla mümkündür. Bununla ilgili yaptırım gücüne sahip mevzuat oluşturulabilir, oluşturulmalıdır da... Denetim sorumlulukları, mutlaka şeffaf ve demokratik mekanizmalarla donatılmalıdır.

Bu vesileyle şunu tekrar vurgulamalıyız:

TMMOB'ye bağlı mühendislik, mimarlık odaları, sık sık tekrarlandığı gibi birer sivil toplum örgütü değil, kamu kurumu niteliğinde birer meslek kuruluşudur.

2) KHK, depreme karşı tedbir olarak, sadece sağlam yapı yapmayı hedeflemektedir. Bu anlayış, depremle ilgili olarak çok önemli iki alanı atlamış olmaktadır:

a) Depreme karşı tedbir, önce **plan** ile başlar; hem ülke düzeyinde, hem de buna bağlı olarak kentsel ölçekte. Tarım alanları, ormanlık alanlar, sulak alanlar vb. alanlar belirlenip, korunması sağlanmadan, sanayi ve istihdam alanlarının ülke düzeyinde mümkün olduğunca eşit yaygınlaştırılması sağlanmadan, nüfusun belirli bölgelerde aşırı yoğunlaşması önlenmeden, fay hatları, jeolojik veriler planlamanın ana belirleyicilerinden olmadan, yapı gabarilerini belirleyen faktörler olarak, rant beklentileri yerine plan verileri alınmadan, tek yapı ölçeğinde depreme dayanıklı yapı anlayışı sonuca ulaşmaz (2).

b) Depreme karşı dayanıklılık, yalnızca yapı statiğine, yani inşaat mühendisliğine bağlanmıştır. Oysa, depreme karşı sağlamlık, öncelikle mimari tasarımla başlar. KHK, mimarlığı atlamıştır. Yapı taşıyıcı sistemi, öncelikle mimari kararla oluşmaya başlar. Yapı, değişik disiplinlerin alanına giren birçok iş kale-

minden oluşur ve bu durum, ilgili disiplinler arasında bir eşgüdümü zorunlu kılar. Sözü edilen eş güdüm olmadan, sadece statik alan, sağlamlık sağlayamaz. Taşıyıcı sistemin başlangıcını oluşturan mimari kararların yanlışlığı, statik sistemi zorlar ve zaaflar yaratma riski taşır. Önemli olan depreme karşı riskleri sıfırlamaktır. Bu da proje aşamasında yalnızca inşaat mühendisliği ile sağlanamaz. Tüm projeler, birbirleriyle ilişki içinde ele alınıp değerlendirilmek zorundadır. Yukarıda sözü edilen eşgüdümü sağlayacak olan da, mesleki formasyonu itibariyle mimardır.

3) KHK, yapı denetim işini, proje müellifliğinden koparmaktadır. İnşaat yapımı, yapı z(e)anaatı, sorunları, zorlukları, problemleri bilinmeden ve yaşanmadan iyi ve doğru bir yapı projesi elde edilemez. Yapı yapma eyleminden kopuk bir proje üretim alanı olamaz, olmamalıdır. Proje müelliflerinin, projelerinin uygulanması sırasında, bu süreçte mutlaka bir şekilde yer almaları sağlanmalıdır ve sorumluluk taşımalıdırlar. KHK proje üretimi ile yapı uygulama alanını farklı iki dünya olarak birbirinden koparmaktadır.

KHK, inşaatın taşıyıcı sistemi ile ilgili sorumluluğu on yıl ile sınırlandırmaktadır. Deprem vb. gibi yaşanacak herhangi bir doğal afetin zamanı belirlenemeyeceğine göre, bu çok kısa bir süredir.

4) KHK, resmi yapıları kapsamı dışında tutmuştur. Bu alanda her şey mükemmel midir ki, resmi yapılar kapsam dışıdır? Yaşanan deprem felaketlerinde karşılaşılan yıkımların önemli bir bölümü resmi yapılarda olmuştur. İş o hale gelmiştir ki, inşaat piyasasında bir inşaatın kalitesizliği, "bu iş tam bayındırlık işi olmuş" ifadesiyle dile getirilir olmuştur. Resmi yapılarda sorun, esas olarak proje aşamasında değil de, tam da bilinen nedenlerle KHK'nin alanını oluşturan denetim aşamasında yaşanmaktadır. İhale kanunu bu alanın en büyük zaafını oluşturmaktadır. En ucuz fiyatı verene iş verilir esasına dayanan uygulama mutlaka değiştirilmelidir. İhale komisyonları demokratikleştirilmeli, şeffaflaştırılmalı, gerçek anlamda kamu denetimine açık olmalı ve ne yapıp edip, mafyatik ilişkilerden temizlenmelidir. Yatırımlar, kalkınma planlarına bağlı olarak, Devlet Planlama Teşkilatı gerçek işlevini yüklenerek ve onun verileriyle planlanmalıdır. Burada da belirleyici olan plandır. Yeri gelmişken belirtmeliyim ki, eski cumhurbaşkanı sayın Demirel'in en iyi dostlarından biri şimdi yaşamayan İnci Baba namlı kişi idi ve bu kişi, gazetelerden öğrendiğimiz kadarıyla, ihale mafyası başıydı. Her alanda olduğu gibi, inşaat sektöründe de, kayıt dışılık, giderilmesi zorunlu olan alanlardan biridir. Şu unutulmamalıdır, ülkemizde siyasi iktidarı elinde bulunduran güçler itibariyle, kayıt dışılık giderilememekte değil, giderilmemektedir.

5) KHK, denetim şirketinin hisselerinin ancak yüzde 51'nin, denetim firmasındaki uzman mühendis mimarlara ait olmasını hükme bağlamaktadır. Bu oran neden yüzde 90 ya da yüzde 100 değildir. Yüzde 49 oran, şirketin, o şirkette yalnızca sermayedar olarak bulunan yatırımcının denetimine geçmesini engellemeye yetmez. Ayrıca KHK, yabancı firmaların da, ortaklıklar yoluyla ülkemizde yapı denetim alanına girebilmesi yolunu açmaktadır. Yabancı firmalar için sağlanan bu olanak, o firmaların mali güçleri dikkate alındığında, bu alanın naylon ortaklıklar yoluyla ya da çok daha değişik ilişki ve yollarla, tamamının yabancı firmalarla dolması yolunu açabilir. Bu durumda yerli firmaların, yabancı firmaların taşaronu durumuna düşmesi kaçınılmazdır

6) İnşaat işi içinde yoğrulanlar şunu iyi bilirler: Bir işin mükemmel ve doğru olması, projeye, denetime ve yapıma, yani üçüne birlikte bağlıdır. Proje ve denetim ne kadar başarılı olursa olsun, müteahhit iyi niyetli değilse ya da deneyimli, donanımlı değilse, iyi iş elde edilemez. Kötü işin kötülüğü, inşaatın bazı kısım ve kalemlerinde ve de bazı durumlarda, denetim anında değil, zaman içinde anlaşılır. Ülkemizde bir iş ve iştigal alanı olarak inşaat müteahhitliği alanı tanımlı değildir ve de uygun ve yeterli bir mevzuata sahip değildir. Bu alan yasalar nezdinde yalnızca ticari bir alan olarak görülmekte ve sadece tüketici haklarını koruma mevzuatı içinde değerlendirilmektedir. Rant yaratıcı bir alan ve rantın her türlü yatırımdan çok daha kârlı olması, önemli bir kara para aklama alanı olması nedeniyle, inşaat sektörü, özellikle de inşaat müteahhitliği, her türlü meslek ahlakını törpüleyici bir alan yaratmaktadır; tam da bu nedenle, sıkı bir kamu denetimi ve eksiksiz bir yasal mevzuat gerekmektedir. Bu çerçeve içinde inşaat müteahhitliği, ticaret veya sanayi odalarından ayrılıp, ayrı bir inşaat müteahhitleri odası olarak örgütlenmelidir.

7) KHK, inşaatın taşıyıcı sistemi ile ilgili sorumluluğu on yıl ile sınırlandırmaktadır. On yıllık bir süre, bir inşaatın yaşı ile karşılaştırıldığında son derece kısa bir süredir. Deprem vb. gibi yaşanacak herhangi bir doğal afetin zamanı belirlenemeyeceğine göre, sorumluluk on yıl ile sınırlandırılmamalıdır.

DİPNOTLAR

1) Doğan Hasol, Yapı, Sayı: 222

2) Aynı konuda, benzer görüşleri, TMMOB Mimarlar Odası genel başkanı sayın Oktay Ekinci de gerek yazılarında gerekse değişik konuşmalarında dile getirmiştir.

Yeryüzünden yerküreye: Dünya ne zaman küreselleşti?

Eskiler Dünya'yı tepsi gibi dümdüz ve hareketsiz sanıyorlardı. Bu yazıda, Dünya'nın küre biçiminde olduğu ve hem güneş hem de kendi etrafında döndüğünün nasıl kanıtlandığının öyküsünü okuyacaksınız.

Prof. Dr. Metin Hotinli

(İÜ Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi)

Eskiler Dünya'yı tepsi gibi dümdüz ve hareketsiz sanıyorlardı. Bugün ise böyle olmadığını biliyoruz. Bu değişim ne zaman ve nasıl oldu?: Eski çağlarda Dünya'nın yapısı ve oluşumu üzerindeki düşünceler mitolojik ve dinsel kökenliydi. "Enuma Eluş" Babil yaradılış efsanesine göre, başlangıçta tatlı su, tuzlu su ile sis ve bulut karışımı bir kaos vardı. O zaman henüz tanrılar bile yoktu. Tanrılar, bu kaosa bir düzen vermek üzere ortaya çıktılar. Dünya'nın bir su kaosunun tanrılar tarafından düzene sokularak oluştuğu inancı, Babil efsanesinden yıllarca sonra yazılmış olan *Tevrat*'ın "Yaratılış" (Genesis) bölümünde de görülmektedir: "ve Tanrı dedi: Suların ortasında bir gök olsun ve onları birbirinden ayırsın. Ve Tanrı göğü yaptı ve göğün altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı."

Homer (MÖ 850) çağında yaşayan Yunanlılar, Dünya'yı Okeanos adı verilen sularla çevrili bir ada sanıyorlardı.

Dünya'nın dümdüz olmayıp, küresel oluşunu ilk hangi bilgin ileri sürmüştür?: Aslında Dünya'nın dümdüz olmayıp yuvarlak olduğunu anlamak için büyük bir bilgin olmaya gerek yoktu. Uzaklaşan bir geminin önce teknesinin sonra direklerinin kayboluşu; yaklaşırken de tam tersi, önce direklerinin görülüp sonra teknesinin ortaya çıkışına dikkat etmiş olan herkes bunu kolayca sezebilirdi. Her nedense, insanların bunu kavrayabilmesi binlerce yıllarını almıştır.

Dünya'nın küreselliğini ilk ileri süren bilgin **Pithagoras**'dır (MÖ 6. yüzyıl). Bu sınavın gözlemsel kanıtını veren ise **Aristoteles** (MÖ 384-323) olmuştur. *Gökyüzü* adlı kitabında Ay tutulması sırasında, Ay'ın üzerindeki gölgenin Yer'in gölgesi olduğunu ve bu gölgenin yuvarlaklığının da, Dünya'nın da yuvarlak oluşunun kanıtı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Dünya'nın yuvarlaklığını ileri sürmek yeterli değildi. Bir de bu kürenin boyutunu bulmak gerekiyordu. Bunu da, İskenderiyeli bilgin **Eratosthenes** (MÖ 284-192) ilginç bir yöntemle gerçekleştirdi. Eratosthenes Güneş'in Dünya'dan çok uzakta olduğunu, bundan dolayı da Güneş ışınlarının yeryüzüne hemen hemen parelel gelmesi gerektiğini biliyordu.

Eratosthenes Güneş'in çok uzakta olduğunu nasıl anlamıştı?: Sisamlı **Aristarkhos** (MÖ 310-230) Ay'ın uzaklığının Güneş'in uzaklığına oranını ölçmek için şöyle bir yöntem düşündü: Yarım-ay (yani ilk dördün veya son dördün) sırasında, Ay-Güneş doğrultusu ile Ay-Dünya doğrultusu birbirlerine diktir. Eğer o sırada, Ay doğrultusu ile Güneş doğrultusu arasındaki açıyı ölçersek, Güneş, Ay ve Dünya'nın oluşturduğu dik üçgenin iki açısını bilmiş olur ve böylece de Dünya-Ay uzaklığının, Dünya-Güneş uzaklığına oranını elde ederiz. Aristarkhos, Ay ile Güneş'in arasındaki açıyı 87^0 buldu. Bu ölçüm biraz hatalı idi. Modern ölçümlerde $89^050'$ bulunmaktadır. Bu ayrıntıyı bir yana bırakırsak, Aristarkhos'un bulduğu sonuç bile, Güneş'in çok uzakta olduğunu göstermeye yeterliydi.

Şimdi Eratosthenes'in yerkürenin çevresini ölçmek için kullandığı yönteme gelelim. İskenderiye'nin biraz güneyinde o zamanki adıyla Syene (bügünkü adıyla Assuan) şehri bulunmaktaydı (Bkz. Şekil 1). Yaz gündönümünde Güneş ışınları Syene'ye tam dik geliyordu (Örneğin Güneş'in görüntüsü kuyularda görülüyor, ağaçların, direklerin hiç gölgesi olmuyordu). Oysa aynı tarihte İskenderiye'de, her şeyin kısa da olsa bir gölgesi vardı. Eğer Dünya düz olsa, Güneş ışınları (Güneş'in uzaklığından dolayı) her ye-

Şekil 1

Erastosthenes, yaz dönencesinde, Güneş ışınlarının Syene'ye dik geldiği sırada, İskederiye'deki dikey doğrultu ile yaptığı açının çemberin 50'de biri olduğunu ölçtü. Bu açı, İskenderiye ile Syene'yi yerkürenin çevresinin de İskenderiye ile Syene arasındaki uzaklığın 50 katı olması gerektiği sonucuna vardı.

re aynı açı altında geleceğinden, aynı tarihte İskenderiye'de de hiçbir şeyin gölgesinin olmaması gerekecekti. Bu gözlem bile, Dünya'nın düz olmadığının kanıtıydı. O halde, İskenderiye'de Güneş ışınlarının dikey doğrultu ile yaptığı açıyı ölçersek, bu açı Syene'yi Dünya'nın merkezine birleştiren doğru ile İskenderiye'yi Dünya'nın merkezine birleştiren doğruların arasındaki açıya eşittir (Ortaokul geometrisinde öğretilen bir teoreme göre). Eratosthenes bu açının çemberin çevresinin 50'de 1'i olduğunu buldu. Buna göre, Dünya'nın çevresi de İskenderiye-Syene uzaklığının 50 katı olmalıydı. Bu uzaklık bugünkü ölçülerle 800 km'dir. 50 katını alırsak 40 bin km eder.

Dünya'nın bir de ekseni etrafında dönüş hareketi ile Güneş çevresinde dolanım hareketi var. Bunlar ne zaman anlaşıldı?: Pontuslu **Heraklides** (MÖ IV. yüzyıl), çağındaki inanışın aksine, gökyüzünün günlük hareketinin Yer'in kendi ekseni etrafında dönüş hareketinden kaynaklandığını ileri sürmüştü. Ancak bu varsayım, yıldızlı gökyüzünün hareketini açıklasa bile, gezegenlerinkini açıklamak için yeterli değildi. Sisamlı Aristarkhos ise bir adım daha ileri giderek, yerkürenin sadece ekseni etrafında dönmeyip, bir de Güneş'in çevresinde diğer gezegenler ile birlikte dolandığını varsaydı. Ancak Yer'in hareket ettiğini kabul ettirmek o kadar kolay olmadı. Bu sav unutulup gitti ve 1800 yıl sonra **Kopernik** tarafından tekrar ele alınıncaya kadar, bir daha Dünya'nın hareketinden kimse söz etmedi. Kopernik bile bunu ileri sürerken oldukça temkinli davranmak gereğini duymuştu. Kitabının Önsöz'ünde şöyle diyor: "Sağduyuya aykırı da olsa, Dünya'nın bir hareketi olduğunu ileri sürmeyi göze alıyorum." Kopernik, kuramını açıkladığı kitabının yayımlanmasından kısa bir süre sonra öldü, Kilise tarafından suçlanmasına vakit kalmadı. Ancak bu kuramı benimsemiş ve öğrencilerine de öğretmeye başlamış olan **Galilei**'nin (1564-1642) başına gelenler bilinmektedir.

Kilise, Dünya'nın küresel ve hareket halinde oluşuna neden bu kadar karşıydı?: **Platon** (427-348) ve onun öğrencisi olan **Aristoteles** Dünya'nın evrenin merkezinde hareketsiz durduğunu varsaymışlardı. Ortaçağlar'da gerek Hıristiyan, gerekse İslam tanrıbilimciler büyük ölçüde bu iki filozofun etkisi altında kalmış olduklarından, Yer'in hareketsiz bir şekilde evrenin merkezinde durduğu varsayımı artık dinsel bir dogma haline geldi. Küreselliğinin reddedilmesiyse, kısmen dinsel nedenlere kısmen de "sağduyu"ya dayandırılmaktaydı. *Tevrat*'ın "Çıkış" (Exodus) bölümünde dikdörtgen şeklinde olan "Kutsal Çadır"dan söz edilmekteydi. O halde Dünya'nın da benzer şekilde bir dikdörtgen olması gerekiyordu. Sağduyuya dayanarak küreselliğe karşı çıkanlar ise, Dünya'nın "aşağı" kısmındaki insanların "baş aşağı" yürümesi, denizlerdeki suların dökülmesi gerektiği gibi bugün bize gülünç gelen savlar ileri sürmekteydiler.

Ortaçağ'ın sonuna doğru, 9. yüzyıldan sonra, bazı aydınların Dünya'nın küresel oluşuna akılları ermeye başladıysa da, bu herkes tarafından kabul görüp tam olarak yerleşememişti. **Kristof Kolomb**'un serüvenini buna örnek olarak gösterebiliriz. Kolomb'un batı yoluyla Hindistan'a gitme girişimi için parasal destek arama çabaları, Dünyanın küresel olduğu düşüncesinin saçmalığı ileri sürülerek geri çevriliyordu. Ancak 1491 yılında, İspanya Kralı Ferdinand ile Kraliçe İsabella'nın Endülüs Araplar'ına karşı kazandıkları zaferin coşkusu ve Kolomb'un çok zengin topraklar bulup kralın emrine vereceği inancıyla, dileği en sonunda kabul gördü. Kolomb'dan sonra **Magellan**'ın gemileri Dünya çevresini dolanıp, küreselliği artık tartışılmaz şekilde kanıtlayınca; dinsel çevreler, kerhen de olsa, bunu sineye çekip konuyu unutturmaya çalıştı.

Kopernik'in evren modelini konu edinen bir çalışma (A. Cellarius, Harmonia Macrocosmica, Amsterdam, 1660).

Dünyanın hareket halinde olduğunu kabul ettirmek ise, o kadar kolay olmadı. Eski çağlarda, yıldızlı gökyüzünün günlük hareketinin, üzerinde birer kandil gibi asılı duran yıldızlarla birlikte, Yer'in çevresinde dönmesinden ileri geldiği sanılıyordu. Ancak bu hareketi biraz dikkatli gözleyenler, gökyüzünün Yer'in çevresinde dönen tek bir kubbeden ibaret olmadığını, daha o çağlarda anlamışlardı. Ay, gerek yıldızların ve gezegenlerin önünden geçerek "örtülme"lere, bazen de Güneş'in önünden geçerek "tutulma"lara neden oluyor; Güneş ise bir yıl boyunca, yıldızlı göğün günlük hareketinin ters yönünde ilerliyor; geze-

genler ise bazen ileri gidiyor, bazen geri kalıyor, bazen de duraksıyordu.

Bu olguyu açıklamak üzere, Miletli **Anaksimenes** (MÖ 550-480) Ay, Güneş ve (çıplak gözle görülebilen) beş gezegenin her biri için, ortak merkezlerinde Yer olmak üzere, yedi tane iç içe küre olduğunu varsaydı. Bu kürelerin dolanım hızlarının yıldızlı gök kubbeninkinden farklı oluşu nedeniyle, sözünü ettiğimiz gökcisimlerinin farklı hareketleri açıklanıyordu. Fazla olarak, soğan kabukları gibi iç içe geçmiş bu kürelerin, birbirlerinin görüntülerini engellememesi için de, saydam bir maddeden, bir çeşit kristalden oluştuklarına inanılıyordu. Anaksimenes'in bu kuramı, bugün bize çok ilkel gelebilir. Ancak, daha eski çağlardaki mitolojik inançlar ile kıyaslandığında, doğadışı ve doğaüstü güçleri işe karıştırmadan, gözlenen olayları sadece akıl yoluyla açıklamak üzere kurulmuş bir matematiksel model olduğunu görürüz. Gözlemler daha duyarlı ve ayrıntılı yapılmaya başlanınca, bu ilkel modelin yetersiz olduğu görüldü. Anaksimenes'den sonra gelen **Eudoksos** (MÖ 406-355) ve Aristoteles gibi bilginler, bu sistemi geliştirerek yeni küreler eklemekten çekinmediler. Aristoteles'in getirmiş olduğu bir yenilik de, yedi katlı göğün tavanı sayılabilecek olan sabit yıldızlar katmanının dışında, bir dokuzuncu katta, bütün sistemi döndüren "ilk hareket ettirici"nin (Primum Mobile) bulunması düşüncesiydi. Aristoteles buna neden gerek duymuştu? Çünkü Aristoteles'in fiziğine göre, "her hareket eden şeyin bir hareket ettiricisi" vardır kuralı geçerliydi. Henüz "atalet prensibi" (inertia) bilinmiyordu. Bu ilk hareket ettirici neydi? Tanrı mıydı? Aristoteles, *Gökyüzü* adlı kitabında şöyle diyor: "Açıkça görülmektedir ki, Gökyüzü yaratılmamıştır ve bazı filozofların dediği gibi yok da olamaz. Ebedidir, ne başlangıcı ne de sonu vardır." O halde, Aristoteles'in "ilk hareket ettirici"sinin, dinlerin "yaratıcı" Tanrısı ile bir ilgisi yoktur. Daha çok, bir çeşit fiziksel kuvvettir. Ancak dinler ileride bunu, Tanrı olarak yorumlayacaklardır. Hatta ünlü Hıristiyan tanrıbilimci Aquinolu **Aziz Thomas**, Tanrının varlığını kanıtlamak üzere ileri sürdüğü savlardan birincisini, "her hareket eden şeyin bir hareket ettiricisi vardır" kuralına dayandırmıştı. Aziz Thomas'a göre, en sonunda kendisi hareket ettirilmeden hareket ettiren "hareketsiz hareket ettirici" Tanrı idi.

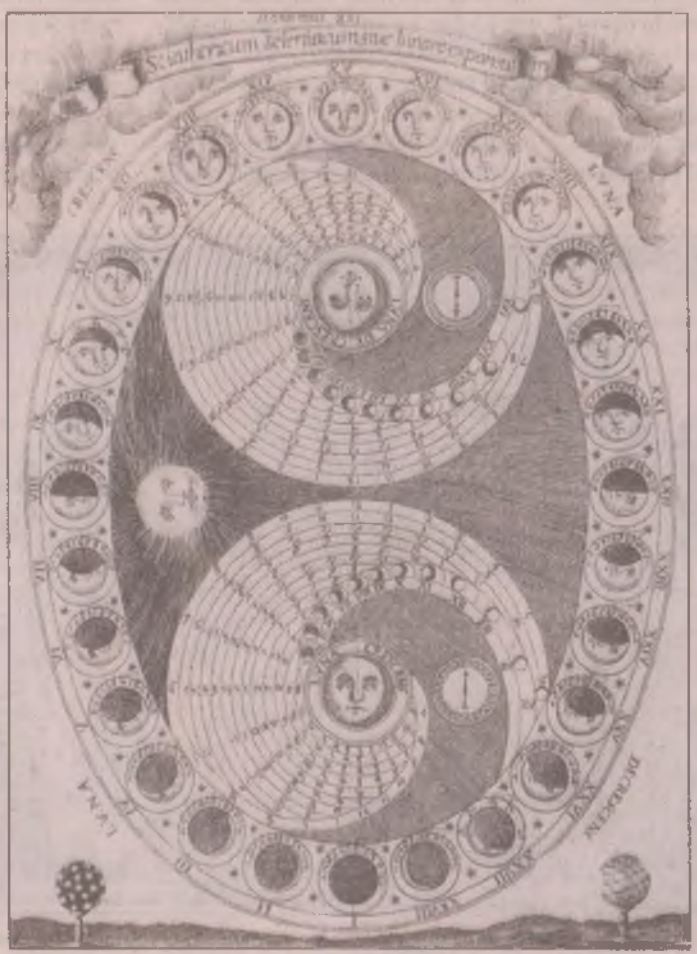

Ay'ın doğuşu ve batışının günlük hesaplamasını işleyen bir çalışma (A. Kircher, Ars magna lucis, Amsterdam, 1671).

Aristoteles'in dokuzuncu kat üzerine oturtmuş olduğu "ilk hareket ettirici" ile dinlerin Tanrısı özdeşleştirilmiş ve "yedi katlı gök"de Ortaçağ'ın "Tanrısal Evreni" olup dinsel dogma haline gelivermişti. Oysa, Anaksimenes, Eudoksos gibi İyonyalı materyalist bilginlerin bir Tanrısal Evren yaratma niyetleri yoktu. Onlar sadece gözlemleri açıklayabilecek bir "bilimsel kuram" bulmak çabasındaydılar. Eğer bu model sonradan dinsel öğretiye uygun bulunup bir dogma haline getirildiyse, bunun nedeni, dinlerin ortaya çıktığı çağlarda, gökyüzü olaylarını açıklayacak başka bir kuram olmamasıdır. Ancak bu kuramı dinler o kadar çok fazla benimsediler ki, Tanrıyı bile buna inandırıp "yedi kat göğü ben yarattım" dedirttiler. Bugün de yedi kat göğün varlığını hâlâ savunmak zorunda kalıyorlar. "O yedi kat gök sizin bildiğiniz gibi değil, ne gözle görülür, ne elle tutulur, onlar manevi katlardır" gibi sözlerle konuyu saptırmaktadırlar; çünkü biliyorlar ki dogma dizisinde bir tek yanlış bile bulunsa, o zaman, Tanrısal kaynaklı olduğu ileri sürülen dayatmaların geri kalanından da kuşku duyulmaya başlanır. Doğa olaylarını açıklayan bir "bilimsel kuram", bilimde geçerliliğini koruduğu sürece, dinsel çevrelerce de benimsenmesinde bir sakınca yoktur. Ancak, din çerçevesi içerisine girince, dogma haline gelir. İleride bu kuramın yanlış olduğu anlaşılır ve bilim tarafından terk edilirse, o zaman bir "din-bilim" çatışması oluşmaktadır. Bundan dolayı, Kopernik devriminden sonra, yedi katlı gök kuramının tarihe karışması, aslında sadece yanlış bir bilimsel kuramın terk edilmesi olayı iken, bir "din-bilim" çatışmasına dönüşmüştür.

Yerin küresel oluşunun kanıtlarını gördük. Hele uzaydan çekilmiş fotoğraflardan sonra, bundan kuşku duyacak kimse herhalde kalmamıştır. Kendi ekseni etrafında bir topaç gibi dönüşü-

Galileo ve öğrencileri astronomi dersinde gözlem yaparken.

nün gözlemsel ve deneysel kanıtları nelerdir?: Kendi ekseni etrafında dönüşünün en çarpıcı kanıtı, yıldızlı göğün günlük hareketidir. Eskiler, bütün yıldızları aynı uzaklıkta ve bir kubbe üzerine çakılı sanıyordu. Oysa bugün, birbirlerinden çok farklı uzaklıklarda olduğunu biliyoruz. Çeşitli uzaklıklardaki bütün yıldızların bir rastlantı sonucu, çevremizde aynı açısal hızlarla dönmeleri olasılığı, sıfıra eşit olacak kadar küçüktür. Bundan başka, yerkürenin döndüğünü gösteren gerek doğal olaylar, gerekse deneysel kanıtlar vardır.

Atmosferin troposfer denilen, yeryüzüne en yakın olan katmanında kuzey ve güney yarımkürelerin astropikal yüksek basınç alanlarından, ekvatorun sıcak ve düşük basınç bölgelerine doğru rüzgârlar eser. Eğer yerküre dönmeseydi, bu rüzgârlar, Kuzeyyarımküre'de, kuzey-güney yönünde esecekti. Oysa yerkürenin ekseni etrafında dönmesi sonucunda oluşan "Coriolis ivmesi"nin etkisi altında kalırlar. Bundan dolayı Kuzeyyarımküre'dekiler, kuzeydoğudan güneybatıya ve güney yarımküredekiler de, güneydoğudan kuzeybatıya doğru eserler. Özellikle okyanuslar üzerinde oldukça düzenli esen bu rüzgârlara "alize" rüzgârları denir. Yelkenli gemiler çağında ticaret gemilerinin okyanusları aşmasında büyük yarar sağlamış olan bu rüzgârlara Anglosaksonlar "Tradewinds", yani ticaret rüzgârları demektedirler. Siklon ve antisiklonların yarımkürelerdeki farklı dönüş yönleri de yerkürenin dönüşüne kanıt olarak gösterilebilir. Deneysel kanıta gelince, buna örnek olarak, Fransız fizikçi **Léon Foucault**'nun 1852 yılında Paris'de Pantheon'da yapmış olduğu ünlü "Foucault Sarkacı" deneyi gösterilebilir. Bu deney sonradan birçok kez tekrarlanmıştır.

Yerkürenin Güneş çevresinde yıllık dolanımının gözlemsel kanıtı nedir?: Gezegenlerin görünen hareketlerinin açıklaması dışında, yıldızların konumlarındaki yıllık açısal yer değiştirme (paralaks) olayı ile kanıtlanmaktadır. Yerkürenin Güneş'in çevresinde bir yıllık dolanımı sırasında çizdiği yörünge, basıklığı çok az olan bir elipsdir. İlk yaklaşım olarak bu elipsi bir daire olarak kabul edebiliriz. Dünya'nın altı ay arayla bulunduğu konumlar arasındaki uzaklık, bu yörüngenin çapına, 300 milyon kilometreye eşittir. Dünya'nın uzaydaki bu yer değişimi sonucu, bize nispeten yakın olan yıldızlarla daha uzak olanların göreceli konumlarında, çok ufak da olsa, bir değişim olur. Bunun gözle fark edilmesi olanaksızdır. Nedeni, uzayda 300 milyon km'lik bir yer değişiminin bile, yıldız uzaklıklarına göre çok küçük oluşudur. Örneğin, en yakın yıldızların uzaklığı, yerkürenin yörüngesinin çapının yaklaşık 100 bin katıdır. Altı ay arayla yapılan gözlemler sonucu, bu yıldızın konumundaki maksimum açısal yer değişimi ancak iki açı saniyesini bulmaktadır. Bundan dolayı, bu değişimler binlerce yıldan beri hiç fark edilmemiştir. Böyle bir olayın gözlenememiş oluşu vaktiyle Sisamlı Aristarkos'un kuramını çürütmek için Arkhimedes tarafından ileri sürülmüştü. 1800 yıl sonra da Danimarkalı gökbilimci **Tycho Brahe** tarafından tekrar kotarılarak Kopernik Kuramı'na karşı kullanıldı. Astronomik gözlem yöntemlerinin bir hayli gelişmesi sonucunda, ilk yıldız paralaksı ölçümü, ancak 1838 yılında Alman matematikçi ve astronom **F. Bessel** tarafından gerçekleştirilebildi. Yıldız uzaklıklarının saptanması da bu "paralaks" ölçümlerine dayanmaktadır.

O halde, yerkürenin küreselliği ve hem kendi ekseni etrafında hem de Güneş çevresinde dönüşü artık sadece gökyüzü olaylarını açıklamak için ileri sürülmüş bir varsayımdan ibaret olmayıp, hem gözlemsel hem de deneysel olarak kanıtlanmıştır.

Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü üzerine

'Türkiye'de binlerce Zeugma var. Biz bir yerde baraj yapıldığı zaman, suyun altında kalacak eski eserlerin envanterinin çıkarılmasından, müzelere götürülmesine kadar, bütün işleri yapacak bir kurum olmak istiyoruz.'

Prof. Dr. Ali Dinçol ile söyleşi

(İÜ Edebiyat Fak. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Başkanı, Hititoloji ABD Başkanı, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Başkanı)

Söyleşi: Nalân Mahsereci

Sayın Ali Dinçol, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün kurulmasına neden ihtiyaç duyuldu?

- Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra; kazıların yapılması, finanse edilmesi, yasal çerçevesinin konulması, müzelerin, ören yerlerinin açılması gibi arkeolojik işler, bazen Milli Eğitim Bakanlığı'nın, bazen de Kültür Bakanlığı'nın bir genel müdürlüğü eliyle yürütülüyordu. 1980'lerden sonra, bu genel müdürlük ikiye ayrılmak durumunda kaldı. Bir tanesi sit alanlarının belirlenmesi, takibi ve planlanmasını yapan bir genel müdürlük; bir de genel arkeolojik faaliyetleri, kazıları ve müzeleri üstlenmiş olan Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Fakat bu da yetmedi. Türkiye'de 70'lerden beri bir değişim var. Bir kere nüfus devamlı artıyor; ikincisi karayolları ülkenin her yerine ulaşmaya başladı; ayrıca barajlar, sulama göletleri yapıldı; elektrik direkleri dikildi, yüksek gerilim hatları yapıldı. Her yerde yapı faaliyetleri oldu, yani Türkiye'de ücra yer diye bir şey kalmadı.

Eski eserler 70'lerden sonra tahribata açıldı

Bunların sonucunda, eskiden Anadolu'nun bir köşesinde hiç dokunulmadan duran eski bir eser, artık öyle kalmıyor. Hem insan tahribatına açıldı, hem de insan tahribatı doğanın koruyuculuğunu kaldırdığından, doğa tahribatına açıldı. Bir karayolu bilinçsizce bir höyüğün yanından geçirildi. Ya da bir demiryolu yapabilmek için rayların döşeneceği dolgu toprak, bir höyükten alındı. Yanı sıra bir de kötü niyetli girişimler oldu, insan eliyle. Definecilik, kaçak kazı yapmak gibi. Halkımızın ekonomik durumu iyi olmadığından, özellikle doğu bölgelerimizde 1980'li yıllarda kaçak kazılar talan düzeyine çıktı. Belçika Gent Müzesi'nde bir Urartu Eserleri Müzesi yapıldı, Türkiye'den tek parça almaya gerek duymadılar, hepsi Avrupa müzelerinde ve özel koleksiyonlarda vardı zaten.

Şimdi enstitüye neden ihtiyaç duyuldu? Devlet çarkları her zaman yavaş yürüyor. Bir kaçak kazıya müdahale edebilmek için birçok prosedür lazım; kazılar arasında koordinasyonu sağlamak için büyük çaba sarf etmek gerekiyor. Ayrıca Anadolu arkeolojisinin sorunlarına yönelik kazıları teşvik etmek için yine bir kuruma ihtiyaç var. Bunları bilim insanlarının tek tek yapabilmesi zor. Bir işi projelendirme aşamasından gerçekleşmesine kadar götürecek bir kurumun olması ve bu kurumun da otonom, özerk olmasında yarar var. Gariptir, arkeolojik mirası zengin olmayan birçok ulusun arkeoloji enstitüsü var; bizim böyle ulusal bir enstitümüz olmadı, belki ihtiyaç da yoktu 70'lere kadar. Ama değişen koşullar bu işleri daha iyi organize edecek bir kuruma ihtiyaç gösterdi.

1991 yılında Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nü kurduk. Amacımız tarihsel mirasımızın korunması, araştırılması ve gelecek kuşaklara sağlam, eksiksiz devri konusunda bir altyapının yaratılması. Üye sayımızı 100'le kısıtladık. Akademik düzey tutturabilmek için de, üniversite öğretim üyeleri arasında ancak doçent olduktan sonra üyelik müracaatı yapabilmeyi önkoşul olarak getirdik. Müzeciler için de uzmanlaşmış veya doktora yapmış olmayı şart koştuk. Şu anda 66 üyemiz var.

- Enstitünün adını Arkeoloji Enstitüsü değil de, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü olarak tercih etmenizin nedeni nedir?

- Arkeoloji, Eskiçağ bilimlerinin parçası. Ama arkeolojinin yanında

Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün yayınları

- Doç. Dr. Çiğdem Dürüşken, Eskiçağ'da Spor, 1995.
- Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu, Eskiçağ'da Tıp, 1996.
- Doç. Dr. Oğuz Tekin, Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul, 1996.
- İlknur Çete; Geçmişe Yolculuk: Bir Gezi Rehberi, Journey into the Past: A Short Guide; 1996.
- Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Hititler'in Mektuplaşmaları, 1997.
- Araş. Gör. İsmail Fazlıoğlu, Eskiçağ'da Dokuma, 1997.
- Doç. Dr. Oğuz Tekin, Eskiçağ'da Para, 1998.
- Araş. Gör. Selen Hırçın; Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü: 1998.
- Doç. Dr. Bedia Demiriş, Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri, 1998.
- Araş. Gör. Sedef Çokay, Antik Çağ'da Aydınlatma Araçları, 1998.
- Doç. Dr. Belkıs Dinçol, Eski Önasya ve Mısır'da Müzik, 1999.
- Araş. Gör. S. Özkan Savaş; Hitit Hiyeroglif Yazıtlarında Tanrı, Şahıs ve Yer Adları; 1998.
- Yrd. Doç. Dr. Kemalettin Köroğlu (editör); 5. Yılında Yumuktepe, The V. Anniversary of the Excavations at Yumuktepe (1993-1997), 1998.
- Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (5-7 Haziran 1996)/ International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through The Ages (5-7 June 1996), 1999.

örneğin eski diller var; epigrafi var, yani yazıtların okunması. Arkeolojinin içinde de birtakım dallar var. Önasya arkeolojisi, prehistorik arkeoloji, klasik arkeoloji gibi. Sonra biz Eskiçağ bilimleri deyince, restorasyonu da kapsamak istiyoruz. Görevlerimizden biri arkeolojik mirası gelecek kuşaklara eksiksiz devretmekse, onları restore etmemiz, konserve etmemiz lazım. Ayrıca üyelerimiz arasında, mimari tarihçileri, şehircilik uzmanları da var; arkeologların yanında, eskiçağ tarihçileri de var. Bu nedenlerle adına Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü dedik.

- Enstitü, Türkiye'deki çeşitli arkeoloji bölümlerinden akademisyenleri bünyesinde topladı mı? Böyle bir birleştiriciliği oldu mu?

- Tabi, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden üyelerimiz var; İzmir'den, İstanbul'dan, Ankara'dan, Antalya'dan, Konya'dan. Ülkemizdeki arkeolojik faaliyetlerin yüzde 80'i bizim üyelerimizce gerçekleştiriliyor. O bakımdan bilimsel potansiyelimiz yüksek.

- Üye sayısı olarak 100 rakamı sınırlayıcı olmayacak mı?

- Şimdilik sınırlayıcı olacak tabii, ileride gerek olursa bir tüzük değişikliğine gidilebilir. Ama dedik ki, gerçekten bilimsel açıdan üretken olan, kazılarıyla, makaleleriyle, bildirileriyle bilim dünyasında yer etmiş kişileri üye yapalım. Asli üyelik dışında, 2 çeşit üyeliğimiz daha var. Örneğin amaçlarımız doğrultusunda çalışan genç arkadaşlarımız muhabir üye oluyor. Yine şeref üyeliği var. Muhabir ve şeref üyeliklerinin asli üyelikten tek farkı, genel kurulda oy haklarının olmaması.

- Bugüne kadar neler yaptınız?

- Enstitü 93'de halk için konferanslar vermeye başladı. Dernekler Kanunu, özellikle 80'de yapılan değişikliklerle dernek kurmayı ve çalıştırmayı zora koşuyor. Ticari faaliyet gibi görüldüğü için, bir şey satarak, bir hizmet vererek para sağlayamıyorsunuz. Çok ağır vergilerimiz var. Bilim adamları olarak zaten para işlerinden de anlamıyoruz. Onun için çalışmalarımız aksadı. Kitaplar yayımladık, telifler bağış olarak enstitüye kaldı. Bu şekilde bağışlar ve aidatlarla bir miktar para topladık. HABİTAT 2 Zirve Toplantısı sırasında uluslararası sempozyum düzenledik, yurtiçinden ve yurtdışından 70 küsur bildiri vardı. Onun kitabını çıkardık. Yılda iki defa bülten çıkarıyoruz. Yayınlarımız yoluyla kamuoyunda biraz tanındık. Bunun sonucunda resmi makamlarla ilişkilerimiz oldu, 1998 Haziran'ında Maliye Bakanlığı İstanbul Defterdarlığı Milli Emlak İdaresi'nden bir bina kiraladık ve restorasyonunu yine çeşitli sponsorlarla tamamlayabildik. Yurtdışında da tanındık. Temmuz'da Alman Şarkiyat Derneği'ne üye olduk.

"Eski Anadolu'da Kültürel Süreklilik ve Değişim" araştırılacak

- Kısa dönemde yapmayı düşündüğünüz faaliyetler neler?

- İkinci uluslararası bilimsel etkinliğimiz, 1999 Kasım'ında, Kilikya Arkeolojisi konulu, Fransa Arkeoloji Enstitüsü ve Mersin Üniversitesi'yle beraber yaptığımız toplantıydı. Bu toplantı sırasında, burada toplanan bilim insanları bir karar aldı. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün başkanlığında bir komite kuruldu. Bu komite, "Eski Anadolu'da Kültürel Süreklilik ve Kültürel Değişim" konusunda yeni buluntuları inceleyecek, birbirleriyle haberleşecek ve zaman zaman Anadolu'daki kültürel süreklilik veya değişme konusunda bilimsel toplantılar yapacak, bunları yayımlayacak. İlkönce spesifik olarak ele alacağımız konu, Bronz Çağ'dan Demir Çağı'na geçişte Anadolu'da sosyoekonomik, sosyokültürel ve politik olarak neler değişti, neler kaldı? Gene bu çerçeve içinde bir toplantımız daha olacak, Anadolu'ya Hint Avrupalıların gelişinde ne değişti? Bu geliş hakkında ne biliyoruz? Yani Hititler konusu. Önemli yeni teoriler var, Hint Avrupalılar hep Anadolu'daydı zaten, onlar Anadolu halkıdır diye. Eski görüşler var, bunlar Hititler'di, göç yoluyla geldiler, diyen. Kazılardan yeni bilgileri, yeni ipuçlarını toplayarak, bir toplantı yapacağız. Üçüncü toplantının konusu da, "Eski Anadolu'da etnik, kültürel ve politik aidiyet." Acaba o zaman bir Hititli, "Ben Hitit devletinin vatandaşıyım" ya da "Hititliyim" diyor muydu? İnsanlarda sınır, devlet, devletin tebaası, uyruğu olma konusunda bir bilgi var mıydı?

Nizamettin Mollasalihoğlu'nun bir karikatürü.

- Yeni binanızda araştırmacılara açık etkinlikler yapacak mısınız?

- Binamız küçük, geniş toplantılar yapamıyoruz; ama 20 kişiye kadar küçük boyutlu bilimsel toplantılar yapabileceğiz. Bir dia arşivi yapmayı planlıyoruz. Bütün bir katı kütüphane yaptık. Bir katı azami dört kişiyi barındırabilecek bir misafirhane haline soktuk. Anadolu'daki yeni üniversitelere mensup bilim insanları, İstanbul'daki arkeoloji enstitülerin kitaplıklarından faydalanmak ve müzelerde çalışabilmek için İstanbul'a gelmek zorunda. Bu durumda en zorlandıkları şey konaklama. Bunun için bir misafirhane düşündük.

- Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?

- Resmi makamlardan kazıların proje aşamasında yetki istiyoruz; yani hangi kazılara öncelik tanınmalı, hangi yörelerde daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç var, bunların bize de sorulmasını istiyoruz. Bir de, halkın tarihsel kültürel miras konusunda biraz daha duyarlı olması. Aydın çevreye, ilk defa bir ulusal arkeoloji enstitüsü kurduk dediğimizde, hiçbir heyecan uyanmıyor. Medyadan hiçbir tepki almıyoruz. Buna karşın bir Zeugma meselesi büyük sansasyon kopartıyor. Zeugma bir tane değil, Türkiye'de binlerce Zeugma var. Biz o Zeugma'ların bütününü ele alan bir kurum olmak istiyoruz. Bir yerde baraj yapıldığı zaman, suyun altında kalacak eski eserlerin envanterinin çıkarılmasından, müzelere götürülmesine kadar bütün işleri yapacak bir kurum olmak istiyoruz.

Kaç sözcükle konuşuyoruz?

Türkçe, 2 bin yıllık tarihinde, kuruluş dönemi dışında, herhalde hiçbir zaman 500 sözcüklük bir kabile dili durumuna düşmedi. Çevre uluslar ve kültürlerle kaynaşırken onlardan etkilenip içine pek çok yabancı sözcük aldı, ancak hiçbir zaman kimliğini yitirmedi.

Yusuf Çotuksöken

(Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili Öğretim Görevlisi)

Öğretmenlik yaşamım boyunca pek çok insan (öğretmen, öğrenci, arkadaş, dost, vd.) bana dille ilgili sorular yöneltmiştir. Bunları bildiğimce, bilmediklerimi ise öğrenerek yanıtlamaya çalıştım. Ancak hiçbir bilimsel ve dilsel temeli olmayan kimi yargılarla da karşılaştım. Zaman zaman da hayli sinirlendiğim oldu. İşte bunlardan birkaç tanesi:

- "Türkçe'de sözcük sayısı az, Türkçe'nin terim üretme olanakları sınırlı, bu dille ne edebiyat ne de bilim yapılabilir."

- "Zaten yeterince okuma-yazma eğitimi almamış bir halkız, dilimizden yabancı sözcükler de atıldığı için 300-500 kelimelik bir kabile dili haline getirdiler dilimizi. Günlük konuşma dilindeki yetersizliğimiz bizim kültürsüzlüğümüzü ayna gibi gösteriyor!.."

- "İnsanlarımız günlük konuşmada 300-500 sözcükle konuşuyor. Kültür düzeyi düşük kesimlerde bu sayı 100'e düşüyor."

Bu yazı kapsamında, son görüşü değerlendirme konusu yapmak, insanlarımızın günlük konuşma dilinde kaç sözcük kullandıklarını tartışmak istiyorum.

Sözvarlığı nedir?

Önce "sözvarlığı"ndan söz edelim. Nedir sözvarlığı? Sözlüklerde şöyle tanımlanıyor sözvarlığı:

"1) Bir dildeki sözcüklerin tümü.

2) Bir bilgi dalına ilişkin terimlerin tümü.

3) Bir sözlükteki sözcüklerin tümü.

4) Bir kimsenin, yazarın, edebiyatçının kullandığı sözcüklerin tümü." (Y. Çotuksöken, Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü, *Cem Yayınevi*, İstanbul 1992, s.171)

Bu bağlamda bizi ilgilendiren 4. tanım. Gelelim bireyin sözvarlığına. Bireyin iki türlü sözvarlığı vardır: Edilgin sözvarlığı, etkin sözvarlığı.

Bireyin dil edinim sürecinde öğrendiği sözcükler, belleğinde edilgin sözvarlığını oluşturur. Etkin sözvarlığı ise, bireyin dil kullanımı sürecinde edilgin sözvarlığından seçip kullandığı sözcüklerin bütünü olarak kabul edilir. Edilgin sözvarlığındaki sözcük sayısı doğal olarak çoktur, etkin söz varlığındaki sözcük sayısı da çeşitli nedenlere bağlı olarak edilgin sözvarlığına oranla sınırlıdır.

Kimi araştırmalarda, dilin sözlü ve yazılı kullanımda yer alan sözcük sayılarından söz edilmektedir. Sözgelimi bireyin günde 200-500 sözcük kullandığı belirtilmektedir. Yazılı basında, günlük gazetelerin dili üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, günlük gazete ve dergilerde kullanıma sokulan sözcük sayısı 1200-2500 arasında değişiyor. İlköğretim kitaplarının incelenmesinde de bu kitaplarda kullanılan sözcük sayısının 5 bin olduğu saptanmıştır (Ö. Demircan, İletişim ve Dil Devrimi, Yaylım, İstanbul, 2000).

Anadolu Türkçesi'nin sözvarlığı

Tartışmaya somut bilgiler ışığında girmekte yarar var. Önceki bilgilere ek olarak Anadolu Türkçesi'ndeki sözcük sayısına ilişkin bilgileri de aktaralım. Anadolu Türkçesi'nde (sözcükler, bugün için kullanım alanı daralmış=eskimiş, eskimsi ve ölmüş sözcükler, terimler, deyimler, söz öbekleri, atasözleri, deyişler, alkışlar, kargışlar, vd.) 300 bin dolayında sözcük bulunmaktadır. Eski ve yeni (resmi) TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ündeki maddebaşı sözcük sayısı ise 60-70 bin dolayındadır (Her iki sözlük de çok eksiktir. Resmi TDK'ninki ise ayrıca yanlışlıklar gömüsüdür). *Meydan Larousse*, *Büyük Larousse* gibi ansiklopedik sözlüklerde ise maddebaşı sözlükbirimlerin 100 bini geçtiği görülür. Yalnızca ölçünlü (standart) Türkiye Türkçesi'ne bakarsanız sözcük sayısı az görünür. Ancak ölçünlü Türkiye Türkçesi'nin sözlüksel sınırlarının kesin olarak çizilebildiğini söylemek hayli güçtür. Kullanım sıklıklarına bakarsanız, bu sayı daha da azalabilir. Türkçe kökenli sözcükler ne kadar diye sorarsanız, birkaç on bine düşer... Ben büyük ölçekle bakıyorum. Biraz önce de söylediğim gibi Anadolu Türkçesi'nin sözvarlığında 300 bin dolayında sözlüksel birimin bulunduğunu varsayıyorum. Bu varsayımın doğruluğunu denetleyebilmek

için, bugüne kadar yapılmış yazılı çalışmalara bakmak yeterlidir (Genel ve ansiklopedik sözlükler, terim sözlükleri, tarama sözlükleri, derleme sözlükleri, atasözleri-deyimler sözlükleri, metin yayımlarının sözlük bölümleri, vd.). Şunu da anımsatmak isterim: Henüz sözlüklere girmemiş pek çok sözcük, yazılı ve sözlü metinlerde kullanılmaktadır. Bunlar derlenmemiştir. Ayrıca da dil sürekli değişim içinde olduğundan, dile her zaman birtakım sözlükbirimlerin katıldığını da biliyoruz.

Birey kaç sözcükle konuşuyor?

Şimdi şu bilgiyi tartışalım: "Birey günlük konuşmada 200-500 sözcük kullanıyor." Bu konuda hazırlanmış, güvenilir bir araştırma var mı, bilmiyorum. Ancak kimi kaynaklarda bu yolda birtakım bilgilere rastlayabiliyoruz. Ancak küçük öbeklerde yapılmış bir araştırma nasıl genelleştirilebilir? Akıl alır gibi değil. Ayrıca bireyin kullandığı sözcük sayısının saptanması öyle sanıldığı kadar da kolay bir şey mi? Hangi bireyin? Bu işlemde birçok değişken söz konusudur: Bireyin yaşı, eğitimi, kültürü, çevresi, bulunduğu ortamlar, mekânlar (sözgelimi işyerleri), konuşmaya eğilimli olup olmadığı, çevresiyle kurduğu ilişkiler, kitap-gazete-dergi vb. yayınları okumaya olan eğilimi, dışa dönüklük, kitle iletişim araçlarıyla izleyici düzeyindeki ilişkisi, vd. Bunlar göz önünde bulundurulmadan, yalnızca birkaç kişi üzerinde yapılan ölçme ve değerlendirmeler bize bilgi verebilir, ancak bizde bu bilginin genelliği konusunda kuşkular da uyandırır. Şöyle bir durum değerlendirmesi yapılabilir: Birey, kimi gün hiç kimseyle görüşüp konuşmaz; kimi gün bir kişiyle görüşüp konuşur. Kimi gün 3-4 ayrı meslekten arkadaşıyla buluşup söyleşir. Kimi gün bir gezi yapar, gezi boyunca yeni tanıştığı insanlarla konuşmasını yürütür. Bu bireyin değişik ortamlarda, bağlamlarda günlük ortalama kullandığı sözcük sayısını belirleyebilmek için, değişik zaman dilimlerinde ve ortamlarda 10-12 saatlik bant kaydı yapmak ve bunları alıp çözmek gerekir. Sonra da bunların ortalaması alınarak bir sayı bulunabilir. Ancak bu sayıdan bütün insanları kuşatan bir genellemeye gitmek de güçtür.

Bireyin günlük dil kullanımındaki sözcük sayısının belirlenmesinde, ayrı değişkenlerin bulunduğunu söylemiştim yukarda. Bunu biraz daha açmak istiyorum. Bireyin yaşı ve eğitim durumu da günlük sözcük kullanma sayısında rolü olan bir değişkendir. Öbür deyişle sözcük sayısı ile yaş ve eğitim arasında doğrudan bir ilişki vardır; yaş ve eğitim durumu yüksekse, sözcük sayısı da kuramsal olarak artar. Ancak bilgisel beslenme kaynaklarından yararlanma edimi azalmaya başlayınca, sözvarlığı da bundan olumsuz yönde etkilenir.

Bireyin çevresiyle kurduğu ilişkilerin sağlıklı olup olmaması da, sözcük sayısı üzerinde etkili olmaktadır.

Bireyin çevresiyle kurduğu ilişkilerin sağlıklı olup olmaması da, sözcük sayısı üzerinde etkili olmaktadır. İyi ilişkiler doğal olarak konuşma edimini canlı tutar, çeşitlendirir ve zenginleştirir. Bu da sözcük sayısında belirli bir artış getirebilir. Çok okuyan ve çok gezen insanın, eğer konuşmaya meraklıysa, konuşmalarında hem bir canlılık vardır, hem de sözcük sayısı fazladır. Kitle iletişim araçlarıyla, sinema, tiyatro gibi sanatlarla ilişkileri iyi olan bireylerin sözvarlıkları doğal olarak zenginleşir. Bu zenginlik söylemlerine de yansır.

Ünlü edebiyatçılar üzerinde hazırlanan kitaplardan bazılarında bu konuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Sözgelimi en ünlü yazarların (Ahmet Haşim, Orhan Veli, Mehmet Akif Ersoy, vd.) bile kullandığı sözcüklerin sayısının birkaç bini geçmediğini görüyoruz. Yabancı yazarlarda durum biraz değişik. Sözgelimi, İngiliz edebiyatında Shakespeare'in, Fransız edebiyatında Victor Hugo'nun yapıtlarında kullandığı sözcük sayısının 40 bin dolayında olduğunu okumuştum bir yerde.

Sözcük sayısı yeterli mi?

Şöyle bir soru geliyor aklıma: "Söylemindeki sözcük sayısı bir yazarın yetkinliğini gösterir mi?" Şu bir gerçektir: Söylemde yalnızca sözcük sayısı belirleyici değildir, belki sözcük sayısı en sonlarda yer alır. Önemli olan; yazarın düşüncelerini, duygularını, tasarımlarını, hayallerini, gözlemlerini, beklentilerini, vd. doğrudan/dolaylı yoldan aktarabileceği bir anlatım biçimini oluşturabilmesi. Sözcükler bu etkinliğin birer yapıtaşıdır ancak. Yazarın kavram dünyasının zenginliğinin doğal olarak sözlüğüne de yansıdığını unutmadığımı belirtmek isterim. Söylemi de bundan olumlu yönde etkilenir kuşkusuz. Ancak kimi yazarlarda gördüğümüz gibi, "çok şey yazıp da, hiçbir şey söylememe" bu bağlamda hayli dikkat çekicidir. Böyle bir durumda yazarı, sözcük sayısının çokluğu kesinlikle kurtaramaz. İletişimde sözcük sayısı değil, bildirinin içeriğinin anlatım düzleminde eksiksiz kurulması ve uygun yöntem ve araçlarla iletilmesi esastır.

Öyle sanıyorum ki önemli olan, dilin bireylerin ve toplumun gerek-

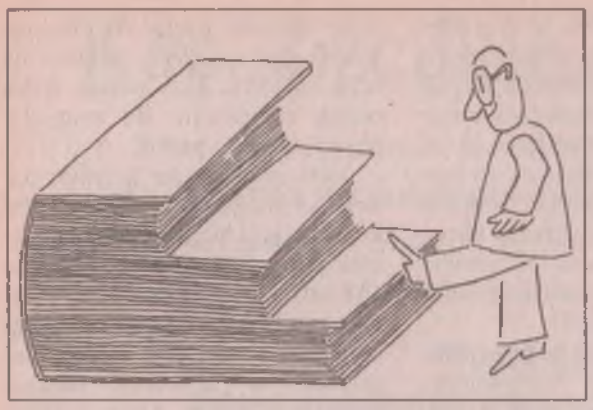

sinmelerine karşılık verebilme özelliği, yeteneğidir. Bireyler dilin olanaklarıyla iletişim kurabiliyor, anlaşabiliyorlarsa; bu önemli bir etkendir. Ancak dil, gereksinmeleri karşılamadığı durumlarda yeni kavramlar, yeni sözcükler, yeni anlatım olanakları arayışına yönelinir. Bu da dilin sözvarlığını zenginleştirir. Konuşmacı da bunları gereksinmeleri oranında alır ve sözdağarcığına katar.

Bir de şunu söylemek istiyorum: Her dil, en az çabayla en çok şeyi anlatmayı (dilde tutumluluk ilkesi) ilke edinir. Bu durum Türkçe'de de görülür. Birey az sözcükle meramını anlatabiliyorsa; sözcük sayısının azlığına dikkati çekip onu dili kısır biri olarak görüp göstermenin bir anlamı olmadığını düşünüyorum. Önemli olan sözcük sayısının azlığı ya da çokluğu değildir. Anlatılmak istenilenlerin, tam ve doğru olarak aktarılmasına yarayacak dilsel birimlerden yeterince, gereğince yararlanıp yararlanamamadır. Kimi durumlarda kısa anlatımlar, bol sözcüklü, parlak, süslü püslü anlatımlara göre daha etkili, daha çarpıcı olabilmektedir. Diyeceğim şu: Sözcük sayısına takılıp kalmayalım. Ancak anlatım zenginliğinin, söylemi de zenginleştirdiğini unutmayalım.

Türkçe'nin 500 sözcüklük bir kabile diline dönüştürüldüğünü ileri sürenlerin uzmanlık alanı çoğunlukla dil değil, dil dışında bir alan. Kimdir bunlar? Kimi (tutucu, ileri) yazarlar, kimi gazeteciler, kimi edebiyatçılar. Türk dili ve edebiyatı öğrenimi görmesine karşın, dilin işlevlerini bir türlü anlayamamış kimi dil ve edebiyat araştırmacıları (aralarında anlı şanlı profesörler de vardır) ve onların çömezleri... Bunlar bir gerçeği daha göremiyorlar. O da şu: Herkesin kullandığı ortak/genel dil (dilbilim kurucusu F. Saussure buna, "dilin toplumsal yanına", "dil" diyor) ile bireyin kullandığı dili (F. Saussure buna "dilin bireysel yanına", "söz" diyor) birbirine karıştırıyorlar. Türkçe, 2 bin yıllık tarihinde, kuruluş dönemi dışında, herhalde hiçbir zaman 500 sözcüklük bir kabile dili durumuna düşmedi. Çevre uluslar ve kültürlerle kaynaşırken onlardan etkilenip içine pek çok yabancı sözcük aktı, dahası bunların sayısının yüzde 70'leri bulduğu oldu, ancak hiçbir zaman kimliğini yitirmedi. Çünkü halk kendi diline her zaman sahip çıkmasını bilmiştir. Bireylerse, kimi gün 200 sözcükle günü geçirir, günü gelir birkaç bin sözcüklük bir konuşma serüveni yaşar... Okudukça, dünyası zenginleştikçe, kavramsal belleği geliştikçe, dili doğru, kurallı ve güzel kullanma konusunda bilinci pekiştikçe, günlük konuşmalarında da kullandığı sözcük sayısını artıracaktır.

Okudukça, dünyası zenginleştikçe, kavramsal belleği geliştikçe, dili doğru, kurallı ve güzel kullanma konusunda bilinci pekiştikçe, günlük konuşmalarında da kullandığı sözcük sayısını artıracaktır.

Bir deneme

Sözümüzü şöyle bağlayalım: Yukarda örneklendirdiğimiz yargıları ileri sürenlere şunları sorabilirsiniz. Birinci aşamada:

- Siz bir günde kaç sözcük kullanıyorsunuz? Bu konuda bir deneme yaptınız mı? Yapmadınızsa lütfen yapın, sonra konuşalım.

Bunlar olup bittikten sonra, ikinci aşamada:

- Sizce dilin toplumsal kullanımıyla bireysel kullanımı arasında bir fark var mıdır? Sizce önemli olan bir kimsenin konuşurken kullandığı sözcük sayısı mı, yoksa meramını en etkili ve doğru biçimde aktarabilmesi mi?

Çözüme doğru

İnsanlarımıza, dil konusunda doğru, güven verici, sorun çözücü bilgiler veren yalınlaştırılmış kitaplar hazırlamalıyız. Aslına bakarsanız, Türk dilleriyle ilgili zengin bir kitaplık oluşmuş durumdadır. Bu yayınlar okurun kafasında oluşan soruları gidermeye yeter de artar bile. Okura düşen ikinci asal görev de, Türkçe'nin ustalarının yapıtlarını okumak. Bir üçüncü görevse, sözlükler arasında gezinmek...

Dilimiz, bizim ikinci yurdumuz, en az birinci yurdumuz kadar değerli. Onun değerini bilmekse, sevgiden ve bilinçten geçiyor. Dilini seven, onu doğru ve düzgün kullanma bilincini de edinmiş demektir. Dil sevgisi ve bilinci olan kimse de, gerçekler ortadayken, dilimiz 500 sözcüklük kabile diline dönüştü diye yakınmaz. Herkesin kendi diline katkısı giderek ortak dile katkıya dönüşecektir. Bunu unutmayalım, derim.

Dilin biricikliği ve yazım biçimimiz üzerine

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin İçen

Hem dil hem yazın konularıyla ilgilendiğim için, Halidun Şen'in, *Bilim ve Ütopya*'nın Mayıs 2000 sayısındaki "Dilin biricikliği ve yazım biçimim" başlıklı yazısı özellikle dikkatimi çekti. Bana epey ayrı gibi görünen bu iki konunun ilişkisini görmek istedim. Pek gördüm sayılmaz. İzlenimlerim şöyle:

Yazının ilk bölümünde, yazar, insan dilinin ortaya çıkıp gelişmesini, dil yetisi ile dil arasındaki bağlantıyı, dil ailelerinin nasıl ortaya çıktığını ve kendi deyişiyle, "molekülsel-insan-dil-yetisi-bilimleri" adlı yeni bir bilim dalının gerekliğini tartışıyor. Daha sonra sesbilim (phonetics) ve sesbilgisi (phonology) alanlarının ilişkisine bir dokunup Türkçe'deki 'ğ' (yumuşak g) sesinin bir sesbirim (phoneme) değil, bir değişke (allophone) olduğunu kendinin yıllar önce söylediğini ve kendi deyişiyle "anglofon" dilcilerin bunun ancak yeni ayrımına vardığını ileri sürüyor.

Önce, genel olarak biraz sabırsız buldum yazarı. Bir kişi dedi diye her öneri kabul görür mü? Her bilimsel veri uzun araştırmalardan sonra ortaya çıkar. Yeni bilgiye ulaşmak isteyen herkes bu uzun koşuya katlanabilmeli. Ayrıca, 'ğ'nin değişke olduğunu yazar mı önce söylemiş, Berke Vardar mı? Yazar, önce ben söyledim diyor, daha sonra Vardar'ın söylediği ortaya çıkıyor. Yazının sonunda da kendine özgü yazım biçiminin açıklamasını yapıyor diyeceğim, ama yapmıyor; yalnızca karşı çıkanları haşlıyor. Daha önce *İnsancıl* dergisinde kendi yazımına ilişkin açıklamayı yaptığını söylemekle yetiniyor.

Dikkat ettiğiniz gibi, bu yazı aslında belki üç ayrı konudan oluşuyor: Birincisi, dilin biricikliği, ikincisi Türkçe'deki 'ğ' sesi, üçüncüsü de yazarımızın kendi yazım biçimi. Bunlar gerçekten birbirinden çok değişik konular ve ayrı ayrı tartışılmalıydı. Hele hele yazı içinde birinden ötekine geçiş belirsiz olursa... Birinci konudan ikinciye geçerken belli belirsiz bir bağlantı sezer gibi oldum, ama 'ğ' konusunun yazarın kendi yazım biçimiyle ilişkisini göremedim. Birinciyi ilgilenenler tartışsın. İkinci beni de ilgilendiriyor, çünkü yıllar önce Aziz Nesin'in bir yazısı üzerine 'ğ' konusuna değindiğim benim de (basılmamış) bir yazım var: 'ğ' nin bir sesbirim olmadığını ve çoğu yerde kendinden önce gelen ünlü sesi uzatmaktan başka bir işlevi olmadığını ileri sürüp Türkçe'de uzun ses var mı yok mu sorununa değinmişim. Daha sonraki yıllarda kendi alanımı dilbilim ve yabancı dil öğretiminden İngiliz yazınına değiştirdiğim için 'ğ' konusunun hâlâ tartışılmakta oluşu bana ilginç göründü. Ama benim asıl tartışmak istediğim, üçüncü konu: yazarımızın kendine özgü yazım biçimi.

Sayın Halidun Şen, bileşik sözcükleri kendine özgü bir biçimde yazıyor. Bileşik eylemlerin içindeki eylemlerin, bileşik adların arasına kısa çizgi koyuyor. Örneğin 'hiç-bir' ya da 'düşünüle-bilir'.

Terimlerin üç türlü yazılışı

Önce bir genelleme: Eğer doğrudan doğruya terim olarak türetilip önerilmezse, bir kavram için ortaya atılan bileşik bir sözcüğün terimleşme sürecinde şu aşamalardan geçtiğini düşünüyorum:

Önce iki sözcük halinde görülür: ana baba, yasa dışı, doğa ötesi, gül düşün ('mizah' karşılığı). Sonra terim gereksinimi, yazarları, bunları daha yaklaştırmaya zorlar ve aralarında bir kısa çizgiyle yazıldıkları görülür: ana-baba, yasa-dışı, doğa-ötesi, gül-düşün. Üçüncü aşamada bunlar artık bilinip benimsenmiş terimlere dönüştüklerinden aralarındaki kısa çizgiler kalkar: anababa, yasadışı, doğaötesi, güldüşün.

Bunlardan 'ana baba' hâlâ ilk aşamada; 'güldüşün', zaten üçüncü aşamada önerilmişti, ama yerine artık 'gülmece' kullanılıyor daha çok; 'yasadışı' ile 'doğaötesi' şu an üçüncü aşamada.

Devlet dairesi Türk Dil Kurumu kılavuzunda terimlerin yazılışı

Biliyorsunuz, "Atatürk'ün kurduğu" bir özel dernek konumundaki Türk Dil Kurumu'nu 12 Eylül askeri döneminde cuntanın çıkardığı bir yasayla kapattılar. Adı kaldı geriye ama o şimdi "generallerin kurduğu" bir devlet dairesi. Şimdi bu Kurum, eski Kurumun yerleştirdiği birçok geleneği alaşağı (yoksa 'al-aşağı'mı demeliydim) etmeye çabalıyor. Bunlardan biri, kimi harflerin üzerinde kullanılan şapkayı (terimiyle söylersek 'düzeltme imi'ni) geri getirme çabası. ('Düzeltme imi' bütünüyle kalkmamıştı elbette. Çok özel durumlarda ve belli sözcüklerde hâlâ kullanılıyor. Şapkayı yazılarında bütünüyle kaldıranlara duyurulur.) Yeni Türk Dil Kurumu'nun ikinci çabalaması ise konumuzla yakından il-

gili: Geleneksel olarak bitişik olarak yazılan bir yığın bileşik sözcüğün bileşenlerini birbirlerinden ayırmak. Çıkardıkları İmla Kılavuzu'nda bunlardan yüzlerce örnek var; biz birkaçını verelim: ayrıkotu, devekuşu, caneriği, toplumbilim, gökbilim, dilbilgisi, dilbilim, dilbalığı, işbirliği, işbirlikçi, yerçekimi, yerelması, töredışıcılık...

Dediklerine göre, bu sözcükler ayrı yazılmalıymış. Ama bu arada: dereotu, devetabanı, cankurtaran, gökdelen, dilsever, işgüder, yerküre, gökyüzü, doğaüstücülük, töretanımazlık, sarızambak, yeşilkertenkele... sözcükleri de bitişik yazılmalıymış.

İlk bakışta, terimlerin çok uzayıp Almanca'daki gibi upuzun terimlere benzemesini önlemeye çalışıyor gibiler. Ama sonra bakıyorsunuz, ikiye ayrılan terimlerin zaten kısa olması bir yana, Osmanlıca'daki ölü ya da can çekişmekte olan bir yığın upuzun terimi, upuzun tutmanın yanında, 'a'ların üzerindeki şapkalarla, hece aralarında kullanılan kesme imleriyle iyice karmaşıklaştırmaktan kaçınmıyorlar: tecahülüarifane, resmikabul, tulûatçılık, hüsnükuruntu, hüsnütelâkki, fehametlû, mef'ul, müruruzaman, tabiatüstücülük, tercümeihâl, vaktizamanında, velhâsılıkelâm...

Bakıyorsunuz, "pastahane, eczahane" (oysa pastane, eczane çoktan bunların yerini aldı) bitişik yazılacakmış, ama "öğretmenevi, polisevi" ayrı yazılacakmış! Belki de tam burada niyetleri kendini belli ediyor. Asıl amaç, terimlerde Türkçeleşme'nin önlenmesi sanki. Terim Osmanlıca olursa, sözcükler sanki kutsal, uzun ya da kısa hiç dokunmuyorlar; Türkçe olursa, aman birleşip de terimleşmesinler. Olur olur, bakarsınız Türkçe'nin bir bilim dili olabileceğini artık saklayamaz, önleyemez olurlar. Yoksa 'toplumbilimsel' sözcüğünü ikiye bölmenin mantığı ne ki... Ha, elbette açıklamaları var. Ama uzun önsözde, o kadar çok kural, üzerine de o kadar çok kuraldışı (yoksa onların yazımlarına uyup 'kural dışı'nı yazsaydım?) var ki, akılda tutmak olanaksız.

Benim izlenimime göre, terimleşmenin yukarıda sözünü ettiğimiz üçüncü aşamasından bilinçli olarak geriye dönmeye çabalıyorlar sanki. Ayrıca, bunların özellikle de Türkçe kökenli sözcüklerde yapılması ilginç. Kendine Türk Dil Kurumu diyen bir kuruluş sanki Türkçe terimlerin yerleşmesini önlemeye çabalıyor gibi. Buna karşı sayısız yazı yazıldı. Yüzlerce örnek verildi. Kendilerinin yazdıkları yazılarda söylediklerinden bu işin mantığını ben doğrusu bir türlü anlayamadım. İsterseniz yazdıkları önsözü bir de siz okuyun (1).

Yazım Kılavuzu'na uyun diyen "softalar"

Şimdi ben kalkıp, Sayın Halidun Şen, neden terimleri ortalarından bir kara çizgiyle ikiye bölüyor, o da mı terimleşmeye karşı desem, eski Türk Dil Kurumunu'nun yerleşmiş yazımını savunanlara, onun deyişiyle "softa"lara mı dönerim acaba? İşin şakası bir yana. Sayın Şen bu kendine özgü terim bölme uygulamasının nedenlerini açıklasa da dinlesek...

Her önerene göre yazım sık sık değiştirilmemeli. 'Hiç bir' ile 'hiçbir', 'İstanbul' ile 'Istanbul', 'şoför' ile 'şöför', 'egzoz' ile 'egzos' gibi değişik biçimler bize özgürlük kazandırmaz. Onun için bunları tek biçime indirmenin yollarını bulmalıyız.

Ha, şu softa sözcüğü... Yazar bu terim bölme uygulamasının nedenlerini yazısında belirtmiyor, ama yazdığı kimi yazıların kimi kurumlarca, Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'ndaki kurallarla bağdaşmadığı için kabul edilmediğini söylüyor; bu kişileri de yenilikleri değerlendirmek için kaynak olarak hep kutsal kitaplarına bakan softalara benzetiyor. Var olan bir kurallar bütününe bakmak dinsel kitaplara bakmaya ancak çok yüzeysel bir değerlendirmeyle benzetilebilir. Dinlerin ve toplumların koyduğu bu iki tür kuralın temel ayrımı, birinin değişmezliği, ötekinin yeni verilerle sürekli değişmesidir. Ama bu değişme sizin ya da benim kişisel isteklerimle olmaz. Bilimde sabırlı olmak gerekir. Birçok öneri yapılabilir ve zamanla bunların kimisi uygun görülüp benimsenip kuralların bir parçası olabilir. Bunun için yazar olarak öneri hakkımız her zaman olmalı, ama kurallara uymayı savunanları da kutsal kitaba bağlı olan softalara benzetmemeliyiz.

Ben yıllar önce 'hiç' ve 'bir' sözcüklerinin birleşik yazılabileceğini düşünüyordum, ama sayın yazarımız gibi bunu yazarak (ya da kullanarak) önermeye cesaret edememiştim. Yıllar sonra bu iki sözcük yazım olarak birleşti, iyi de oldu. Bir başka örnek verirsek, 'dolayısı' ve 'ile' sözcükleri bitiştiğinde ikinci sözcüğün büyük ses uyumuna uyması gerekmiyor diye düşünülerek sözcük 'dolayısıyle' olarak verilirdi Kılavuz'da ve bu uygulama yıllarca sürdü. Sonra bu kuraldışı örnek kaldırıldı ve sözcük, yazımında büyük ses uyumuna uydurularak 'dolayısıyla' biçimine geldi. Bunun böyle olması gerektiğini yanılmıyorsam ilk olarak Aziz Nesin'den okumuştum. Ama her önerilen tutmuyor elbette. Aziz Nesin ayrıca 'bir gün' yerine 'bigün' yazardı, ama pek benimsenmedi. İngiliz yazar Bernard Shaw da kimi sözcükler için yeni yazımlar önermiş. Özellikle düşen seslerin yerine kullanılan kesme iminin hem estetik hem işlevsel yönden uygun olmadığını yazmış, yazılarında, oyunlarında böyle uygulamış, ama önerdiği biçimler tutmamış. Hatta İngilizce'deki kırk iki işlevsel sese (sesbirim) karşı kırk iki simgeden oluşan yeni bir abece önermiş. Bu da şimdi İngiliz kültür tarihinde ilginç bir olay olarak anımsanıyor ancak. İngiliz kültür adamları onu yazar olarak baştacı (bunu yeni Kurumcular'a göre 'baş tacı', Sayın Şen'e göre 'baş-tacı' yazmam gerekirdi) etmişler, ama önerdiği değişiklikleri tutmamışlar. Shaw da bunun için kimseye küsmemiş. Onun gösterdiği bu sabrı hepimiz göstermeliyiz.

Dolayısıyla, Yazım Klavuzu, Atatürk o kurumu kurduğu için değil, ortak biçimler getirdiği için kullanılır. Atatürk'ün kurduğu kurumun kılavuzuna ille de uyun diyen yönetici iyi etmemiş doğrusu. Ama Yazım Kılavuzu'na uymayı öneren kimseye de "softa" demek pek acımasızca bir tutum. Yazım ne olursa olsun, ortak ile-

tişim aracının sözcüklerinin kâğıda dökülme biçimini saptar. Bunun elden geldiğince tekbiçimli olması yazı dilinin sağlam, tutarlı ve kalıcı olmasını sağlar. Onun için her önerene göre yazım sık sık değiştirilmemeli. 'Hiç bir' ile 'hiçbir', 'İstanbul' ile 'Istanbul', 'şoför' ile 'şöför', 'egzoz' ile 'egzos' (hatta eksos, eksoz, ekzoz de var) gibi değişik biçimler bize özgürlük kazandırmaz. Onun için bunları tek biçime indirmenin yollarını bulmalıyız. Ama yine de yazarın yazdıkları, biçim ya da içerik olarak ancak onun oluruyla değiştirilebilmeli. Belli bir kurallar bütününe uymazlık yazının basılmaması için bir gerekçe olamaz -hele buna yazarın kendisi belli açıklamalar getiriyorsa.

Neden kısa çizgi?

Yazarın kendine özgü yazım biçimine geri dönersek... Sayın Şen'in yazısını okuduysanız görmüşsünüzdür, ben birkaç örnek vereyim:

Adlar: hiç-bir, dil-bilim, ses-bilim, bu-gün, kafa-tası, dil-yetisi, ön-dil, ses-birim

Eylemler: ola-bilir, düşünüle-bilir, söylene-bilir

Sayın Şen'in kısa çizgi kullanması, alışılagelmiş uygulamanın epey dışında. Aslında kısa çizginin kullanılmasının terimlerde gerekli olduğu yerleri düşünebiliyorum. İki sözcükten daha uzun olan terimlerde belki kısa çizgi kullanılabilir (Sayın Şen'in dilinde rastladığımız, 'kullanılabilinir' değil). Almanca'nın, okunması güç, upuzun terimlerine benzemesin diye.

Kendisinden bir örnek verirsek, önerdiği 'molekülsel-insan-dil-yetisi-bilimleri'nde en azından adıl öteki sözcüklerden ayrılabilir. Ama kendisi de her zaman tutarlı biçimde kullanmıyor kısa çizgilerini. Örneğin, 'molekülsel biyoloji' teriminde ya kısa çizgiyi unutmuş ya da kendine göre bir nedeni var. Yazar yeni terim önerilerinde kısa çizgi kullanılmasını istiyor olabilir. Örnek olarak, 'molekülsel-biyoloji" terimini öneriyor olabilir. Ama benim asıl merak ettiğim, yerleşmiş terimleri çizgileyip bir aşama geriye götürmenin nedeni. 'Ses-bilim' ya da 'dil-bilim' yazmanın uygulamadaki yararını anlamış değilim. Acaba diyorum, o da Türkçe sözcüklerin terimleşmesine mi karşı da bir terim içindeki parçaları birbirinden ayırıyor?

Eğer sağlam bir işlev öneremiyorsa bu kısa çizgilere, o zaman bu karışıklığı önermeye neden gerek duymuş? Oysa yazımın önemli kuralı, anlam kargaşası yaratmadan yalın olmak, kural sayısını çoğaltmadan, yazımda tutarlığı, dolayısıyla akılda kolay tutmayı sağlamaktır. Kısa çizgi ne işe yarıyor? Şen'in yazısında kısa çizgiyle terimler bölünüyor, eylemler bölünüyor, bunlara bir de satır sonunda sözcük bölmeyi ekleseniz, yazı, çizgiden geçilmiyor. Herhalde burada sağduyulu yol, devlet dairesi TDK'nin önerdiği 'dil bilimi' ve Sayın Şen'in önerdiği 'dil-bilim' terimlerine karşı 'dilbilim' terimini yeğlemek ve böylece terimlerin vardığı aşamayı korumasını sağlamak.

Sayın Şen yazısının sonuna doğru, yazısındaki yazımı uygun bulmayanlara karşı, ben bunu "doktora tezimde kanıtladım" dediğini söylüyor. Bu tümceyi nasıl düzeltelim ki? Doktora tezleri bir görüş kanıtlamak için yazılmazlar. Bilim adamı için geçerli söylem 'ileri sürdüm, tartıştım, bulmaya çalıştım" sözleridir. Bir tek kişinin ileri sürüp uyguladığı bir düşünce nasıl kanıtlanmış oluyor ki? Üstelik bu kanıtlanacak bir konu da değil. Bir dilde yazım konusunda seçme yapılır, yeğlenir, önerilir, tartışmaya sunulur, ama herhalde kanıtlama en son akla gelecek bir eylem.

/ğ/ sesi sorunu

Yazar 'ğ' ünsüzünün, /g/ ses-biriminin bir birleşimsel değişkesi [Neden kısa çizgi yok arada? Fransızca'sında olmadığı için mi? (variante combinatoire)] olduğunu..." söylüyor. /ğ/, dilimizin sorunlu seslerinden/harflerinden biri. Sayın Şen de bugün sesbirim olarak görülen bu sesin aslında /g/ sesinin bir değişkesi olduğunu söylüyor. Kimbilir, bu konuda elimizde daha geniş olanaklar var artık. Eskiden yalnızca sokağa çıkıp insanları dinleyebilirken bugün bilgisayar teknolojisi sesleri daha kolay ayrıştırıyor bizim için. Ayrıca, 'ğ'nin bir sesbirimi değil, /g/ sesbiriminin bir değişkesi olduğunu göstermek için Türkçe'nin gelişim tarihini incelemek gerekebilir.

Sayın Şen izin verirse biraz da Türkçe'yi kullanımına ilişkin birkaç şey söylemek istiyorum. Doğrusu, izin vermese de yazmak istiyorum, çünkü dil üzerine yazan herkesin kendi dilinde de tutarlı olması beklenir. Biz ondan bunu bekliyoruz.

'Düzeltme imi'nin kullanılması

Sayın Şen, Fransızca sözcüklerdeki harflerin üstündeki aksan imlerine varana kadar gösterdiği titizliği Türkçe sözcüklere de göstermeli. Örneğin, 'kâhin' yazacak yerde 'kahin' yazmamalı. Kendisi, eminim, kimi ünlülerin üzerinde kullanılan şapkanın Türkçe'den bütünüyle kaldırıldığını düşünenlerden değildir, çünkü belli durumlarda az sayıda sözcükte 'düzeltme imi' hâlâ kullanılıyor. Bu durumlardan biri de /g/ ve /k/ seslerinden sonra gelen /a/ ve /u/ ünlüleri üzerinde düzeltme iminin hâlâ kullanılmasıdır: yegâne, kâr, kâğıt, yekûn, sükûn, dükkân, yadigâr...

Bu haberi belki bütün gazetelerin düzelticilerine göndermek gerek. Onlar, haber olarak köpek ısıran insanı aramaktan, böylesi ayrıntılara dikkat edecek zamanı bulamıyorlar.

Sözcük seçiminde de biraz tutarsızlık var yazıda: Bir yanda 'yeti, anlık, us, seslem,' öte yanda 'memnuniyet, arkaik, eraktus'. Yalnız tümce kuruluşunda değil, sözcük seçiminde de dikkatli olmalıyız gibime geliyor.

Türkçe'de yabancı terimler

Yazar birkaç yerde "Eurasie" sözcüğüne kullanıyor. Şimdi İngilizce bilenler bunun İngilizce'sini, Almanca bilenler Almanca'sını, öteki dilleri bilenler de o dillerdeki karşılıkları kullanırlarsa, çattık yeni Osmanlıca'ya. Bence doğrusu Türkçe'de karşılığı daha bulunmamış sözcükler için yeğlenmeli. Sonra, bir yer adı için neden tırnak kullanmak gerekiyor?

'Phonologie, phonème, phonetique' terimlerini yazar neden kullanıyor anlıyorum. Yazar, onlar için kullandığı Türkçe terimleri belirginleştirmek için bunları açıklama olarak veriyor. Yalnız bir örnek bile, terim dilinde Türkçeleşme'nin ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor. İngilizce bilenler İngilizce, Almanca bilenler de Almanca terimler mi kullanacak açıklama olarak?

Bütün öteki dilleri de düşünün; bir terim yerine 35 terim mi kullanacağız? O zaman ayıkla Osmanlıca'nın taşını... Bence, bilim adamının görevlerinden biri de yabancı terimlere karşı Türkçe bilimsel terimler önermektir; bunu yapamıyorsa, önerilenleri kullanmak. Sayın Şen'in de bu çaba içinde olduğunu görüp kıvandık.

'Ve de' bağlacı, ne dediğimiz anlaşılsa bile, Türkçe'ye uygun değildir; üstelik anlam kargaşası yaratabilir. Sayın Şen, 've de'yi kullandığı çoğu yerde, sözün gelişine bakılırsa 've' demek istiyor. O zaman sözü boşuna şişirip 've de' demeye hiç gerek yok bence. 'Ve de' sıkıntılı bir bağlaç, doğrusu.

Çift edilgen eki

Sayın Şen'in kullanım garipliklerinden biri de kimi dilbilgisel çatıları çiftleştirmektir: Örneğin, bir eyleme, -ebilmek eylemi eklendiğinde edilgen çatıyı çift kullanıyor:

'... yetersiz, eksik *buluna-bilir*' ve

'... ses-birim olarak algılanması *gösterile-bilinir*...'

(kısa çizgileri Şen'in; eğik yazılar benim)

Bileşik eylemin içindeki iki eylemi de edilgen yapmaya gerek yoktur. Esas eylemin edilgen olması yeterlidir. Ama o her zaman böyle kullanmıyor. Bir tümcesinde de '... insan dil-yetisi olarak *düşünülebilir*" diyor (eğik yazı benim). Yukarıdaki iki tümcenin doğrusu: 'bulunabilir' ve 'gösterilebilir'dir.

Çift ettirgen eki

Bir gariplik de Sayın Şen'in ettirgen çatıyı çift kullanma eğilimi:

'... bu-kafa tasları ... insansıların ... stereotip sesleri geride bıraktıklarını düşündürtmektedir.'

Tümcenin eyleminde iki ettirgen eki kullanılmış. Oysa, 'düşündürmektedir' demek yeterli olurdu. Sayın Şen hem çift edilgen hem de çift ettirgen çatı kurma eğilimleriyle anlatımı boş yere şişirmektedir.

Sözcüğün eki açıklamadan sonra gelirse...

Sayın Şen'in şimdi sözünü edeceğim kullanım biçimi, yalnızca bir estetik seçme konusu olarak düşünülebilir ('düşünülebilinir değil), ama bence işlevsel de, çünkü kullanım kolaylığı bakımından önemli. Şöyle bir tümce var Şen'in yazısında:

'Homo sapiens' (bu-günün insanı) ten itibaren...

Tutarlı olmaya çalışan birçok yazarda böyle kullanıma rastladım. Bir sözcüğün ekini sözcükten sonra gelen bir açıklamadan sonraya bırakmak. Mantıklı gibi görünüyor. Ama açıklamanın uzun olduğunu bir düşünün. O zaman sözcüğün eki, sözcükten çok sonraya düşecektir. Üstelik, eki Sayın Şen'in yaptığı gibi, ayrı yazsak, sanki kendi başına bir sözcük gibi görünecek; açıklamaya yanaştırsak

'Homo sapiens' (bu-günün insanı)'ten itibaren...

sanki açıklamaya aitmiş gibi görünecek, ayrıca büyük ve küçük ses uyumları ile çatışacak. Bence en doğru yol, sözcükle eki ayırmadan yazıp açıklamayı sonraya bırakmaktır:

'Homo sapiens'ten (bu-günün insanı) itibaren...

Eğer "... (bu-günün insanı) itibaren ..." kulağımıza garip geliyorsa, aynı eki açıklamanın sonuna da ekleyerek bundan kurtulabiliriz.

'Homo sapiens'ten (bu-günün insanından) itibaren ...

Ama bence buna gerek yok. Ayraç içindeki bölüm bir ek bilgidir, tümcenin organik bir parçası değil. Dilbilgisel tutarlığı ek bilgiden beklemeye gerek yok.

Ayrı bir konuya gelirsek, Sayın Şen, /ğ/ sesinin özelliklerinden biri olarak 'sesçil yansızlaşma'dan söz ediyor. Açıklaması yok ama, bununla kimi konumlarda /ğ/ ünsüzünün ünsüz niteliğinin ortadan kalkıp harfin yalnızca, kendinden önce gelen ünlünün uzamasına yaradığını söylüyor gibi. Örneğin 'buğday' sözcüğünde olduğu gibi. Burada 'sesçil yansızlaşma' değil de 'sesçil etkisizleşme' terimi daha yerinde olur mu diye düşünüyorum.

Dil-yetisi yeteneği?

Yazar birkaç yerde 'dil-yetisi yeteneği' terimini kullanıyor. Bir örnek: "Dil-yetisi yeteneğinin insanlarda dile dönüşü..." Bununla ilgili bir şey yazarken biraz duraladım - acaba bilgisizliğim mi ortaya çıkar diye. Yine de yürekliliğim üstün geldi. Sesli düşünebilir miyim izninizle? Yeti ile yetenek kavramlarını ayırt etmeye çalıştım. Yeti, doğuştan gelen eğilim... Eee, yetenek de öyle. Yoksa kimimizde biri olur da öteki olmayabilir mi acaba? Örneğin dil yetisi temel olarak bütün insanlarda var, ama yeteneği olmayan bunu geliştiremez -mi ki? Belki. Peki bu var olana ne diyeceğiz? Dil yetisi mi, dil yeteneği mi? Her ikisini de diyeceğiz galiba -duruma göre. Ama sanıyorum 'dil yetisi yeteneği' değil bu. Çünkü dil yetisi ile dil yeteneği ayrı şeyler galiba. Dil yetisine yetenek dememek gerek; tersi de doğru. Yazar, bunu açıklasa da anlasak...

Latince terimlerin yazımı

Sayın Şen birçok yerde insansoyuyla ilgili şu terimleri kullanıyor: Homo sapiens, Homo Habilis, Homo Sapiens, Homo habilis, Homo eraktus (onun yazımını korudum).

Bu Latince terimleri kullanırken tutarlı olmalıyız. Kimi yerde 'homo' sözcüğünü büyük harfle başlatıp, kimi yerde bütün Latince terimi büyük harflerle yazmak, özel bir anlamı yoksa, yerinde olmaz. Ben doğrusu yabancı sözcükleri, yabancılıklarını korumak istediğimden 'ya eğik ya da daha sık olarak tek tırnak içinde yazarım. (Çift tırnağı yalnızca alıntılarda kullanmaya ça-

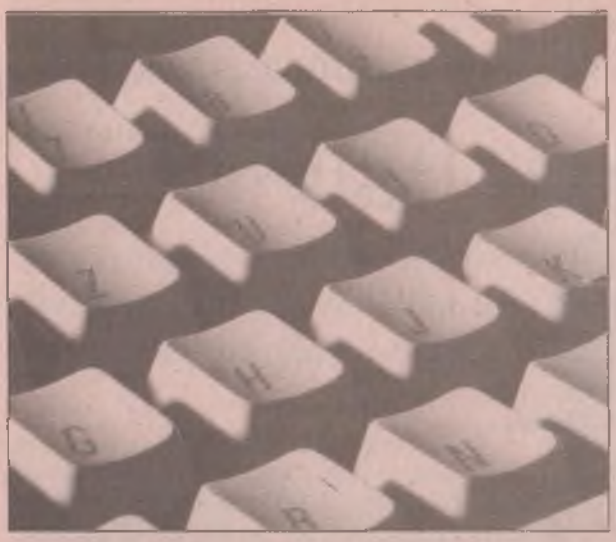

lışıyorum.) Hele yazı içinde kimi terimleri bütünüyle büyük harfle yazmanın mantığını pek anlamıyorum. Her ne biçimi benimsersek benimseyelim, herhalde tutarlılık temel ilke olmalı.

Latin abecesini kullanan dillerdeki Latince kökenli yabancı terimleri alıp kullanırken, tıpkı özel adlarda olduğu gibi, özgün yazımı olduğu gibi korumalıyız. Eğer örneğin Latince asıllı bir terim değişik dillerde değişik biçimler almışsa (genellikle almaz), herkes, bildiği yabancı dildeki biçimi kullanacağına Latince'deki özgün terimi kullanmalı. Böylece dilimizde değişik yazımlarıyla dolaşıp duran bir kavram yerine tek bir yazımı olan bir kavram olacaktır. Elbette, en iyisi, bütün bu sorunlarla boğuşacak yerde, Latince de olsa yabancı terimin yerine Türkçe karşılık önermektir. Doğrusu insanbilimci ya da yaşambilimci değilim, ama 'homo sapiens' yerine 'düşünen insan', 'homo erectus' yerine 'dikduran insan' neden demiyoruz, anlaması güç. Bu bence Türkçe yazımda değişiklik önermekten, hele hele kısa çizgilerle birbirine bağlanan bileşik sözcük yazımı önermekten çok daha önemli.

Terimlerin Türkçeleşmesi

Karşı çıkmaları düşünebiliyorum. Denecek ki, 'dikduran insan' dersek insan evriminin bu basamağını tek bir özelliğe indirgeriz. Oysa 'homo erectus' kavramı içinde, o basamaktaki başka birçok değişimler anlatılmak istenir; 'dikduran insan' bunu karşılamaz. Oysa sözcüğün kökenini bilmediğimiz için bu durumdayız. Bilenler 'homo erectus'un 'dikduran insan' demek olduğunu anlarlar, ama aynı görüşü 'homo erectus' için ileri sürmezler, çünkü terim, kavramın bir özelliğini belirttiği halde, zamanla bütün kavramı kapsar duruma gelmiştir. Aslında birçok terim aynı durumdadır. Bir tek sözcük ilk ortaya atıldığında, karmaşık ve kapsamlı bir kavramı karşılamaz diye düşünülür. Evrilmek sözcüğünden türetilen evrim terimi, nasıl olmuş da bütün o yerbilimsel, yaşambilimsel, kalıtımsal değişiklikleri, yeni türlerin oluşmasını, kimi türlerin ortadan kalmasını anlatan, neredeyse tek başına bir bilim dalı haline gelmiş bir kavramı anlatır olmuş? 'Uçak' sözcüğü ilk ortaya atıldığında demiş ki, canım bu uçan her şeyi karşılar gibi gözüküyor. Belli mekanik yapısı, motoru, kanatları, kuyruğu olan, insan, hayvan, araç her şeyi taşıyabilen uçan makine anlamına gelen 'tayyare'yi nasıl karşılar? Galiba ilkokuldayken bölümler halinde yayınlanan *İki Çocuğun Devr-i Alemi* adlı bir çocuk öyküsü vardı. Dergiyi çıkaranlar sayıların birinde bir açıklama yaparak bundan sonra 'tayyare' yerine yeni türetilen 'uçak' sözcüğünü kullanacaklarını, bunun gerekli ve yararlı olacağını söylemişlerdi. Yadırgama duygumu bugün bile anımsıyorum. Neden gerekli ve yararlı olacağını o zaman anlamamıştım, ama şimdi anlıyorum.

Nasıl 'bakan' denince durup bir yere bakan biri değil de bir hükümet örgütlenmesinin başındaki kişi aklımıza geliyorsa; 'indirim' denince bir eşyayı yüksekten aşağı indirme değil de 'tenzilat' ya da 'iskonto'yu anlıyorsak; 'tutucu' denince, herhangi bir şeyi elinden, ucundan tutan birini değil de gelenek, görenek, siyaset anlayışı bakımından var olanı korumaya çalışanı anlıyorsak, bu durum sınırlı anlamı var gibi görünen bu sözcüklerin kullanıla kullanıla bu anlamı yüklenmiş olmasındandır. Her sözcük bir simgedir yalnızca. Aslının yerini hiçbir zaman tam olarak tutamaz. Biz, bilgimiz görgümüz ve alışkanlığımızla bu simgesel ilişkiyi zamanla anlayıp benimseriz ve yerini tuttuğu kavramın ya da nesnenin yerine kullanmaya başlarız. Bunun için, bugün yadırgasak da bir zaman geçer ve örneğin,

oligarşi karşılığı **takımerki**
plütokrasi karşılığı **varsilerki**
buldozer karşılığı **yoldüzer**
galibiyet karşılığı **yengi**
paratoner karşılığı **yıldırımsavar**

kullanmaya başlarız. Bir süre tedirgin oluruz, yadırgarız, hatta kızarız, homurdanırız, ama her yenilik bu duyguları doğal olarak uyandırır. Yenilikleri anlamak için rahatımızı bozmaya, rahatını bozmak istemeyenleri de rahatsız etmeye bakalım. Onlar da zamanla alışacaklardır.

Son söz

Sayın Şen'in, (sakın alınmasın) dil, yazım ve anlatım gariplikleriyle biraz uğraştım. Onun ya da bir başkasının dille değil, içerikle uğraş dediklerini duyar gibiyim. Bence dil ile içerik apayrı dünyalarda yaşayan nesneler değil. Dille uğraşırken bir anlamda içerikle de uğraşılıyor demektir. Işık hızının aşılması ya da bilgisayar yazılımcılığının sorunları tartışılırken, yazar çok fazla sıfat kullanıyor ya da yazımına dikkat etmiyor demenin belli oranda yadırganabileceğini anlıyorum - ama belli oranda yalnız-. Ancak, dile ilişkin yazan kişi, üstelik yeni şeyler öneriyorsa, kendi dilini tartışmanın dışında tutamaz. Zaten yazar da kendi yazımını tartışmaya açıyor, yazımıyla uğraşanlardan değil, uğraşmayanlardan yakınıyor. Ayrıca, ben böyle bir eleştiriyi yaparken kendi yazımı da buna açmış oluyorum. Her şey açıkta olup bittiğine göre, bunun bir sakıncası olmasa gerek. Dil konusunda doğruları yerleştirmeye çalışırken kendi yazılarımızdan da tutarlık beklenmesi çok doğal olmalı.

Yazım örneklerini şu iki yazım kılavuzundan aldım:

1) Kapatılan Türk Dil Kurumu'nun eski üyelerinin kurduğu Dil Derneği'nin çıkardığı Yazım Kılavuzu, 1995.

2) Yeni Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı İmlâ Kılavuzu, 1996.

Agnestik Cadı formülünü bulan kadın matematikçi

Maria Gaetana Agnesi

Maria G. Agnesi'nin 'Analitik Yasalar' adlı eseri integral denklemlerine önemli zemin oluşturdu. Bu eserde yer alan Kübik Eğrisi adlı formül bilim çevrelerinde etkili oldu ve bu formül 'Agnestik Cadı' adıyla anılmaya başlandı.

Çeviren: Sadık Usta

Dünyayı yerinden oynatan kadınlar. Martha Schad'ın uzun araştırmalar sonunda katalog haline getirdiği bu adı taşıyan eseri (Martha Schad, Pattloch Yayınevi, 2000, 232 s.), Avrupa'nın önemli kadın portrelerini yan yana getirmiş. Schad bu çalışmasında, yalnız siyasi unvanları, önemli buluşları ya da yaptıkları katkılarla ünlü olan kadınları değil; aynı zamanda, yararlı çalışmalar yaptıkları halde ünleri kendi çaplarında kalmış "günlük yaşamın kadınlarını" da araştırmayı ihmal etmemiş. Eser iyi bir araştırma olmanın yanında, Avrupa dışındaki kadın portrelerine yönelmeyişiyle eksik kalıyor. "Dünyayı yerinden oynatan kadınların" yaşam alanlarının, Avrupa sınırlarında son bulmadığı bir gerçek. Çalışmaya dünyanın diğer alanlarından, özellikle de ezilen ülkelerden portrelerle katkılar yapmak gerekliliğini belirtelim. Bu kitaptan seçtiğimiz bir portrenin, ünlü matematikçi Maria Gaetana Agnesi'nin yaşamöyküsünü ve çalışmalarını özetleyen makalenin çevirisini sunuyoruz.

Maria G. Agnesi (1718-1799/ Milano), harika çocuk, matematikçi ve kendi adını taşıyan "Agnestik Cadı" formülünü bulan kişi.

Daha 9 yaşındayken Latince konuşabilen Maria, çocukluğunda toplam yedi dil öğrenmişti. Babası Bolonya Üniversitesi'nde ünlü bir matematik profesörüydü. Bilime ilgili olan babası, kızına özel eğitmenler tutarak, hem onun gelişmesini sağladı, hem de evini bir eğitim kulübü haline getirdi. Böylece Maria küçük yaştan itibaren çeşitli alanda tezler öne sürme ve savunma yetisi kazandı.

Matematiğe katkıları

1738 yılında matematikçi olarak kabul gören Maria G. Agnesi, ilk eseri *Felsefenin Konumu*'nu (Propositiones Philosophicae) yayımladı. On yıl sonra, *Analitik Yasalar* adlı eserinin yayımlandığı yılda, Bolonya Bilim Akademisi'ne seçildi. Agnesi'nin *Analitik Yasalar*'ı (Analytischen Gesetze) integral denklemlerine önemli zemin oluşturdu. İki ciltlik eser, kısa sürede İngilizce ve Fransızcaya çevrildi. Bu eserde yer alan Kübik Eğrisi adlı formül bilim çevrelerinde etkili oldu ve bu formül "Agnestik Cadı" adıyla anılmaya başlandı.

Maria Gaetana Agnesi (1836)

Agnesi bu kitabını, Avusturya'nın ünlü kraliçesi Maria Thereza'ya ithaf etti. Kitabın Önsöz'üne de şunları yazdı: "Beni harekete geçiren olgu, sizin cinsiyetinizdi. Ne büyük bir talih ki, bu cinsiyet benimkidir de. Öyle inanıyorum ki, sizin hükümdarlığınız altındaki bu çağ daha kuşaklar boyu sürecek ve her kadın, kadınların başarılı olabilmeleri için tüm enerjisiyle yeteneklerinin sınırına kadar çalışacaktır."

14. Papa Benedikt de, *Analitik Yasalar*'ın bir kopyasına sahipti. O sıralarda 30 yaşında olan Agnesi'yi kutlayan Papa, ona Bolonya Üniversitesi'nde matematik ve doğa felsefesi kürsüsünü teklif etti. Dostane bir üslupla yazılan mektupta yer alan şu sözler anlamlıydı: "Yaşınızdaki ve cinsiyetinizdeki birilerini, çeşitli yönetim kurumlarında görmek bana olağan geliyor ve sanırım bu geleneğimizi sürekli kılabiliriz."

Kadın olarak karşılaştığı engeller

O yıllarda kadınların çeşitli ku-

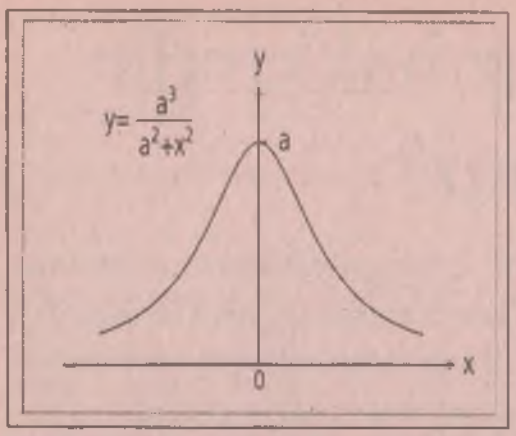

Agnesi bu eğriyi geometrik denklemle açıkladı. Yanlış çeviri nedeniyle 'cadı' unvanı kazanan bu eğri, Versiera adını taşıyor. Bu denklemle Newton'da ilgilenmişti, ama denklemin ün kazanmasını Maria G. Agnesi'ye borçluyuz.

rumlarda görevli olarak çalışması, Avrupa ülkelerinden bir tek İtalya'da olanaklıydı. Agnesi'nin kitabının Royalist Bilim Akademisi sponsorluğunda basılmış olması; Fransa'ya davet edilerek, Paris Akademisi'ne katılmasına yetmedi. Maria Agnesi, Bolonya'daki kürsüde çalışmaya başladı, ancak yalnızca konuk olarak.

Agnesi kuzey ışığı üzerine, alışılmış teorilerden farklı araştırmalar yapıyordu. Bu araştırmalarından daha önce *Felsefenin Konumu* eserinde söz etmişti. Ama bu teorilerinin, ileri sürenin bir kadın olması dolayısıyla saldırıya uğramaması için, Giovanni Crivelli'ye ricada bulunmuş ve bu teorilerinden söz eden yazısını, onun *Elementi di Fiscia* adlı çalışmasına almasını istemişti. Bu 1744 yılında gerçekleşti. Agnesi'nin böyle davranmasının nedeni, 1738'de savunduğu kuzey ışığıyla ilgili teorilerin, 1740 yılında başka biri tarafından çalınmış olmasıydı. Bu teoriyi kendi adıyla yayımlasaydı, çalanı hırsızlıkla suçlamak kolay olacaktı. Bu alçakgönüllü ve geride duran tavrı nedeniyle, Agnesi'nin araştırmaları bilim insanları tarafından tam anlamıyla değerlendirilememiştir.

Ömrünün yarısında inzivaya çekildi

Agnesi babasının ölümünden (1752) sonra, kendini toplumsal yaşamdan tümüyle geri çekti. Avrupa kapılarının tümü ona açık olmasına rağmen o, bunların hepsini kenara iterek, tüm kurumlardan istifa etti. Yaşamının kalan 50 yılını, dine ve yardım kuruluşlarına adadı. Evi bir hastaneye dönüştü. Zamanının çoğunu küçük kardeşine ayırdı. Bu arada babasının diğer üç evliliğinden olan 21 çocuğunun eğitimini de üstlendi.

1771 yılından itibaren, yaşlıların ve akıl hastalarının barındığı Pio Alberto Trivulzio Yurdu'nun yönetimini devraldı. Bu görevde hayatının sonuna kadar çalıştı. Din üzerine yazdığı yazıları, hâlâ tek nüsha olarak Ambrosiana Kütüphanesi'nde bulunuyor.

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR DERGİSİ

KİTAPÇILARDA!

Yıllık Abone Bedeli Türkiye İçin 20.000.000.-TL'dir.
Abone bedelini Metin Turan adına, Posta Çeki 104233
ya da Halkbankası Meşrutiyet Şubesi 15528 numaralıhesaba
yatırıp, dekontu adresimize göndermeniz yeterlidir.

İletişim Adresi:
Hatay Sokak9/19 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 425 39 20 • **Fax:** (312) 417 57 23
E-mail: folkloredebiyat@ixir.com

Hayvanlar sayılar hakkında ne düşünür?

Birçok hayvanın eğitimle geliştirilebilecek basit sayısal yetenekleri vardır. Ama hayvanlarda sayıların kavramsal göstergeleri, yetişkinlerin ve çocuklarınkinden farklıdır. İnsanın, evrim sürecinde kesin bir sayma sistemi geliştirmesinden sorumlu olan seçici baskı, değiş tokuş sistemlerinin ortaya çıkışıdır.

Marc. D. Hauser

(Harvard Üniversitesi Psikoloji Bölümü)

İngilizce'den çeviren: Hürcan Aslı Aksoy

Bu yazı, *American Scientist* dergisinin Mart-Nisan 2000 tarihli sayısından alınmıştır. Çizimler Tom Dunne'a aittir.

Birçok hayvanın temel sayısal yetenekleri vardır; fakat bazı tecrübeler onların zihinlerini geliştirebilir ve sayılar hakkındaki düşüncelerinin değişmesine yol açabilir.

İngiliz felsefeci Bertrand Russell şöyle demişti: "Bir çift sülünün de, iki günün de; iki sayısının anları olduğunu keşfetmek için uzun yıllar gerekmiştir." Bununla beraber bu buluş, sülünler tarafından değil, felsefecinin kendisi, yani yetişkin bir insanoğlu tarafından yapılmıştır. Peki sülünler? Onlar bir çift olarak 'iki' sayısını temsil ettiklerini anlayacak yetenekteler mi?

Kuş gözlemcileri, kuşları rahatsız etmeden izlemenin en iyi yolu bir engelin arkasına gizlenmektir derler. Eğer kuş sizi engelin arkasına geçerken görürse, artık saklanmasanız da olur; çünkü kuş engelin arkasına saklandığınızın farkına varmıştır. Bu sorunu çözmenin bir yolu, engelin arkasına iki kişi girmektir. Bir süre sonra, birisi ayrılır ve kuş ortamın sakin olduğunu varsayarak, yaptığı işe geri döner. Niçin? Çünkü, bu durumda gözlemlenmiş birçok kuş basit bir çıkarma işlemini yapmaktan acizdir: 2-1=1!

Görünen o ki, eğer kuşlar kanıt sayılırsa hayvanlar zeki birer matematikçi olmaktan çok uzaktalar demektir. Ancak biliyoruz ki; hayvanlar en azından bazı sınırlı sayısal yeteneklere sahiptir. Birbirinden çok farklı hayat döngüsüne, ekolojisine ve çiftleşme sistemine sahip türler, kendilerine maksimum miktarda enerji sağlayacak besinleri elde etmek için çeşitli mantıksal hesap yöntemleri kullanmaktadır: Buldukları yemek parçalarının ortalama ne kadarından yararlanabileceklerini hesaplıyor, yemek arama bedeli ve hızı konusundaki bilgileri kullanarak optimal kazanç oranlarını değerlendiriyor, Bayes Teoremi'ne uyuyorlar (geçmiş deneyimlere dayanarak gelecek kazanç olasılığının hesaplanması) ve tohumları, aylar sonra geri gelip almak üzere büyük bir çalı yığınının üzerinde saklıyorlar. Bu hesaplamalar hayvanların kesinlikle güçlü bir sayısal düzenekle donatıldıklarını gösterir.

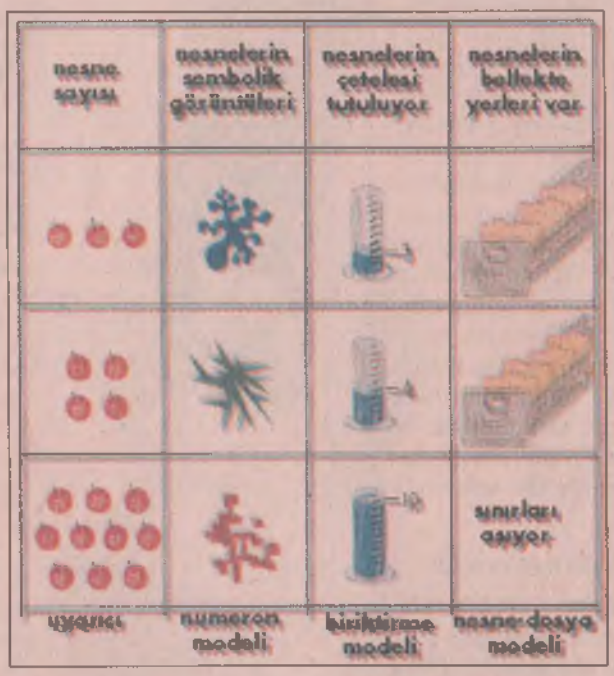

Üç ayrı psikolojik model, sayıların insan zihninde ve insandışı hayvan zihinlerinde nasıl ifade edildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Numeron modeli, zihindeki "dilsel olmayan semboller"in (burada soyut olarak çizilen) her tamsayı için özel bir sembol kodladığını öne sürer. Buna göre, üç (elma) kavramını temsil eden sembol, dört veya on (elma) kavramını temsil edenden farklıdır. Biriktirme modeli, tek tek nesnelerin zihin tarafından suyun ölçekli bir tüpte yükselmesine benzer şekilde işaretlendiğini ileri sürer. Denk gelen miktar daha sonra sayısal bir değere çevrilir. Nesne-dosya modeli ise, bir ofisin dosyalama sistemini andıran bir şekilde, "nesneler"in bellekteki uygun "yerler"de saklandığını ileri sürer. Böylece perdenin arkasında iki nesne yerleştirildiğinde, bellekte iki yer ya da dosya açılır. Bu modelde, kısa dönemli belleğin sınırlılıkları, hayvanların ve bebeklerin dördü aşan sayıları takip edememesini açıklar.

Grup içinde ve gruplar arasında rekabetle karşılaşıldığında, sosyal olan hayvanlar genellikle "sayılarda güç vardır" açıklamasına sıkıca bağlıdır. Örneğin, şempanzelerde

başka bir topluluğun bir üyesini öldürmek ya da ona saldırmak ancak davetsiz misafirin (diğer topluluğun üyesinin) yalnız olması ve en azından üç tane yetişkin erkeğin saldırıda bulunması halinde gerçekleşir. Sosyal gruplar içerisinde bireyler, iki veya daha çok üyeyle üçüncü birey üzerindeki göreli üstünlüklerini artırmak için birlik oluşturabilir. Bazı cins yunuslarda, böyle birliklerin karmaşıklığı alışılmadık seviyelere varabilir. Bir gruptaki 2 veya 3 erkek, başka bir grubu yenmek için ikinci bir grupla birleşir. Bazen 14 erkek yunustan oluşan büyük bir grup küçük grupları kolayca yenebilecek bir grup oluşturur. Peki ne için? Sadece çiftleşmeye hazır bir dişi için. Bir grubun üstünlüğünün tamamıyla sayısal çokluktan mı, yoksa henüz keşfedilememiş nedenlerden mi kaynaklandığı, incelenmesi gereken bir konudur. Örneğin, eğer iki grubun toplam birey sayısı 4 ise ve tek grubun birey sayısı 5 ise? Burada iki birlik bir taneden daha büyüktür, fakat 5, 4'den fazladır. Eğer yunuslar gerçekten birey sayısını toplayabiliyorlarsa, o halde bu farklılıklar önemlidir.

Anlaşılan o ki, hayvanlar bazı basit aritmetik hesaplamalara ihtiyaç duyarlar. Bununla birlikte, bu hesaplamaların ve hesaplara denk düşen sayıların kafalarında nasıl simgelendiği konusunda çok az şey biliyoruz. Hem hayvanlarda hem de insanlarda, sayıların kavramsal simgelenişini anlamamıza yarayacağını düşündüğümüz iki deneysel tasarım var: Sayıların simgelerini inceleyen ve eğitim içeren tasarımlar.

Sayılarla sihir

Hayvanların kavrayışlarını anlamaya çalışan yeni yaklaşımlardan biri, aslında bebekler için geliştirilmiş bir yöntemden yararlanır. **Beklenti ihlali tekniği** adıyla anılan bu yöntem, hayvanlarda oluşan simgeleri keşfetmek için bir sihirbazlık gösterisinin şaşırtma mantığından yararlanır. İşte basit ilkesi: Sihirbazın sahnede yürüdüğü, bir insan vücudunu testereyle ikiye böldüğü, parçaları birbirinden ayırdığı ve değneğini sallayarak parçaları tekrar bir araya getirdiği bir sihirbazlık şovunu düşünün. Kurban doğruluyor, yeniden doğmuş gibi sağlıklı ve dimdik. Seyirci büyülenmiş şekilde bakıyor. Neden? Çünkü, yetişkin insanlar sihirbazın temel bir fiziksel ilkeyi ihlal ettiğini biliyor: İnsan vücudu yarıya bölünüp tekrar bir araya getirilemez. Peki aynı şovu izleyen bebekler aynı şekilde büyülenir mi? Fiziksel ilkelerin "sihir" tarafından ihlal edilmesine, o kurallarla tutarlı olan olaylara verdikleri tepkiden daha farklı bir tepki mi verirler? Eğer öyleyse, mantıksal olarak, bu ihlali fark etmiş ve fiziksel ilkeleri belli bir seviyede kavramış olmaları gerekir.

Yale Üniversitesi'nden gelişim psikoloğu Karen Wynn beklenti ihlali tekniğini, 5 aylık bebeklerin 1+1=2 gibi basit matematik problemlerini yapıp yapamadıklarını incelemek için kullanmış. Deneyi yapan kişi ilkönce, çocuğu kullanılacak nesnelere alıştırmak zorundadır. Bu araştırmada çocuğa, bir sahne üzerinde bir, iki veya üç oyuncak Miki Fare'yle beraber aşağı yukarı hareket eden bir perde gösterilmiştir. Testler, çocuk sıkılıp artık sahneye değil de etrafa bakmaya başladığı zaman yapılmış. "**Beklenilen**" testinde (1+1=2) çocuğa, boş bir sahnede aşağı doğru kayan bir Miki Fare gösterildi. Daha sonra oyuncağın önüne bir perde getirildi. Deneyi yapan kişi bu sefer ikinci bir Miki Fare'yi ortaya çıkarttı ve onu da perdenin arkasına koydu. Perde kaldırıldığında, çocuk beklenilen sonucu gördü: Sahnede 2 Miki vardı. Sihir yoktu.

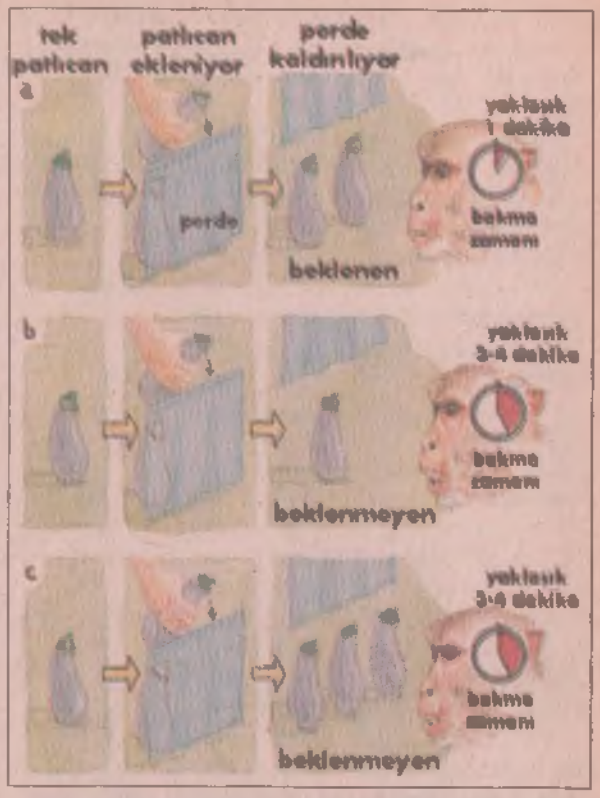

Rhesus maymunlarının basit aritmetik problemleri yapmayı başarıp başaramadıklarını anlamak için araştırmacılar, "sahne arkası sihri" içeren yaratıcı deneyler yapıyor. Tek bir patlıcan (maymunun dikkatini kesin olarak çekecek olan favori yiyecek maddesi) önce hayvanın önündeki bir "sahnede" sunulur. Bu patlıcanın önüne bir perde indirilir ve ikinci bir patlıcan, maymunun gözleri önünde perdenin arkasına koyulur. Kontrol durumlarında (a) perde kaldırılarak arkasından beklendiği gibi iki (1+1=2) patlıcan ortaya çıkartılır. Bu durumda maymun iki patlıcana bir saniye kadar bakacaktır. Diğer durumlarda, patlıcanlardan biri gizlice perde arkasından kaldırılır (b) ya da perdenin arkasına maymunun fark edemeyeceği şekilde üçüncü bir patlıcan eklenir (c). Bu gibi durumlarda beklenmeyen toplamlar (b, 1+1=1 ve c, 1+1=3) maymunların sahneye, belirgin bir şekilde daha uzun zaman bakmalarına (3-4 saniye kadar) yol açmıştır. Araştırmacılar bu tür deneylerin, rhesus maymunlarının basit aritmetik işlemleri gerçekleştirme yeteneğine sahip olduklarını gösterdiğine inanıyor. Çocuklar da patlıcan yerine oyuncak bebeklerle yapılan deneylere benzer tepkiler veriyor.

"**Beklenilmeyen**" testinde, çocuk aynı Miki Fareler'le yapılan aynı hareketleri seyretti, ancak çok önemli bir değişiklikle: bir parça sahne arkası sihri. Perde kaldırıldığında, bebeğe ya bir oyuncak (1+1=1), ya da üç oyuncak (1+1=3) gösterildi. Wynn 5 aylık bebeklerin, sonuç 1 ya da 3 Miki Fare olduğu zaman, sahneye daha uzun bir süre (iki saniye kadar) baktıklarını gözlemledi. Toplama işlemi yerine, çıkarma işlemi (2-1=1) içeren deneylerde de aynı tepkiler gözlemlendi.

Wynn bu deneylerden, çocukla-

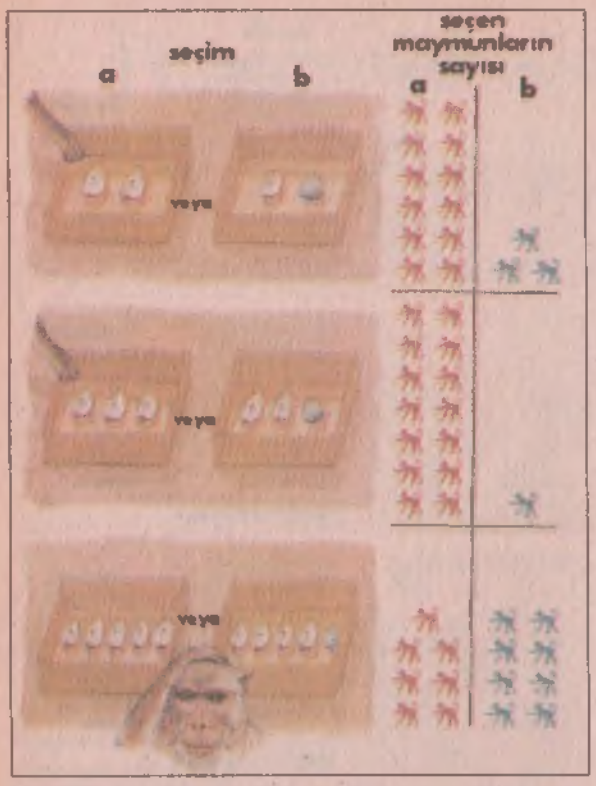

Rhesus maymunlarının sayma becerileri elma dilimleri ve taş kullanılarak yapılan bir deneyle ölçüldü. Üç deneyde maymunlara iki kutu arasında bir seçim sunulur. Her durumda iki kutudaki nesnelerin toplam sayıları eşit olacak şekilde, bir kutuya elma dilimleri ve bir taş parçası koyulurken, diğer kutuya sadece elma dilimleri koyulur. Taş, iki kutuya da eşit sayıda nesne koyma zamanı için bir kontrol olarak kullanılır. Böylece maymunun tercihi sadece elma dilimlerinin sayısına dayanır. İlk iki durumda (üstte ve ortada), kutuda üçten fazla elma dilimi bulunmadığı durumlarda, çoğu maymun hangi kutuda daha çok elma dilimi olduğunu anlayabilmektedir. Ancak dört veya beş elma dilimi verildiğinde (altta), maymunlar artık hangi kutuda daha fazla sayıda yiyecek maddesi olduğunu seçememektedir. Bu tür deneyler maymunun sayma yeteneğinin 3 ile sınırlı olabileceğini düşündürmektedir; üçün üzerindeki sayılar çok olarak yorumlanıyor olabilir. Bu kısıtlamalar insan çocukları için de geçerlidir ve türler arasında ortak bir sayma mekanizmasına işaret ediyor olabilir.

rın doğuştan basit aritmetik işlemleri yapabilme kapasitesine sahip oldukları sonucuna vardı. Burada Wynn'ın kastettiği, az sayıda nesneyi içeren toplama ve çıkarma işlemleri. "Doğuştan" kelimesini kullanarak, genel olarak nesneleri takip etme ve onlar üzerinde aritmetik işlemler yapma kapasitesinin, genetik donanımımızın bir parçası olduğunu vurguluyor.

Wynn'ın vardığı sonuçlar, dil dışındaki simgelerin gelişimi ve evrimi üzerine önemli soruları gündeme getiriyor. Örneğin, Miki Fare'nin gelip gittiğini gören bir bebeğin kafasında hangi tür simgeler var? Bebeklerin, perdenin arkasında nesneler ilkönce ortaya çıkıp sonra kaybolurken, onları adlandırmalarını sağlayacak dilsel olmayan zihinsel sembollere ulaşma yolları var mı? Küçük bir çocuk, oyuncak bir bebek gördüğünde beyninde dilsel olmayan bazı semboller oluşur mu? İkinci bir oyuncak bebek ortaya çıkartıldığında, 2 sayısını temsil eden farklı bir sembol oluşur mu? Belki çocuklar böyle sembollerden tamamen yoksundur. Belki de her nesne hakkındaki bilgiyi hafıza bankalarında ayrı ayrı depolayarak sayılara ulaşıyorlardır. Ya da sayıları, algılanan nesne sayısına uyan içsel bir metronom yoluyla da hesaplıyor olabilirler. Her nesne için, civanın sıcaklıktaki değişimleri kaydetmesi gibi, bir kayıt yapılıyor olabilir. Bütün bunlar bebeklerde oluşan sayı simgelerinin olası mekanizmalarıdır. Bugün de birçok deneyin gösterdiği gibi, bunlar aynı zamanda hayvanlarda da bulunabilecek mekanizmalardır.

Bir, iki, üç, çok?

Öğrencilerimle birlikte, Porto Rico'nun Cayo Santiago Adası'nda yaşayan rhesus maymunları için bir sihirbazlık gösterisi hazırladık. Binden çok maymun adada vahşi ortamda yaşıyor. Wynn'ın çocuklar için yaptığı 1+1=2 deneyinin hemen hemen aynısını bu hayvanlar üzerinde gerçekleştirdik. Miki Fare yerine, açık mor renkli patlıcan kullandık. Maymunları patlıcanlara ve kutuya alıştırdıktan sonra; bir dizi test yapıldı. Her denemede maymun, iki patlıcanın bir perdenin arkasına koyulduğunu ve daha sonra perdenin kaldırıldığını izledi. Çocukların yaptığı gibi, rhesus maymunlarının da, test sonucu 1 veya 3 olduğunda, 2 olduğundan daha uzun süre izlemeye eğilimli oldukları gözlemlendi. Rhesus maymunlarının 1+1=2 işlemini anladıkları görüldü. Ayrıca 2+1=3, 2-1=1 ve 3-1=2 işlemlerini de anladıkları; fakat bunun yanında, 2+2=4'ü anlamakta başarısız oldukları görüldü.

Beklenti ihlali tekniğini kullanan çalışmalar temel alınırsa, bebeklerin ve rhesus maymunlarının anında ayırt edebildikleri sayı sınırı, yaklaşık olarak 3. Küçük sayıları görsel olarak ayırt etme yetenekleri düşünüldüğünde; gelişim psikoloğu Susan Carey ve veteriner olan eşim Lilan Bassc Hauser eşliğinde, bebeklerin ve maymunların bu bilgiyi davranışlarında kullanabilme yetenekleri olup olmadığı sorusunu ortaya attık. Maymunlar üzerinde daha önce yaptığımız patlıcan deneyleriyle aynı mantığa sahip olan, fakat izlemekten çok, aktif bir araştırma gerektiren bir dizi deney tamamladık.

Doğal bir yiyecek arama deneyine benzetmeye çalışarak, rhesus maymunlarına iki yiyecek miktarı arasında seçim yapma şansı verdik. Deneyde maymun oturdu ve araştırmacıyı önce bir kutuya arkasından da ikinci bir kutuya elma parçaları koyarken izledi. Kutulardan birine her zaman bir elma parçası daha fazla koyuldu. Her iki kutu, elma dilimleri ile dolduğu zaman araştırmacı uzaklaştı ve maymunun yaklaşmasına izin verdi. Rhesus maymunları her zaman daha çok elma diliminin olduğu kutuyu, 4'e karşı 3 parçanın ayrımını yaparak seçti. Bununla beraber, 5'e karşı 4 parçada maymunlar bazen 5 bazen de 4 dilim elmanın olduğu kutuyu seçerek sistematik bir tercih yapmakta başarısız oldular. Önemli bir farkın olduğu 5'e karşı 3 elma parçası durumunda ise, maymunlar tutarlı olarak 5'i seçtiler.

Bu sonuçlar, rhesus maymunlarının "bir", "iki", "üç" ve "çok" gibi anlamlar içeren ve kendiliğinden işleyen bir hesap sistemlerinin olduğunu gösteriyor. Bunun yanında hatırlatılması gereken bir şey var:

Bu deneyler zaman nedeniyle yanıltıcı olabilir. 4 dilim elmayı bir kutuya koymak, 3 dilimi koymaktan daha uzun sürer. Bundan dolayı rhesus maymunları, elma dilimi daha çok olan kutuyu, dilimlerin gerçek sayısına bakarak değil de, kutunun içine koyulma süresinin uzunluğuna bakarak seçebilir. Kafa karıştırıcı bu etkeni ortadan kaldırmak için deneyleri, zamanı kontrol altına alarak tekrar yaptık: Bir kutuya üç elma dilimi, diğer kutuya ise iki elma dilimi ve bir taş koyduk. Objelerin yerleştirme zamanının eşitlenmiş olmasına rağmen maymunlar, daha çok elma diliminin olduğu kutuyu seçmeye devam etti. İlk koşulda olduğu gibi, büyük miktarda yemeğin olduğu kutuyu seçebilme yeteneği 4 ve 3 dilim arasındaki ayırımla sınırlı kalmıştı.

Rhesus maymunlarının yiyecek seçme kararları konusunda yapılan araştırmalar, hayvanların kendiliğinden ve eğitimsiz olarak, temel sayısal yetenekler sergilediklerini gösteriyor. Bir karşılaştırma yapılırsa, rhesus maymunlarında sahneyi izlerken ve yiyecek seçerken kendiliğinden gelişen sayı tahminlerinin sınırları, çocuklarınkiyle paraleldir.

Bu benzerliğin bir başka yönü dilde görülmektedir: İnsanlar günlük hayatta kullandıkları dilde; "bir", "iki" ve "üç" için onları ifade eden kelimeler ve 3'den fazla varlıkları belirtmek için de "çok" ifadesini kullanma eğilimindedir. Bu tür bir benzerlik, sayısal tahminlerin altında yatan beyin mekanizmasının çeşitli hayvanlarda aynı olduğunu göstermektedir. Bu hipotez birçok önemli soru ortaya atar. İlk olarak, hayvanlardaki daha karmaşık sayısal kapasiteler hakkında bilgi edinebileceğimiz koşullar var mı? Daha kesin sayısal ölçümler yapabilme yeteneği olan bir zekâyı, hangi sosyal ve ekolojik baskılar teşvik eder? İlk sorunun cevabı "evet"dir, fakat nasıl ve niçini tamamiyla kavramak için deneysel yaklaşımların ikinci kategorisini, yani yoğun eğitim içerenlerini ele almamız gerekiyor.

Tipik bir hayvan öğrenme deneyi örneğinde, fareler veya güvercinler bir Skinner kutusuna (birkaç ışık, yem kabı, birçok düğme ve bir kablo sisteminden oluşan bir kafes) yerleştirildi ve her düğmeye basışta veya gagalayışta bir parça yemeğin verildiği bir program uygulandı. Uygun eğitim ile fareler ve güvercinler bu işi kolayca öğreniyorlar. Programı şu şekilde değiştirelim: Her üç basışta, bir yem parçacığı verilecek. Hayvanlar bu duruma da

Skinner kutusundaki bir fare, sayı anlayışını bir biçimden diğerine, örneğin görsel uyarandan (ışık çakması) işitsel uyarana (zil sesi) geçirebilmektedir. Bir deneyde bir fare (üstte) ışık iki kere çaktığında bir pedala, ışık dört kere çaktığında da başka bir pedala basmak üzere eğitilmiştir. Uyaranın, bir zilin iki veya dört defa çalması olduğu diğer bir Skinner kutusuna koyulan fare (altta) sayı bilgisini anında taşımış ve verilen uyaranın sayısıyla ilişkili pedala doğru olarak basmıştır.

çabucak alıştılar. Hatta bir yem parçasını almak için, ne daha az ne daha çok, tam 24 kere basma gerekliliğini bile anlama kapasitesine sahipler. Daha da şaşırtıcı olan ise şu: Üç düğmeli bir Skinner kutusuna bir güvercin koyun. Soldaki düğme 45, sağdaki düğme 50 defa gagalandığında yem veriyor. Ortadaki düğmenin ışığı yandığında güvercin, ışık ya 45 ya da 50 basıştan sonra sönene kadar gagalıyor. Sonra, sağ ve soldaki her iki düğme de yanıyor. Güvercin, ışık kapanana kadar ortadaki düğmeyi kaç kere gagaladığını hatırlamak ve daha sonra bu sayıyla eşleşen sağ veya sol düğmeyi gagalamak durumunda kalıyor. Yani, ortadaki düğmeyi 45 kez gagaladıysa sol düğmeyi, 50 kez gagaladıysa sağ düğmeyi gagalaması gerekiyor. Güvercin, inanılmaz bir şekilde bu problemi çözüyor.

Daha fazlası da var: Farcler, iki ışık çakması gördüklerinde bir düğmeye, dört ışık çakması gördüklerinde ise başka bir düğmeye basmayı sorunsuz bir şekilde öğrenebiliyor. İlk olarak onlara, peşpeşe iki ya da dört zil sesi dinletin. Bu hayvanlar bilgilerini, çakmaların ve tonların süresi değişse bile, görsel alandan işitsel alana anında aktarabiliyor. Öyle gözüküyor ki, onlara göre önemli olan işaretlerin sayısı. Bu ve başka birçok çalışmada araştırmacılar; bir işaretin verilme süresini, düğme kolunun indirilme zorluğunu, işaretler arasındaki zamanı, kobayın açlık durumunu sistemli olarak değiştirdiler. Bütün bu etkenler, ne zaman ve ne sıklıkta düğmeye basmak gerektiği hakkında işaretler olabilirdi. Ancak fareler ve güvercinler, alacakları yiyecek miktarını yükseltmek için sadece basma sayısını kullanarak, bu işaretleri görmezlikten geldi.

Kategori ve kavram olarak sayılar

Hayvanların, "katı nesne" ve "fiil" kategorileri gibi, özellikleri temel alınarak belirli şeylere gönderme yapan bir **sayı kategorisine** sahip oldukları açıktır. Sayı söz konusu olduğunda bu gerekli özellik, fiziksel niteliklerden bağımsız olarak sayılabilir eşya, hareket veya olaydır. Yani "yedi" kategorisi yedi yunusa, yedi gagalamaya, yedi günaha, yedi dünya harikasına, yedi güne veya dondurmayı yedi kere yalamaya gönderme olabilir.

Peki hayvanlarda **sayı kavramı** var mıdır? Güvercinler, yem alabilmek için, üçten bir eksik gagalamanın, iki kez gagalamak olduğunu anlayabilir mi? Bir sayı kavramı, sayılar alanı içinde diğer sembollerle özel ilişkisi olan bir sembolü temsil eder. Nasıl isimlerin ve fiille-

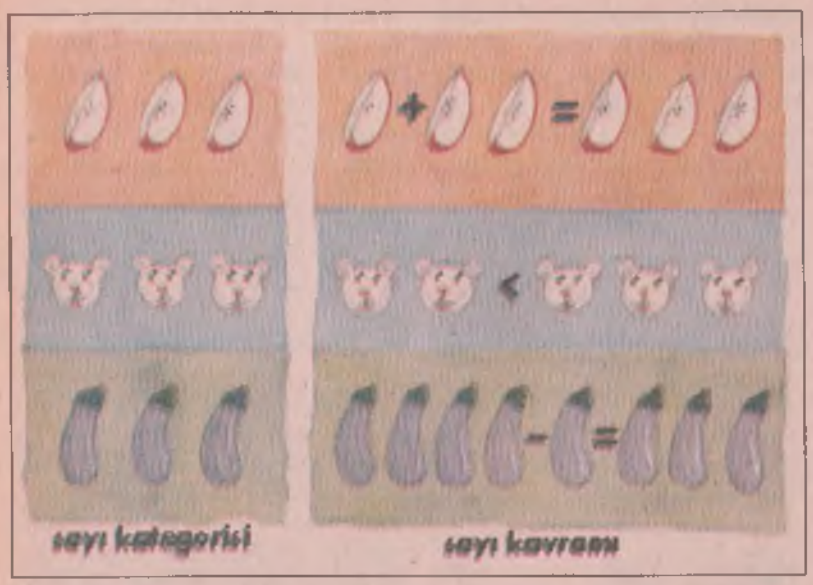

Erişkin insanlarda ve bir dereceye kadar çocuklarda ve maymunlarda iki tip sayı anlayışı ayırt edilebilir. Bir sayı kategorisi, sayılabilir bir nesne, hareket ya da olayın özellikleri temel alınarak belirli şeylere gönderme yapar. Böylece "üç" kategorisi üç elma dilimine, üç fareye ya da üç patlıcana yönelik olabilir. Bir sayı kavramı ise, sayılar alanı içinde diğer sembollerle özel ilişkisi olan bir sembolü temsil eder. "Üç" sayı kavramı, ikiden bir fazla (üstte), ikiden daha büyük (ortada) ve dörtten bir az (altta) olan bir sayı olarak anlaşılır. Yetişkin insanlar sayı kavramına hakimdirler ve birkaç patlıcandan çok daha büyük ve soyut sayıları kullanabilirler. Ancak, çocuklar ve maymunlar, daha kısıtlı bir sayı kavramı anlayışına sahiplerdir: üç ya da dörde kadar. Bir bebek büyüdükçe sayı kavramı gelişirken, bir maymunun kafasındaki sayısal simgeler 3 ya da 4 civarında durur. Bunun nedeni henüz doyurucu bir şekilde açıklanamamıştır.

rin cümle yapısı içinde (dilbilgisi alanı) birbirleri ile özel bir ilişkileri varsa, sayı kavramları da onlarla yapılan aritmetik işlemler nedeniyle belirli rollere sahiptir. Bundan dolayı "yedi" kavramı tektir; çünkü asal sayıdır, 6+1'in toplamıdır, dokuz güvercinden oluşan bir sürüyü ikisi terk edince kalan güvercin sayısıdır ve 8'den küçük ve 6'dan büyük tek tamsayıdır. Kategori-kavram ayrımı önemlidir. Çünkü bir çocuk bir güvercin sürüsünü göstererek "yedi" diyorsa, orada yedi güvercin olduğunu biliyor olabilir; ama bunun sekiz güvercinli bir süreden bir eksik, bir güvercinden altı fazlasını, vs. temsil ettiğini bilmiyor olabilir. Aynı sav düğmeye yedi kez basan veya ekrandaki bir sembole yedi kez dokunan hayvanlar için de geçerlidir.

Kolumbiya Üniversitesi'nden psikolog Elizabeth Brannon ve Herb Terrace tarafından yapılan son deneyler, evcilleştirilen rhesus maymunlarının 1'den 9'a kadar olan sayılar arasındaki sırasal ilişkileri anlayabildiklerini gösteriyor. Deneylerinin ilk aşamasında araştırmacılar hayvanlara dokunmatik bir monitörde dört farklı resim göstermiş. Her resim 1 ile 4 arasında değişen farklı bir sayıda nesneyi içeriyor. Eğer denek, resimleri sıra ilişkisine göre, yani 1-2-3-4 şeklinde gösterebiliyorsa, ödüllendiriliyor. Deneklerin diğer özelliklerden ziyade sayılara yönelmesini garantilemek için, her resmin içindeki nesnelerin büyüklüğü, rengi ve şekli değiştirilmiş. Örneğin bir denemede, bir büyük mavi kare, iki küçük kırmızı üçgen, üç at ve dört minik daire bulunuyordu. Rhesus maymunlarının bu deneylerde gösterdiği başarı mükemmel olarak değerlendiriliyor; fakat bu duruma yüzlerce eğitim denemesinden sonra ulaşmışlar.

Ardından deneyin kritik aşamasına geçildi: Acaba bu hayvanlar, yeni sayılar ve sayı kombinasyonları sunulduğu zaman, genelleştirme yapabiliyor mu? Böylece 1-4 nesne içeren resimlere ek olarak, rhesus maymunlarına şimdi de 5-9 nesneli resimler gösterildi. Brannon ve Terrace yine aynı şekilde, maymunları büyüklük, şekil ve renkten çok, sayıya yönlendirmeye çalıştılar. Şaşırtıcı bir şekilde maymunlar, resimlere sayı sırasına göre basarak, yüksek düzeydeki başarılarını sürdürdüler. 1-4-7-8 sayılarını da, 5-6-7- 8 sayılarını da doğru şekilde dizdiler. Sonuçta, rhesus maymunlarının 1 ve 9 arasındaki sayıların sırasını anlayabilecek yetenekte olduğu görülüyor.

Sayısal yetenekler hangi evrimsel ve ekolojik baskılarla oluştu?

Hayvanların sınırlı olan sayısal yeteneklerinin eğitim ile geliştirilebildiğini düşünürsek, daha önceden üzerinde durduğumuz soruya dönmemiz gerekiyor: *Homo sapiens*ler'de bulunan sayısal yetenekler hangi tür evrimsel ve ekolojik baskılar sonucu oluşmuştur? Kanımca hayvanlar doğada, kesinden çok göreceli nicelendirme yapmalarının yeterli olacağı durumlarla karşı karşıya kalıyor. Örneğin birçok amfibyen ve balık türünde, inanılmaz sayıda yumurta bırakılır ve korunur; ancak ebeveynler bıraktıkları yumurtaların ne ilk sayısından, ne kaç tanesinin öldüğünden, ne de kaç tanesinin diğer hayvanlara yem olduğundan haberdardır. Birçok kuş türünün yuvaları başka türlerin üyeleri tarafından kullanılır. Örneğin guguk kuşu, kendi yavrularını yetiştirmek yerine yumurtalarını yabancı bir yuvaya koyarak, yuva sahibinin kuluçkaya yatmasını ve yavrusunu beslemesini sağlar. Bazen bu bedavacılık bire bir değişimle olur: Yuvanın yumurtasına vurarak onu kırar ve kendi yumurtasını onun yerine koyar. Başka durumlarda, ev sahibi yumurtalardan biri alınmadan onların yanına misafirler koyulur; ya da eklenen yumurta sayısı alınandan daha çok olur. Yuvadaki yumurta sayısı değişmesine rağmen, gerçek yuva sahibi ebeveynlik bakımından hiçbir ayırım gözetmez. Bu durumda gerçek ebeveynler yumurtalarını hiç de sayıyor gibi gözükmüyor! Birçok tür için ebeveynlerin bu tavrı, kesin sayılardan çok yaklaşık sayılara göre şekilleniyor.

Hayvanlar kaynaklar için mücadele ederken sadece az sayıda fertleri sayar: daha güçlü veya daha güçsüz birkaç rakip, iki veya üç mütteliğin birleşmesi, çok az sayıda potansiyel eş, vs. 50 Habeş maymunundan (ağzı köpeğinkine benzeyen, kısa kuyruklu bir maymun türü) oluşan bir toplulukta, bireyler

topluluktan birisinin yokluğunu fark edebilir; fakat "Eyvah, şimdi 49'a düştük. 50 üyelik komşu sürü karşısında güçsüz konuma düştük" diye düşünmezler. Bu yüzden, doğal koşullar altında yaşayan hayvanların daha büyük bir sayı yeteneğine sahip olanın kazanacağı ekolojik problemlerle karşı karşıya kalmaları çok düşük bir olasılıktır. Fakat, gösterildiği üzere, hayvanlarda olağanüstü sayısal yetenekler laboratuvar ortamında eğitimle geliştirilebilir.

İnsanın evriminde sayı ve dil sistemleri

Atalarımızda, sayıları hayvanlara göre daha yetkin bir şekilde göstermelerini ve kavramlaştırmalarını sağlayan hangi mekanizmalar evrimleşmiştir? Bu soruya vereceğimiz yanıt spekülasyona çok açıktır.

İnsanlar hayvanlarda olmayan iki kognitif (bilmeye ve kavramaya ait) yeteneğe doğuştan sahiptir. Bunlardan biri, çevrede olan nesne ve olaylara öznel semboller yükleme kapasitesi; ikincisi ise bu sembolleri bir düzen içinde sıraya dizebilme, yani bir kombinasyon sistemi oluşturabilme yeteneğidir. Bir çocuğun, maymunlarda ve şempanzelerde olmayan sayısal yeteneğinin ortaya çıkması, sembollere ustalıkla hakim olabilme kapasitesinden kaynaklanır. Çocuk, kelime dağarcığını genişletip kelimelere hakim olmasını öğrendikçe, sayı sembolleriyle oynama yeteneğini de kazanır. Dilin öğelerine tam olarak hakim olmadan önce, sayı sisteminin bazı basit öğeleri yerine oturmuştur. Örneğin çocuk, gökteki bir yıldız ya da basket topunun sıçraması gibi herhangi katı bir cismin ya da somut hareketin sayılabilir olduğunu anlar. Fakat kum, su veya sütlaç gibi katı olmayan cisimlerin sayılamayacağını düşünür. Bu yüzden iki sütlaç yerine, iki tas sütlaç istemeyi bilir. Aksine sayıların daha soyut öğeleri, çocuk kelimeleri mantıklı bir şekilde kullanmaya başladıktan sonra ortaya çıkar. Örneğin bir çocuk henüz sırayla sayma ve toplam sayı kavramlarını geliştirmemiş olabilir. Bunun sonucu olarak, bisküvi dolu bir tabağı sayıp, "beş" dedikten sonra; kendisine tabaktaki toplam sayı sorulduğunda yine 1'den itibaren saymaya başlayacaktır. Bu anlamda çocuğun sayısal yetenekleri dilsel yetenekleri kadar olgun değildir. Gelişim çizgisinde, sayısal yeteneğin bazı yönleri dilsel yetenekten önce, bazıları da daha sonra ortaya çıkar.

Sayı ve dil sistemlerimizi birleştiren araç, sınırlı sayıdaki öğeleri sınırsız çeşitlilikteki ifadelerle bağdaştırmayı sağlar. Bu kapasitenin evrimsel kaynağı henüz açıklığa kavuşmamıştır. Bu sistem, sayılar için mi, dil için mi; yoksa her ikisi için mi gelişmiştir? Hayvanların ne sayı, ne de doğal iletişim sistemlerinde böyle bir birleştirici gücün izleri vardır. Bu yüzden bugün, hayvanlar üzerindeki araştırmalar, bu evrimsel gizemi anlamamıza çok az yardımcı olurken; çocuklar üzerindeki gelişimsel verilerin katkısı görece daha fazladır. Çünkü çocuklar sayma fikrinden çok daha önce uzun cümleler kurabilir; bağdaştırma ilkönce dil sisteminde ve bir zaman sonra da sayı sisteminde görülür. Beyni zarar görmüş hastalar üzerinde yapılan araştırmalarda, bazı bireylerde sayısal yetenekte önemli kayıplar tespit edilmezken, dilsel yeteneklerde gerilemeler gözlenmiştir. Tam tersi durumlar da mevcuttur: Dilsel yetenekler devam ederken, sayısal sistemlerde noksanlıklar bulunur. Bu ortaya koyuyor ki, dil ve sayıdan, ayrı hesaplama sistemleri sorumludur.

Benim öne sürdüğüm ise, sayısal bir kombinasyon (birleştirme) sisteminin oluşmasından ve atalarımızı diğer hayvanlardan ayırarak, daha kesin bir sayma sistemi geliştirmemizden sorumlu olan seçici baskı, değiş tokuş sistemlerinin ortaya çıkışıdır. Mızrak veya hindistan cevizi olsun, çeyiz için keçi olsun, ya da madeni para olsun; ne kadar aldığınızı ve bunun ne kadar adil bir takas olduğunu bilmek hayati önem taşır. Yaklaşık değerler bu tip bir sistemde fiyasko ile sonuçlanır. Bazı hayvanlar karşılıklı değiş tokuş yapsalar da, bu alışverişlerde kesin miktarlar söz konusu değildir. Vampir yarasalar daha önce kendilerine kan verenlere, daha sonra kan verirler; ama mililitre hesabı yapmazlar. Bonobo erkekleri yemi seks için kullanır; ama ne dağıtılan yemin miktarını ne de sonuçtaki cinsel birleşme sayısını sayarlar. Bütün bu alışverişlerde sistem, geri dönen yaklaşık miktar üzerinden işler. Malların sosyal değişimi devreye girdiği zaman ise, doğal seçilim, sembollerle sayabilen ve birleştirici hesap yapabilen bireylerden yana olmuştur. İlk insanlar, olağanüstü matematik sistemlerinin temelini sağlayan, kesin değerlere dayanan karşılıklı değişim üzerinden evrimleşmişlerdir.

Bugün, matematik sınıfında otururken ya da kütüphanede raflara bakarken; trigonometri, cebir ya da kümeler teorisi çalışabiliriz. Bu sistemler, insan zihninin sonsuz yaratıcılığını ve sembolleri sistemleştirme buluşunu gösterir. Unutmamalıyız ki, bu tür sistemler hayvan atalarımızdan bize kalan bir temel üzerinde yükseliyor. Şimdi bile, bu iki bilgi alanının evrim veya gelişim sürecinde birbirini nasıl etkilediğini anlayamıyoruz. Ama bir gün anlayacağız.

KAYNAKLAR

1) S. T. Boysen, 1997, Representation of quantities by apes. Advances in the Study of Behavior 26:435-462.

2) E. M. Brannon ve H. S. Terrace, 1998, Ordering of the numerosities 1 to 9 by monkeys, Science 282:746-749.

3) H. Davis ve R. Perusse, 1988, Numerical competence in animals: definitional issues, current evidence and a new research agenda. Behavioral and Brain Sciences, 11:561-579.

4) C. R. Gallistel, 1990, The Organization of Learning. Cambridge: MIT Press.

5) M. D. Hauser, P. MacNeilage ve M. Ware, 1996, Numerical representations in primates. Proceedings of the National Academy of Sciences, 93:1514-1517.

6) M. D. Hauser, 1997, Tinkering with minds from the past. In Characterizing Human Psychological Adaptations, ed. M. Daly. New York: John Wiley & Sons. pp. 95-131.

7) M. D. Hauser ve S. Carey, 1998, Building a cognitive creature from a set of primitives: Evolutionary and developmental insights. In The Evolution of Mind, ed. D. Cummins and C. Allen. Oxford: Oxford University Press. pp. 51-106.

8) M. D. Hauser, 2000. Wild Minds: What Animals Really Think. New York: Holt.

9) M. D. Hauser, S. Carey ve L. B. Hauser, In press, Spontaneous number presentation in semi-free-ranging rhesus monkeys. Proceedings of the Royal Society, London: Biological Sciences.

10) T. Matsuzawa, 1996, Chimpanzee intelligence in nature and in captivity: isomorphism of symbol use and tool use. In Great Ape Societies, eds. W. C. McGrew, L. F. Nishida ve T. Nishida. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 196-209.

Dünyayı dolaşan balıklar: Somon ve yılanbalıkları

Hüseyin Avni Özen
(Biyolog)

Somon balıkları ve yılanbalıklarının üremeleri, yaşama süreleri ve göçleri büyük benzerlikler gösterir. Onların ilginç ve esrarengiz yaşamları, yaşambilimcilerinin her zaman ilgisini çekmiştir.

Yılanbalıkları için üreme zamanı gelince göç başlar

Yılanbalıklarının dünyada birçok türü bulunur. Ülkemizde ve Avrupa'da yaşayan türü, Avrupa yılanbalığı diye bilinen *Anguilla anguilla*'dır. Ülkemizde başta Köyceğiz Gölü olmak üzere, birçok göl ile Akdeniz ve Ege Denizi'ne dökülen nehirlerimizde ve Batı Karadeniz'e dökülen Sakarya Nehri'nde yaşarlar. Yılanbalıklarının sıcak sulu nehir avlanma menülerini, daha çok küçük balıklar oluşturur. Gündüzleri ise, karanlık ve kuytu yerleri seçerek saklanırlar. Kış aylarında suların soğumaya başlamasıyla birlikte, uygun gördükleri çamurlu alanlara kendilerini gömerek kış uykusuna yatarlar. Suların ısınmaya başlamasıyla normal yaşamlarına geri dönerler.

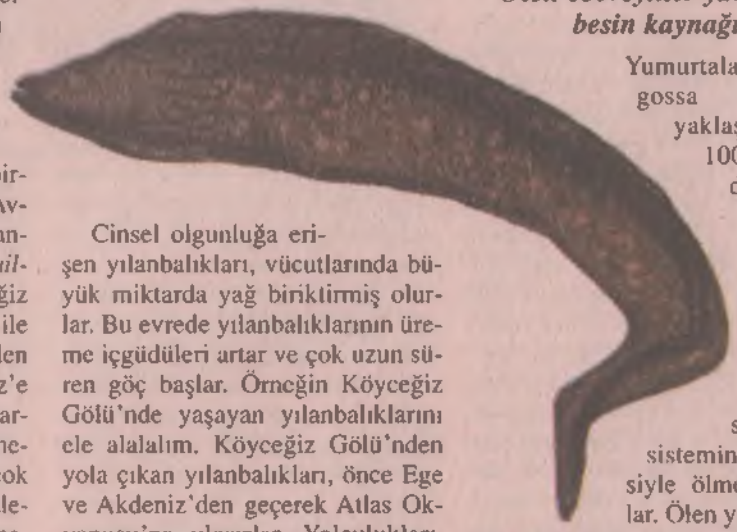

Cinsel olgunluğa erişen yılanbalıkları, vücutlarında büyük miktarda yağ biriktirmiş olurlar. Bu evrede yılanbalıklarının üreme içgüdüleri artar ve çok uzun süren göç başlar. Örneğin Köyceğiz Gölü'nde yaşayan yılanbalıklarını ele alalalım. Köyceğiz Gölü'nden yola çıkan yılanbalıkları, önce Ege ve Akdeniz'den geçerek Atlas Okyanusu'na ulaşırlar. Yolculukları, Atlas Okyanusu'nun derinlerinden ilerleyerek Meksika Körfezi'nde bulunan Saragossa Denizi'nde son bulur.

Bu yolculuk yaklaşık 2 yıl sürer. Yılanbalığı bu uzun ve esrarengiz yolculuğu sırasında, vücut metabolizmasının enerji ihtiyacını, biriktirmiş olduğu yağlardan sağlar. Saragossa Denizi'ne sadece Avrupa ve Türkiye'den yılanbalıkları gitmez. Yılanbalığının diğer bir türü olan Amerikan yılanbalığı (*Anguilla rostrata*) da Amerika'nın çeşitli nehir ve göllerinden, yumurtlamak için buraya gelir.

Ölen ebeveynler yavruların besin kaynağı olur

Yumurtalarını Saragossa Denizi'nin yaklaşık 800-1000 metre derinliklerine bırakan yılanbalıkları, kısa bir süre sonra vücutlarının savunma sisteminin çökmesiyle ölmeye başlarlar. Ölen yılanbalıklarının cesetleri, parçalanarak ve çürüyerek deniz diplerine doğru çökmeye başlar. Yumurtadan çıkan yılanbalığı larvaları, muhtemelen annelerinin parçalanmasıyla beslenen planktonlarla beslenmeye başlarlar. Yani bir yerde anneleri, besin kaynaklarının temelini oluşturur. Bu larval evre yaklaşık bir yıl sürer.

Yumurtadan çıkan ve sayıları milyarları geçen yılanbalığı larvaları, planktonlarla beslenerek deniz seviyesine doğru yükselmeye başlarlar. Boyları 10 cm'ye ulaştığı zaman (leoptocephal dönem) rüzgâr ve okyanus akıntıları ile, annelerinin geldiği nehir ve göllere doğru yönelmeye başlarlar. Leoptocephal dönemde yılanbalıkları yassı, yaprak şeklinde ve şeffaf görünümdedir. Çıplak gözle bakıldığında iç organları ve kasları rahatlıkla görünür. Atlas Okyanusu üzerinden Akdeniz ve Ege Denizi'ne, oradan yaşayacakları nehir ve göllere uzanan bu uzun göç, yaklaşık 3 yılı bulur. Nehirlere ve göllere giren yılanbalıklarının bu dönemde vücutları in-

Yılanbalıkları kış aylarında suların soğumaya başlamasıyla birlikte, uygun gördükleri çamurlu alanlara kendilerini gömerek kış uykusuna yatarlar.

celip uzayarak, gerçek şekillerini alır. Renkleri ise açık kahverengiye dönüşür.

Avrupa'da yılanbalığının yaşadığı ülkelerde, uzun yolculuklarının sonunda daha nehir ağızlarına girerken, yavru yılanbalıklarının büyük bir kısmı yakalanıyor ve özel havuzlarda yetiştiriliyor. Ülkemizde ise, belki isminden belki de görüntüsünden iç piyasada pek rağbet görmediklerinden, az miktarda yakalanan yılanbalıkları, başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine ihraç ediliyor.

Somon balıklarının göç serüveni

Somon balıkları ise, soğuk denizlerde (kuzey ve güney yarımkürede kutba yakın yerlerde) nehirlerin denizlere döküldüğü alanlarda yaşarlar. Ülkemizde bulunmazlar (Karadeniz kıyılarında son birkaç yıldır kültür somon balığı yetiştiriciliği yapılmaktadır). Özellikle Avrupa ve Amerika kıtalarının kuzey bölgelerinde oldukça yaygın olan bir balıktır. Alabalıklarla yakın akrabadırlar ve denizalası (*Salmo salar*) olarak bilinirler. Kışın avlanması son derece güçtür. Çünkü somon balıkları da, yılanbalıkları gibi dip ve kuytu köşelere çekilerek kışı geçirmeye çalışırlar. Beslenme menüleri küçük balıklar ve diğer küçük deniz hayvanlarıdır.

Somon balıkları üremeye hazır hale geldiklerinde -ki bu evrede bazı somon balıkları ağırlık olarak 8-10 kiloya kadar çıkabilir-, kasım ayında toplu halde doğdukları bölgeye doğru göçe başlarlar. Bu göç, tıpkı yılanbalıklarının göçüne benzer; ama onlarınki gibi nehirlerden denizlere değil, tam tersi, denizlerden nehirlere doğrudur. Yaşadıkları denizlerden nehirlere girerek, doğdukları alanlara doğru ilerlemeye başlarlar.

Bu göç haftalarca sürer. Somon balıklarının koku duyuları sayesinde doğdukları yere ulaştığı sanılmaktadır. Göçler esnasında somonları büyük güçlükler ve tehlikeler bekler. Ama somonlar büyük bir çaba ve inatla üreme alanlarına doğru yol alır. Bu evrede somonlar için "ölmek var dönmek yok" deyimini rahatlıkla kullanabiliriz. Küçük şelaleleri kendilerini parçalarcasına sıçrayarak, su seviyesinin düştüğü alanları tekrar tekrar deneyerek geçerler. Somonlara sadece nehir yatakları ve suları engel çıkarmaz. İnsanlar ve ayılar başta olmak üzere, onların bu göç zamanını çok iyi bilen avcılar da vardır.

Somon balıkları üremeye hazır hale geldiklerinde, toplu halde doğdukları yere doğru göçederler.

Eşlerini göç sırasında seçerler

Doğdukları yere ulaşmayı başarabilen somonlar, eşler halinde, yani bir erkek bir dişi olarak ayrılırlar. Somonların mutlaka bir eş bulma zorunluluğu vardır. Eşlerini genellikle göç sırasında seçerler. Çeşitli nedenlerden dolayı eşini kaybeden somonlar, yeni bir eş bulur. Yumurtaların bırakılacağı yer seçiminden sonra, önce dişi yumurtalarını bırakır sonra erkek somon yumurtalar üzerine spermlerini bırakır. Bir müddet yumurtaları korumak için bekleyen çift, tıpkı yılanbalıklarında olduğu gibi vücutlarının savunma mekanizmalarının çökmesiyle yavaş yavaş ölmeye başlar.

Döllenmiş yumurtalardan yavru somonların çıkması yaklaşık üç ayı bulur. Yavru somonlar da anne ve babalarının ölmesiyle oluşan artıklarla beslenir.

Altı aylık olana kadar doğdukları gölet ve nehirlerde alabalıklar gibi yaşarlar. Büyümeye başlayınca, doğdukları sığ su ve göletlerden nehirlere geçerler. Daha sonra gümüşî bir renk alan somonlar, iç salgı bezlerinde meydana gelen değişimler yüzünden, nehirlerden denizlere doğru göç ederler. Denizlere toplu olarak göç eden somonlar, denize ulaşınca dağılırlar.

Somon balığı, dünyada ve ülkemizde çok rağbet gören, piyasası olan bir balıktır. Konserve ve tütsülenmiş halde, taze ve tuzlu şekilde satılır. Önemli bir ticari geliri vardır. Eti turuncu renkli ve çok lezzetlidir. Ülkemizde Karadeniz'e dökülen nehirler üzerinde, somon balığı yetiştiriciliği yakın bir zaman önce başlatılmıştır.

Yılanbalıklarının yaşamları, ilk olarak Danimarkalı yaşambilimci E. J. Schmidt tarafından 1922 yılında ortaya çıkarılmıştır. Avrupa yılanbalıklarının yaklaşık 12 yıl, somon balıklarının yaklaşık 4 yıl süren yaşamları ve bu iki balık türünün ilginç ve esrarengiz göçleri, yaşambilimciler tarafından bu iki balık türünün ilginç canlılar sınıfında görülmesine neden olmuştur.

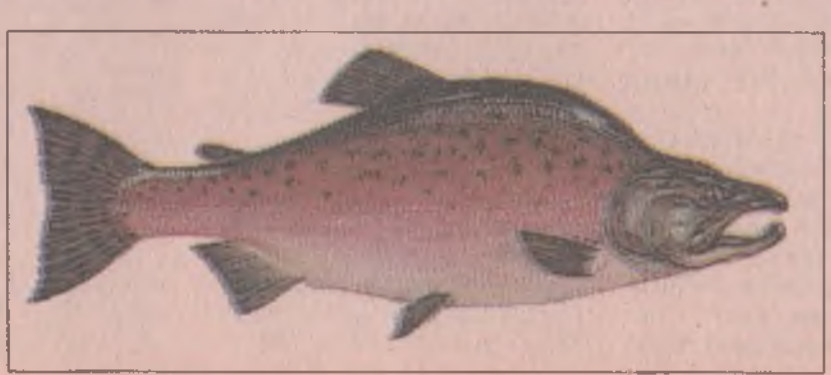

Kiraz Perinçek

Antropolojide yeni skandallar

Genç kızılderililerle seks, kızamık aşısıyla deneyler, kabile içinde kavga kışkırtıcılığı... Amerikalı ve Avrupalı bilim insanlarının kızılderili Yanomami kabilesini kendi araştırmaları için kullandıkları ortaya çıktı.

Batı'nın bilim insanları şu sıralar Patrick Tierney'in *El Dorado'da Karanlık* adlı eserini tartışıyor. AIDS olayındaki gibi bir olayın Güney Amerika'nın kızılderili kabileleri arasında da uygulandığı iddiaları, kitabın esas temasını oluşturuyor. Amerikalı bilim insanları arasında önemli bir prestije sahip olan antropolog N.Chagnon'un Yonomami kızılderilileri üzerinde yaptığı araştırmalar büyük yankı yaratmıştı. Chagnon'a göre Yanomami kızılderilileri birbirlerini baltalarla ve hatta mızraklarla öldürecek kadar vahşilerdi. Bu kabilenin erkeklerinin yüzde 44'ü geçmişinde en az bir insan öldürmüş. Kaliforniya Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan N. Chagnon'a göre saldırgan olan ve hatta daha önce insan öldürmüş bir kızılderilinin, kadınları etkileme ve soyunu sürdürme olanağı diğerlerine göre çok daha yüksek.

Antropolog Chagnon: "Katiller, soyu sürdürmede avantajlı."

Katillerin kadınları daha fazla etkilediği hikâyesi endüstrileşmiş ülkelerde de taraftar buluyor. Kızılderili araştırmalarını yayımlayan Chagnon'un kitabı 1968 yılından bu yana bir milyonun üzerinde bir satış rakamına ulaştı. Ardından televizyon ve radyo kanalları bu "gerçekleri" keşfetmek için Brezilya'nın Amazon Ormanları'nda kızılderili arayışına çıktılar.

Tüm hikâyenin gerçek mi, yoksa bir uydurma mı olduğu tartışmaları Patrick Tierney'in kitabıyla yeniden gündeme geldi. Kasım ayı içinde toplanacak olan Antropologlar Topluluğu Kongresi'nde bir sunuş yapması beklenen Patrick Tierney'in görüşleri daha şimdiden büyük bir tartışma yaratmış durumda.

Patrick Tierney'e göre Chagnon, topladığı bilgileri çarpıtmış; kabile üyeleri arasındaki kavgaları ve tartışmaları kışkırtarak, saldırgan insan modelini teorize etmeye çalışmıştır.

Ayrıca Patrick Tierney'in dışında Yanomamiler'i 15 kez ziyaret etmiş olan Alman gezgin Nehberg de, Chagnon'un teorilerini bir senaryo olarak nitelemiştir. Kızılderililerin peygamber olmadıklarını, normal insan gibi onların da kavga etkilerini; ancak Prof. Chagnon'un iddia ettiklerinin gerçek olmadığını sık sık belirtiyor. Bu tezlere ilk tepki Venezuela devletinden geldi ve Chagnon'un ülkeye girişi bundan böyle yasaklandı.

Kitap, yalnız ünlü profesörün yaptıklarını açıklamıyor, aynı zamanda ünlü bir genetikçi olan James Neel'in de, aynı kabile üzerinde 60'lı yıllarda çeşitli aşılarla deneyler yaptığını; ve hatta Fransız antropolog Jacques Lizot'un da kabile gençlerini çeşitli küçük armağanlarla kandırarak, bir harem kurduğunu açığa çıkarıyor.

Chagnon'un ve Lizot'un reddettiği bu iddialar, çeşitli bilim insanları arasında büyük yankı yarattı. Honolulu Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Leslie Sponsol ve Cornell Üniversitesi'nden Terence Turner tarafından bunlar, antropoloji tarihinde eşi görülmemiş iddialar olarak yorumlandı. Hatta kimisi bu yapılanları ünlü Nazi doktoru Josef Mengele'nin yaptıklarıyla eşdeğer tutuyor.

Geçmişte de görüldüğü gibi en büyük saldırılar "insanlara yardım" veya "tehdit altındaki halklara" yardım adı altında gerçekleştiriliyor. 60'lı yıllara kadar sorunsuz yaşayan kızılderililerin arasında araştırma adı altında yürütülen bu faaliyetlerden en çok da Yanomami kabilesi etkilenmiş.

Araştırma gruplarının gelişinden önce 3 bin yıllık geleneklerini koruyan bu kabile, ortak yaşamı daire biçimindeki köy düzeniyle sürdürüyordu. Herkesin çıplak yaşadığı bu bölgede, bir tek erkeklerin penislerini bir kamışla korudukları görülüyordu. Erkekler avcılık ve balıkçılıkla uğraşırken; kadınlar, tarlalardan ve barınaklardan sorumluydu.

Tierney'e göre bu araştırmacılar, 80'li yıllarda Amazon Ormanları'nı altın arama bahanesiyle civaya boğan iş çevrelerinin öncüleriydi. Verilen bilgilere göre Chagnon ve James Neel'in başkanlığındaki bir ekip 1968 yılında bu bölgede bir kızamık aşısı denemesi yaptı. Kızamığa karşı antikor geliştiremeyen bu kızılderili kabilesinin aşıdan çok kötü etkileneceği daha önceden bu araştırma ekibi tarafından biliniyordu. Tierney'e göre yüzlerce, belki de binlerce insan bu nedenle ölüme sürüklendi.

Bu türden iddiaları reddeden Chagnon, kendilerinin aşı denemesi yaptıkları yerlerde kimsenin kızamıktan ölmediğini belirtiyor. Kitap ise aksini iddia ediyor ve araştırma ekibinin hastalara, salgının sonuçlarını araştırmak gerekçesiyle sağlık yardımında bulunmadığını tespit ediyor. Yardım etmemenin gerekçesi ise şöyle açıklanıyor: Bundan kısa bir süre önce 84 yaşında ölen genetikçi Neel, dominant erkeklerin salgından kurtulup, genlerini de-

vam etirip ettirmeyeceklerini bu yolla araştırmıştır.

Nitekim "uygarlıktan" getirilen küçük armağanların da insan sevgisinden verilmediği ortaya çıkmış. Belirtildiğine göre bu küçük armağanlar karşılığında, insanlardan yüzlerce kan örneği toplanmış. Bu örnekler, "Atomic Energy Commision" (Atom Enerjisi Komisyonu) adlı kuruluşça radioaktif ışınların gen üzerindeki etkilerini araştırmak için kullanılmış.

Yanomami köyü

Tierney'e göre Chagnon, bilimsel sonuçları çarpıtmakla kalmamış, aynı zamanda kabile üyeleri arasında kışkırtıcılık yaparak, onların saldırganlaşmasına neden olmuş. Bu saldırıları da sık sık filme alarak bunları çeşitli alanlarda kullanmış. Kitabın iddiasına göre filmlerde gördüğümüz çoğu kavga sahneleri gerçek değil, film amaçlı senaryolar.

Bu iddiaların gerçek olduğunu kanıtlayan bir açıklama da Fransa'dan geliyor. Gençlerden oluşan bir haremi olduğu iddia edilen Lizot, kızılderililer arasında genç sevgili edindiğini kabul ediyor; hatta "kendisinin homoseksüel olduğunu, ancak bu nedenle de evinin bir genelev olmadığını" belirtiyor. Bir Amerikalı gazeteciye açıklama yapan Lizot, o dönem hayatında kimsenin olmadığını ve bu nedenle de gençlerle ilişkisinin olduğunu, bunun ise yasak olmadığını belirtiyor.

Görünen o ki gelecek ay San Francisco'daki Antropologlar Kongresi, Batı'nın araştırma etiğinin yeniden sorgulandığı arena olacak.

(Der Spiegel, 2 Ekim 2000. Çev.: Sadık Usta)

Çocuk felci aşılarında, Deli Dana virüsü!

20 Ekim Cuma günü, saat 16.30'da İngiliz İşçi Partisi Hükümeti Tıp sözcüsü Prof. Liam Donaldson'un emriyle, Britanya'daki tüm sağlık kuruluşlarından polio (çocuk felci) aşıları toplandı. Hükümetin yaptığı açıklamada, çocuk felci aşılarında BSE (Deli Dana Hastalığı) virüsünün bulunduğu söylendi. Açıklama, Biritanya kamuoyunda büyük bir şok ve panik yaratırken, Prof. Donaldson, "kaç milyon çocuğa BSE virüslü çocuk felci aşısı verildiğinin henüz tespit edilemediğini, fakat rakamın ürkütücü olduğunu" açıkladı.

Medeva ilaç ve aşı üretim firmasında üretilen aşılar imha edildi. 1989 yılından beri danaların doku kültürü üzerinde aşı üretiminin yasaklandığını belirten yetkililer, firmanın aşıyı danaların omurilik dokusu üzerinde ürettiğini ve 1999 yılından beri BSE risk üretim kodu çerçevesinde çalıştığını açıkladılar. Hükümetin sağlık sözcüsü yaptığı açıklamada şöyle konuştu: "Risk faktörü taşıyan 11 milyon doz çocuk felci aşısının doktorların elinde olduğunu tespit ettik."

Açıklama kamuoyunda büyük bir tepkiye neden olurken, Britanya'daki tüm hükümetlerin bilimsel bulguları bir sır olarak tutması yeniden gündeme geldi. Basındaki köşe yazarları şu soruyu ortaya attılar: "12 yıl önce tespit edilen BSE neden kamuoyuna açıklanmadı. Milyonlarca aile şimdi ne yapacak?" Kuşkusuz sorunun tek yanıtı var: McDonalds. Thatcher Hükümeti döneminde, 1989 yılında tespit edilen BSE'nin kamuoyuna açıklanmasını önleyen, hükümeti kontrol eden, başta McDonalds olmak üzere, et endüstrisinin içindeki dev tröstlerin rolü hâlâ büyük bir gizlilikle korunuyor.

Deli Dana ile ilgili her skandalda, milyonlarca kişinin öleceği belirtiliyor. Zira hastalığın kuluçka dönemi 10 yıllık bir süreyi kapsıyor ve bu süre zarfında hastalık tespit edilemiyor ve varlığını hissettirmiyor. 1994 yılından beri BSE yüzünden ölümlerde periyodik olarak yüzde 23'lük bir artış saptandığını belirtiyor yetkililer. Bu yılın ilk 6 ayında 14 kişinin öldüğünü ve 11 kişinin de komada olduğunu söyleyen tıp uzmanları, önümüzdeki birkaç yıl içerisinde kitlesel ölüm vakasıyla karşılaşılacağı uyarısında bulunuyor. Skandal ilk ortaya çıktığında, 1984 ile 1987 yılları arasında et yiyen kuşağın kayıp kabul edilmesi gerektiği açıklanırken, son çocuk felci aşısı skandalı ile yeni bir şok yaşandı. Hastalığın kundaktaki bebeklere kadar ulaşmış olduğu gerçeği üzerine hükümet, 22 Ekim günü yaptığı açıklamayla sorumluluğu üzerine aldığını ve ölen kurbanların ailelerine tazminat ödeneceğini açıkladı.

22 Ekim günü yapılan bir diğer açıklamada ise, çocuk felci aşılarındaki BSE virüsünün, buzdağının görünen yüzündeki bir skandal olduğu ve yüz yüze olunan sorunların çok daha kapsamlı olduğu belirtildi. Medeva firmasının ürettiği grip aşısı Fluvrin'de kabul edilemeyecek oranlarda toksin ve bakteri bulunduğu; toksin ile bakteri içeren Fluvrin aşısının ABD'de 20 milyon ve Britanya'da da 1 milyon kişiye verildiği belirtildi. ABD Sağlık Bakanlığı'ndan Medeva'ya yapılan uyarıda, Britanya tesislerinde üretilen aşıların ABD'ye sokulmama kararının alınabileceği de açıklandı. Medeva firmasının Liverpool yakınlarındaki Speke fabrikasında üretilen aşılardaki toksin ve bakteri oranlarının tam olarak açıklanmaması, kamuoyunun gündemine yerleşti. Fakat toksin oranlarının özellikle çocuklar ve yaşlılarda ölüme neden olabileceği uzmanlar tarafından açıklandı.

Skandalın perde arkasında ise, ilaç ve aşı üretimindeki özelleştirme politikaları yatıyor. Şu anda hedef tahtası durumuna gelen Medeva Şirketi son bir yılda iki kez el değiştirdi. Medeva Pharma Şirketi, geçtiğimiz Ocak ayında Celltech firması tarafından satın alındı ve 1 ay önce de Powderject firmasına satılarak Evans Vaccines adını aldı. İngiltere'nin Pazar gazetesi *Observer*'in sorularını yanıtlamayı reddeden hükümetin "İlaç Denetleme Acentası" ise, kontrol mekanizmasının başındaki bir diğer özel şirket.

(Kağan Güner, İngiltere)

Nesli tükenmekte olan türler klonlanıyor

Bir inek, Asya kökenli nesli tükenmekte olan **gaur** türü vahşi bir sığırı doğurmaya hazırlanıyor. Hayvanların insanlar tarafından avlanması, Hindistan ile Güneydoğu Asya'daki bambu ormanları ve otlaklar gibi bu hayvanların yaşam alanlarının yok olması gibi nedenlerden ötürü Asya sığırı sayısı yaklaşık 36 bine inmiş.

ABD'li bilim insanları eğer hamilelik normal bir süreçte ilerlerse dünyaya gelecek canlının klonlama teknolojisi yardımıyla doğacak ilk hayvan olacağını vurguluyorlar. Asya kökenli yavru, taşıyıcı annesinin yardımı ile Kasım ayında dünyaya gelecek.

Bessie, Asya kökenli yavruyu, Kasım ayında dünyaya getirecek.

Bazı araştırmacılar klonlamanın, türleri yok olmaktan kurtarmanın tek yolu olduğunu belirtiyorlar. Muhafazakârlar ise, öncelikle hayvanların yaşadıkları alanların elden gitmesi gibi, hayvan türlerinin yok olmasına yol açan nedenlere eğilinmesi gerektiğini vurguluyorlar.

Gaur adı verilen Asya sığırının sayısı 36 bine indi.

Massachusetts'de bulunan Advanced Cell Technology (ACT-İleri Hücre Teknolojisi) adlı araştırma kurumunda çalışan araştırmacılar, nesli tükenmekte olan ölü bir erkek sığırdan aldıkları genetik malzemeyi boş bir yumurta hücresiyle füzyon yaparak klonlamışlar. Araştırmacılar bu klona Nuh adını vermişler.

Deneyde toplam 692 yumurta kullanılmış. Taşıyıcı annelere 32 embriyon klonu yerleştirilmiş; ancak bu dişi ineklerden ancak sekiz tanesi hamile kalmış. Bunlardan beş tanesi düşük yapmış, diğer iki tanesine ise bilimsel nedenlerden ötürü kürtaj yapılmış. Bessie adı verilen inek, geriye kalan bu tek Asyalı sığır fetüsünü taşıyor.

Robert Lanza, Betsy Dresser ve Philip Damiani *Scientific American* adlı dergiye çalışmaları hakkında gönderdikleri makalede "Nuh, bizim ve diğer bilim insanlarının klonlamaya çalıştıkları, nesli tükenen hayvan türlerinden birine ait ilk canlı olacak" diyorlar. Afrikalı bongo antilopunu, Sumatra kaplanını ve hayvanat bahçesi hayranlarının sevgilisi olan, üremekte isteksiz dev pandayı klonlama hazırlıklarının başladığını da belirtiyorlar.

ACT aynı zamanda bucardo isimli nesli tükenmiş bir dağ keçisini de yeniden canlandırmaya çalışıyor. Bilinen son bucardo, dokuz ay önce üzerine bir ağaç düşmesiyle ölmüştü. Ancak hayvan hücrelerinin bazıları muhafaza edilmişti ve şimdi bunlar keçiyi önümüzdeki yıl tekrar hayata döndürmek için kullanılacaklar.

Normalde bir klon, orijinal hücre ile cinsiyet de dahil olmak üzere bütün genetik özellikleri paylaşıyor; bu da üreyebilecek bir popülasyonun yaratılamayacağı anlamına geliyor. Ancak ACT ekibi, son moleküler teknikleri kullanarak, yakın bir keçi cinsinden erkek kromozomları alıp hem erkek hem dişi bucardo yaratmak için uğraşıyorlar.

Ancak bazı gözlemcilerin nesli tükenmekte olan, hatta tarihteki yok olmuş hayvanların klonlanması ile ilgili ciddi endişeleri bulunuyor.

Londra Zooloji Derneği'nden Dr. Amanda Pickard "Klonlama sadece az sayıda birey yaratacaktır ve bu nedenle uzun vadede yaşayabilecek bir popülasyon oluşamayacaktır.

Daha uzun süreli yaşayabilecek bir popülasyon yaratmak için daha temel genetik yöntemler düşünmemiz gerekiyor."

Muhafazakârlar, hayvanların yaşayabilecekleri tek yer olarak hayvanat bahçelerinin kalması durumunda, hayvan sayısını arttırmanın anlamsız kalacağını savunuyorlar. Ancak İHT ekibi geriye yaslanıp hayvanların yok olmasını seyretmenin kabul edilemez olduğunu belirtiyor.

Kuşların yüzde 11'inin, memeli hayvanların yüzde 25'inin ve balıkların yüzde 34'ünün sayıları o kadar azalmıştır ki varlıklarını sürdürebilmeleri tehlike altına girmiştir.

(BBC News Online.
Çev.: Kerem Cığızoğlu)

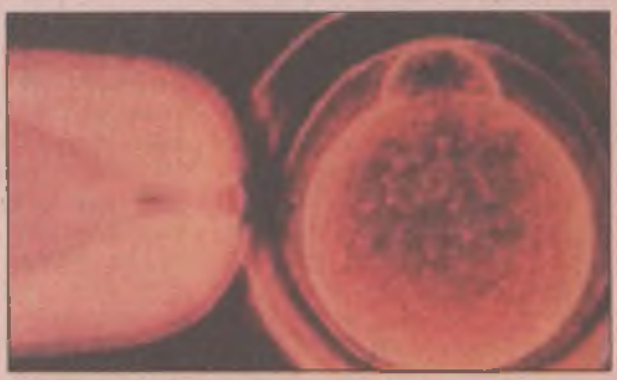

Füzyon: Çekirdek ile boş bir yumurta füzyonlanıyor.

Hakkâri'de taş yüzler

Hakkâri'de rastlantı eseri yapılan bir buluş, 3 bin yıldan daha eskiye dayanan bir hazineyi ortaya çıkardı. Kerpiç evini onarmak için toprak kazan bir adam, stela adı verilen taştan oyulmuş figürleri buldu. Vatandaşın yetkililere haber vermesi üzerine bölgeye Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nden arkeoloji profesörü Veli Sevin çağrıldı.

Daha sonra yapılan kazılarda, erkek ve kadın figürlerinden oluşan 12 tane daha stela gün ışığına çıkartıldı. Ellerinde içki kapları olan 11 erkek figürü, mızrak ve hançer gibi silahlar taşıyorlar. Sevin'e göre, 2 fitten 10 fite kadar uzanan stelalar, krallar ve soylular için yapılmış mezar taşları. Sevin, "Heykellerin stili, Hakkâri bölgesiyle Avrasya bozkırları arasındaki çok erken bir ilişkiyi gösteriyor" diyor.

(National Geographic, Ekim 2000. Çev.: Kiraz Perinçek)

Saç stili mi, şapka mı?

26 bin yıllık Venüs heykellerinin kafalarında bulunan işlemeler, bugüne kadar saç olarak yorumlanmıştı. Şimdi ise, Illinois Üniversitesi'nden antropolog Olga Soffer bu heykelciklerin kafasındakilerin şapka olduğunu öne sürüyor. O ve Mercyhurst Koleji'nden James Adovasio, yaptıkları kazılarda Geç Paleolitik ören yerlerinde, kil çanak parçalarının içinde dikiş aletleri ve örülmüş iplikleri benzeyen şeyler buldular. Eğer bu teori doğruysa, bilinen ilk tekstil kullanımının tarihinin, bugün kabul edilenden 20 bin yıl daha geriye gitmesi gerekiyor.

Fransa Brassempouy'da bulunan Venüs heykeli

(National Geographic, Ekim 2000. Çev.: Kiraz Perinçek)

Aikido hakkında

Sözcük anlamı "evrensel enerjiyle uyum yolu" olan aikido, diğer savaş sanatlarından, rakibin gücünü ve enerjisini kullanmayı ana ilke olarak benimsemesiyle ayrılır. Burada sözü edilen "kullanma"yı, rakibin gücü ve enerjiyle karışarak bir harmoni oluşturma ve onun dengesini bozarak zararsız hale getirme olarak anlamak gerekir. Aikidoda saldırgana güçle karşı konulmaz. Öğretilmek istenen saldırganın gücüne "karışmak", onu önce yönlendirmek daha sonra da kontrol altına almaktır. Bu yüzden aikidoda gereksiz şiddete, saldırıya ve dolayısıyla müsabakaya yer yoktur. Teknikler tüm vücudun kullanılması ilkesiyle tasarlandıkları için, taraflar arasındaki fiziksel güç farklılığının önemi ortadan kalkar. Bu da kadın ve çocukların da rahatlıkla aikido yapabilmeleri ve kendilerinden fiziksel olarak çok güçlü hasımları rahatlıkla etkisiz hale getirebilmeleri demektir.

Aikido sayesinde kişi vücudunu ve onun dinamiklerini tanır; sadece bedensel değil, aynı zamanda zihinsel dengesini sağlamayı öğrenir. Çalışmalar esnasında öğrenilen zihin ve beden birliğini kurma, diyaframını kullanarak nefes alma, gevşeme, yoğunlaşma, kendini savunma, saldırganla uyum içinde hareket etme ve bedenini kullanma gibi olgular, insan yaşamında her zaman gerekli olan şeylerdir. Ama aikidoyu değerli kılan, aynı zamanda mükemmel bir strateji öğretmeni olmasıdır.

Doğu kökenli savaş sanatlarının üstünlüğü stratejileri, teke tek mücadelelerde kullanılabilecek hale getirmiş olmasındadır. Yani bu sanatların kişiye öğrettiği şeyi, kabaca bir başkasına üstün gelme olarak nitelendiremeyiz. Asıl amaçlanan kişiye ona hayatı boyunca yardımcı olacak stratejileri öğretmektir.

Savaş sanatları muazzam bir yoğunlaşma gerektirir. Çünkü sizi ikinci bir şansınızın olmadığı mücadelelere hazırlama iddiasındadır. Bu konu hakkında ilginç bir anektodu aktarmakta fayda var. Hikâyeye göre bir okçuluk ustası, elinde iki tane ok bulunan öğrencisine kızar. Ustaya göre bir öğrencinin elinde iki ok olması iyi bir şey değildir. Çünkü bu durum öğrencinin ilk attığı oka, nasıl olsa ikincisi de var diyerek, iyi konsantre olmasını engellemektedir. Öğrenci "her seferin son sefer" olduğunu bilerek çalışmalıdır. Birçok konuda savaşa benzeyen hayat, insana genellikle ikinci bir deneme şansı bırakmaz.

Aikido Morihei Ueshiba (1883-1969) tarafından kuruldu. Ueshiba önceleri aikibudo dediği tarzını, 1942 yılında aikido adıyla sistemleştirdi. Ülkemizde aikido esas olarak 1983 yılında bir Japon firmasında çalışan Kenji Kumagai tarafından getirildi. 1999 yılında da aikido Judo Federasyonu'nun bünyesine alınarak Judo ve Aikido Federasyonu oluşturuldu.

En büyük T. rex

ABD'de yapılan bir yaz kazısında Tyrannosaurus rex türü beş dinozor iskeleti bulundu. Kazı başkanına göre bu buluntular, yaratıkların tahmin edilenden daha yaygın olduklarını gösteriyor. Bu büyük, etobur hayvanlardan biri aynı zamanda bugüne kadar bulunan örnekler arasında en büyüğü de olabilir.

Montana Müzesi'nde palaentoloji sorumlusu olan Jack Horner ekibinin bulgularını oldukça sıradışı olarak tanımlıyor: "Ortalama olarak her 10 yılda bir T.rex bulunmaktadır. Dolayısıyla bir yaz kazısında bir yerde beş tane birden bulmak oldukça şaşırtıcı."

Spielberg'in *Jurassic Park* filmine danışman olarak yardımcı olmuş olan Horner, bulguların bilimsel önemi hakkında sonuçlara varmak konusunda acele etmek istemiyor. Ancak Horner bu kazı sonuçlarından yola çıkarak, bu dev hayvanların daha önce tahmin edilenden çok daha yaygın olduklarını belirtiyor.

Kalıntılar bu yılın Haziran ve Eylül ayları arasında, Fort Peck bölgesinde (Montana'daki Hell Creek) bulunmuş. Bu bölgede K-T sınırı diye adlandırılan kayalık bir alan var. K-T sınırının özelliği, dinozorların yaklaşık 65 milyon yıl önce jeolojik kayıtlardan bu katmanda silinmiş olması.

Horner, "İnsanların birçoğu dinozorların neslinin tükenmesi ile ilgileniyorlar; ancak ben onların nasıl yaşadıkları ve nasıl evrim geçirdiklerini araştırıyorum" diyor.

Tyrannosaurus kalıntılarının birçoğu henüz tam olarak ortaya çıkarılmış değil. Şu ana kadar üç iskeletin parçaları ve dördüncünün önemli bir kısmı topraktan çıkartılmış. Geri kalanına gelecek yaz devam edilecek.

Bulunan örneklerden özellikle biri büyük heyacan uyandırmış. Horner'in eşi Celeste tarafından Temmuz ayında bulunan bu iskeletin, yalnızca bir kısmı çıkartılmış. Ama kazı sezonunun sonunda çıkarılan çene ve birkaç kemik, C-rex olarak adlandırılan bu dinozorun, bugüne kadar bulunan T-rex'lerin en büyüğü olduğunu; hatta Mayıs ayında Chicago Müzesi'nde sergilenmeye başlayan ve büyük kalabalıkları çeken Sue'dan da büyük olduğunu gösteriyor.

(BBC News Online. Çev.: Kerem Cığızoğlu)

TAŞÇI EMLAK
Salim Taşçı
gayrimenkulde güven
Alacağınız veya satacağınız taşınmazlarınızda, dost kapısıdır.
Tel: 0312 - 417 03 04 / 417 47 81
Şehit Adem Yavuz Sk. No: 3/1 Kızılay / Ankara

İnsanlar neden beş parmaklıdır?

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Aykut Kence yanıtladı.

Bu soruyu daha genelleyerek neden köpeklerde, kedilerde, kertenkelelerde, kurbağalarda beş parmak vardır şeklinde bir soru da sorabiliriz. Hatta balinaların ön yüzgeçleri içinde beş parmaklı bir elin kemikleri bulunmaktadır. Yarasalarda da uçma işlevini yapan organ, yani kanat, aslında yarasanın elinin beş parmağı arasına gerilmiş deriden ibarettir. Bütün bu canlıların beş parmaklı olması için çevresel ve işlevsel bir zorunluluk yoktur. Balinanın ön yüzgecinin içinde beş parmaklı bir el yerine belki yedi, belki on iki, belki de üç parmaklı bir el daha iyi işlev görebilirdi. Yarasa için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Omurgalıların evrimi sırasında günümüzdeki amfibi, sürüngen, kuş ve memelilerin ortak atası olan bir canlı türü beş parmaklı idi. Bu canlıların evriminde türler arasındaki farklılıklar oluşurken, beş parmaklı bir plan üzerindeki değişimlerin, farklı canlı gruplarında kanat, el, yüzgeç gibi farklı işlevler gören üyeleri yeniden yapılandırmaktan çok daha kolay gerçekleştiğini söyleyebiliriz. At, koyun, kuş gibi hayvanlarda ön üyeler beşten daha az sayıda parmaktan oluşurlar. Fakat bu canlılarda da üyeler, embriyonik gelişme sırasında beş parmaklı üyenin bir ön evresinden gelişerek son hallerini alırlar. O zaman sorumuzun yanıtı; tüm dört üyeli canlılar (tetrapodlar) beş parmaklı (pentadaktil) ortak bir atadan evrimleştiği için beş parmaklıdır. Tabii insan da diğer tetrapodlarla ortak bir atadan evrimleştiği için beş parmaklıdır. İnsan ve diğer memeli, kuş, sürüngen, kurbağa gibi canlı gruplarının ortak atası şayet üç parmaklı bir canlı türü olsa idi; bugün üç parmaklı olabilirdik.

"Merak Ettikleriniz" köşesi, okurlarımızın katkısıyla hazırlanan bir bölümümüz. Yıllardır kafanızı meşgul eden sorulardan kurtulmak istiyorsanız bize yazın, hiçbir kısıtlamanız yok; çünkü her şeyin bir nedeni vardır. Sorularınızı posta, faks veya e-posta yoluyla ulaştırabilirsiniz.

Çinliler neden çekik gözlüdür?

Bu soruyu, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Metin Özbek yanıtladı.

Çinliler de dahil olmak üzere Asya'da mongoloid ırk içerisine giren tüm topluluklarda bu özellik yaygındır. Hatta sadece mongoloid ırk içerisinde değil, Asya'daki Türkler'in büyük bir kısmında da bu özellik görülür. Bu ırksal özellik, Asya'nın birçok toplumunu simgeler. İlk ne zaman görüldüğü hakkında bir şey söyleyemeyiz. Bu ırksal özelliğin biyolojik uyumla ilgisi olup olmadığı konusunda da bir kesinlik yoktur.

Irksal özelliklerin önemli bir kısmı uyumsal özelliklerdir ve bunlar ırkları simgelerler. Yalnız her özelliğin mutlaka uyumsal bir avantajı olması konusu tartışılır.

Asya'daki bu çekik gözlü toplumların genellikle, soğuk, step bölgelerinde yaşadıkları gözönüne alınırsa, çekik ve aralıkları son derece dar göz yapısı bazı araştırmacıların görüşüne göre, tipi, kum ve kar fırtınalarına karşı, bu özelliğe sahip bireylere bir avantaj sağlamaktadır. Çekik göz zaten, yassı yüz ve çıkık elmacık kemikleriyle beraber görülür. Dolayısıyla bu özelliklerin her üçünü bir araya getirdiğimizde soğuk, dondurucu ve fırtınalı bölgelerde bir avantaj olduğu ve dar olan göz aralığının göz kamaşmasına da büyük bir ölçüde engel olduğu söylenebilir. Fakat yine de bu görüşün tam bir kabul gördüğü söylenemez.

Karikatürler: Çağlar Çalışlar

Gökyüzü gündüzleri neden mavidir?

Bu soruyu bize, okurlarımızdan Erdem Erguvan yöneltti.

Bu soru genellikle şöyle açıklanır: Atmosferdeki parçacıklar tarafından saçılıma uğratılan ışığın şiddeti, dalga boyu kısaldıkça artar (Rayleigh Saçılımı Yasası). Mavi ışığın dalga boyu kırmızınınkinden daha kısa olduğundan, mavi ışık kırmızıya göre daha fazla saçılıma uğrar ve dolayısıyla gökyüzü mavi görünür. Ancak mor ışığın dalga boyu mavininkinden bile daha kısadır. Peki o zaman gökyüzü niye mor değil?

Güneş'den çıkan ışık uzayda suya bir taş atıldığında oluşan dalgacıklara benzer biçimde yayılır. Bu dalgacıkların dalga boyları 0,00006 cm gibi oldukça küçük bir değerdir. Dalgalar kendilerinden çok daha küçük olan hava molekülleri üzerine düştüklerinde (Dünya'nın atmosferinde), kendilerine has bir biçimde saçılırlar. Saçılıma uğrayan bu dalgalar da bizim gözlerimize erişir ve böylece gökyüzünün rengi oluşmuş olur. Dalga boyu kısaldıkça saçılıma uğrayan ışığın yoğunluğunun da keskin bir biçimde artması gerektiğini teorik olarak açıklayan ilk kişi Lord Rayleigh'di. Güneş ışığının görünür renk tayfında en kısa dalga boyu mora aittir. Bu durumda mor ışığın mavi, yeşil veya kırmızı ışıktan daha çok saçılıma uğratılması gerektiği söylenebilir. Tekrar soralım; peki ama o zaman gökyüzü niye mor değil de mavi görünür?

Bunun iki önemli nedeni vardır. Birincisi, Güneş'den gelen ışınlarda mavi ışığın mordan daha çok olmasıdır. İkincisi ise, gözlerimizin mor ışığa maviden çok daha az duyarlı olmasıdır (Evrim boyunca, insan gözü Güneş'den gelen ışınlarda en bol olarak bulunan renge yani sarıya en duyarlı hale gelmiştir). İşte bu faktörler sonucunda gökyüzünü mavi ağırlıklı olarak algılıyoruz.

Nalân Mahsereci

Yusuf Akçura ve yapıtları

Yusuf Akçura, 19-20. yüzyıl ilerici Türk milliyetçiliğinin ve onun en olgun ürünü olan Kemalist Devrim'in başlıca ideologları arasında sayılır. Tatar sanayi ve ticaret büyük burjuvazisinden bir ailenin çocuğu olarak, 2 Aralık 1876'da Simbirsk'de doğdu. Amcalarından İbrahim Akçura, Türk dili ve edebiyatı konusunda geniş bilgi sahibiydi. Enistesi İsmail Gasprinski (ya da Gaspıralı İsmail) Türkçülük hareketinin öncülerindendi. Babası Akçuraoğlu Hasan Süleyman Bey'i iki yaşındayken kaybetti. Babasının işlerini toparlayamayan annesi Banu Hatun'la birlikte, 1883'de İstanbul'a geldi.

Fikirlerinin oluşumundaki ilk etkiler

Harbiye Mektebi'nde okurken, Veled Çelebi, Necib Asım, Bursalı Mehmed Tahir gibi Türkçüler'in dil, edebiyat ve tarih alanlarında kültürel bir milliyetçiliği savunan eserleriyle tanıştı. Jön Türkler'le yakınlaşan Akçura, 1897'de kurmay sınıfındayken, saraya karşı hürriyet propagandası yapan yasak yayınları bulundurduğu için tutuklandı. Harp divanında yargılandı ve askerlik mesleğinden atılarak Trablusgarp'a sürgün gönderildi. Kısa süre sonra Fransa'ya kaçarak Paris'de Jön Türkler'e katıldı; Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'na devam etti. Burada öğrencisi olduğu Brentano'dan "ekonomik olayların", Boutmy'den "halkların psikolojisinin", Sorel'den "millet etkeninin" önemini öğrendi. Sorbonne'da Durkheim ve pozitivist tarihin kurucularından Haumant gibi aydınların derslerini izledi. *Orhun Yazıtları*'na ilişkin konferanslar dinledi. Bunlar ona, geniş bir felsefe, sosyoloji, tarih temeli kazandırdı. Akçura, biraz da bu sayede, tarihi gelişmenin motoru olarak fikirleri ve ahlakı gören Osmanlı aydınlarının idealizmine, ömrü boyunca karşı çıktı. Fransa'dayken yazdığı ilk makalelerinde, Georgeon'un ifadesiyle, "fikirlerin ve ideallerin ardında gizli maddi ve ekonomik güçlerin etkilerini keşfetmeye" çalışıyordu. 1903'de *Osmanlı Devleti Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme* adlı bitirme tezinde, Osmanlı kurumlarının yalnız İslami kökenden değil, hem İslami hem Türki kökenlerden geldiğini ilk defa savundu; böylece İslam dışında ve öncesinde bir Türk tarihinin varlığını vurguladı.

Rusya yılları

Akçura, Osmanlı'ya dönmesi yasaklandığı için, Rusya'ya amcasının yanına gitti. Enver Ziya Karal'a göre, "Bu dönüş Yusuf'un yaşamında bir dönüm noktası olabilirdi. Amcası çok zengindi, fabrikaları vardı; çocuğu olmadığı için Yusuf'u kendine mirasçı yapmak istedi. ...Yusuf, dimağında kaynaşan ulusçuluğa ilişkin sorunları geriye iterek, kendisini iş hayatına vermeye çalıştı. ...Kimilerinin çok kazanması için, başkalarının çok kaybetmesi gerektiğini anlamakla zihni bulanıyordu. Geceleri fabrikalarda çalıştırılan kız ve erkek çocukların durumu yüreğini dağlıyordu. Amca ile yeğen arasında servete karşı beliren bu değişik görüş, çözümü olanaksız bir anlaşmazlığa yol açtı ve ayrılık ile sonuçlandı."

Kazan'a geçerek, Mahmudiye Medresesi'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmaya başladı. Burada verdiği derslerde "bilim olarak tarihin, insan neslinin ortak hareketlerine hükmeden yasaları araştırdığını" belirtmiştir. Tarihçiliğin yardımcı disiplinleri, "olgular yığınının içinden, eğilimleri ve yasaları çekip çıkarmayı, hareket yönünü saptamayı mümkün kılmalı"dır. Bu görüşleri, Akçura'nın materyalist bir bilgi teorisini benimsediğini ortaya koymaktadır.

Kazan'da Jön Türkler'le yeniden ilişki kuran Akçura, Mısır'da çıkan *Şûra-yı Ümmet* ve *Türk* gazetelerinde çok sayıda imzasız makale yayımladı. Bunlar içinde, 1904'de *Türk* gazetesinde çıkan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı dizi makale önem taşır. Akçura bu makalede imparatorluğun önündeki seçeneklerin "Osmanlıcılık", "Panislamizm" ve "ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği" olduğunu belirtir. Bunlardan herbirinin nitelik, gelişme ve yararları üzerinde durur, en uygununun sonuncusu olduğunu belirtir. Bu makalenin "etnik unsur" kavramına dayalı bir Türk milletinin (ve devletinin) ilk formülasyonlarını içerdiği genellikle kabul edilir.

Akçura, 1905 Devrimi sırasında Anayasacı Demokratların (Kadet'lerin) merkez komitesine girdi; 1905 Devrimi'nden sonra kurulması kararlaştırılan Duma'da (parlamento) Rusya Türkleri'nin nüfusları oranında temsili için çalıştı. Tatar sosyalistlerine karşı, liberallerin yanında saf tuttu ve Marksizme "yeni bir din" diye saldırdı. Umum Rusya Müslümanları İttifakı adlı siyasal partinin kurulmasına öncülük etti. Bir yandan da Orenburg'daki *Vakit* ve Bahçesaray'daki *Tercüman* gazetesinde yazılar yazdı. *Kazan Muhbiri* adlı gazeteyi yönetti. Rusya Türkleri arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılması için çaba harcadı. Çalışmaları 1907'de Duma'nın dağıtılmasından sonra, Çarlık yönetiminin artan baskısıyla giderek sınırlandı. Akçura bu dönemde, kapitalizmöncesi Osmanlı düzeni koşullarında asla edinemeyeceği pratik bir deneyimden geçti. Yazılarında, 1905 Devrimi'ni "sınıf mücadelesi" olarak açıklaması ve her toplumda iktidarın sınıfsal bir nitelik taşıdığını öne sürmesi, bu deneyimin derin izlerini taşır.

Milliyetçi örgütlerde ve dergilerde ön safta

Akçura, 2. Meşrutiyet'den sonra İstanbul'a geldi. Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebi'nde siyasal tarih dersleri verdi. 1908'den 1914'e kadar çıkartılan bütün milliyetçi örgütlerde ve tüm dergilerde ön saftaydı. Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* gibi önemli milliyetçi ve halkçı yayın organlarının çıkarılmasına öncülük etti. *Türk Yurdu*'nun başyazarı ve editörü oldu.

Türk Yurdu taraftarları eğilimlerini "halkçı ve milliyetçi" olarak tanımlı-

yordu. Önlerine koydukları hedef, bir Türk orta sınıfı, bir milli burjuvazi yaratmaktı. Özellikle bu fikri, onu ölünceye kadar savunan Akçura'ya bağlayabiliriz. Bunun dışında dergiye, dini tutuculuğa karşı mücadele eden, kadınların toplumsal konumunun yükseltilmesini ve eğitimin çağdaşlaştırılmasını isteyen, Tanzimat'ın iç pazarı Batı'ya teslim eden liberalizmine karşı "milli ekonomi" taraftarlığı yapan aydın bir kesim ideolojik damgasını vurmaktaydı.

Akçura, 1916'da İsviçre'ye gidip sürgündeki Lenin ile görüştü ve bu andan başlayarak Rusya ve Türkiye Türkleri'nin birliğini savunan Alman yanlısı bir Pantürkizm yerine, Rusya Türkleri için kültürel özerklik talebiyle yetinip, dikkatini Anadolu'ya çeviren, Bolşevikler'e dost ve anti-emperyalist bir çizgiyi benimsedi. Akçura'nın bu tutumunda taktik unsurlar önem taşımakla birlikte, Georgeon'un ifadesiyle "Sovyet deneyimine karşı gerçek bir sempati duyduğunu, bu deneyimin kendisini çok etkilediğini de inkâr etmemek gerekir."

Kemalist saflarda yerini alır

Akçura 1919'da Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta, Türk milliyetçiliğinin tarihinde iki akımın, emperyalist bir Türkçülük ile demokratik bir Türkçülüğün varlığını saptıyor ve kendisinin daima ikincisini savunageldiğini belirtiyordu. Bu tutum, kendisi açısından Turancılık'dan kesin kopuş ve Pantürkizmi resmen mahkûm eden Mustafa Kemal'in Anadolusu'na atılan adımdı. Ankara'ya geçti ve Milli Mücadele'ye katıldı.

1925'lere kadar Kemalist hareketin bütün siyasal mücadelelerinde etkin biçimde yer aldı. Cumhuriyet Halk Fırkası'na girdi, 1923'de İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye seçildi, dış politikaların belirlenmesinde katkılar yaptı. 1925'den sonra Ankara Hukuk Mektebi ile İstanbul Darülfünunu'nda siyasal tarih dersleri verdi. Yaşamının son yıllarında, milli tarih görüşü yaratılması çalışmalarında önemli rol oynadı. 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı. 1932'de kurumun başkanı oldu ve ölene kadar bu görevini sürdürdü. 1932'de Ankara'da toplanan, ve yeni milli tarih anlayışının oluştuğu ilk Türk Tarih Kongresi'ne başkanlık etti. 1934'e kadar Meclis'de İstanbul'u temsil etti, ölümünden bir yıl önce de Kars milletvekili seçildi. Toprak reformu ve emekten yana yasalarla ilgili çalışmalar yaptı. Radikal toprak reformu önerisi gerçekleşmemiş, sunduğu İş Yasası tasarısı "aşırı ileri karakteri nedeniyle" reddedilmiştir. Yarım yüzyılı biraz aşan yaşamı, Rusya'nın köklü bir biçimde altüst olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gibi çalkantılı bir dönemde geçen Yusuf Akçura, 12 Mart 1935'de İstanbul'da öldü.

Yapıtları

Yusuf Akçura'nın çok sayıda süreli yayına dağılmış, kimi Rusça, kimi Osmanlıca kaleme alınmış; kendi adıyla olduğu kadar, takma adlarla ve imzası olarak da yayımladığı onlarca makalesi var; aşağıda kitap haline gelmiş çalışmalarını ulaşabildiğimiz künye bilgileriyle bulacaksınız.

- **Mevkufiyet Hatıraları**; 1. Baskı 1907, Orenburg; 2. Baskı 1914, 54 s.: Rusya'daki etkinlikleri ve tutukluluğu üzerinedir.

- **Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale**, 1924, 222 s.: 1919-1923 arasında kaleme alınmış 16 yazı ve konferans metnini içerir.

- **Tarih-i Siyasî** (ders notları), Ankara Hukuk Mektebi, 1. Baskı 1927, 154 s; 2. Baskı 1928, 122 s.

- **Türk Yılı**, İstanbul, 1928, 654 s.: Akçura, Türk Ocakları himayesinde yayımlanan bu yıllığın hem başyazarı, hem de yayımcısıydı.

- **Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair**, Birinci Türk Tarihi Kongresi, 1932, 72 s.

- **Zamanımızın Avrupa Siyasi Tarihi** (1930-31 ve 33 ders notları), 2 cilt, 292 ve 223 s.

- **Bir Tahlil-i Tarih**, 1934.

- **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**; 1. Baskı 1940, Maarif Basımevi; 2. Baskı 1985, TTK Basımevi, 174 s.+28 resim+4 harita.

- **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Yayınları, 1. Baskı 1976, 3. Baskı 1991, 55 s.

- **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, Kasım 1998, 184 s.: Akçura'nın *Türk Yılı* (1928) adlı derlemedeki "Türkçülüğün Tarihi" başlıklı uzun makale, eskiyazıdan Türkçeye çevrilerek hazırlanmıştır. Bu makale, Türkçülük akımının Tanzimat'dan 2. Meşrutiyet'e kadar geçirdiği bütün aşamaları tahlil eder. Daha önce kitap olarak **Türkçülük/Türkçülüğün Tarihi Gelişimi** (1978, Türk Kültür Yayınları), **Yeni Türk Devletinin Öncüleri/1928 Yılı Yazıları** (1981, Kültür Bakanlığı Yayınları), **Türkçülük ve Dış Türkler** (1990, Toker Yayınları, 360s.) adlarıyla basılmıştır.

Yusuf Akçura üzerine yapıtlar

Yusuf Akçura üzerine, dergilerde ve çeşitli yapıtların içinde bir bölüm olarak yayımlanmış çalışmalar da var; ama biz aşağıda bütünüyle Yusuf Akçura'yı ele alan, kitaplaşmış çalışmaların bir listesini sunuyoruz.

- Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri, Muharrem Feyzi Togay, Hüsnütabiat Basımevi, 1944, 141 s.

- François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935); Çev. Alev Er, 1. Baskı Yurt Yayınları, 1986; 3. Baskı Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999, 226 s.

- Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri, 11-12 Mart 1985, Ankara, 1987, 112 s.

- Yusuf Akçura, Ahmet Temir, 1987, 103 s.

- Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), Nadir Devlet, 1987 (Türklük Araştırmaları Dergisi II, 1986'dan ayrıbasım), 103 s.

- Yusuf Akçura, Üç Tarz—ı Siyaset; Haz. Recep Duymaz, İstanbul, 1995, 136 s.

KAYNAKLAR

1) Halil Berktay, "'Jakoben' Akçura ve Onun Milli Demokratik Devrim Programı", Saçak, Haziran 1984, S:5, s.5-11.
2) François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935); Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999, 226 s.
3) Enver Ziya Karal'ın Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabına yazdığı biyografik önsöz.
4) Ana Britannica Ansiklopedisi, Yusuf Akçura maddesi.

Popüler iletişim kitapları

İletişim" geniş bir alan. Kuramsal olarak, genel anlamda kitle iletişimiyle ilgilendiği kadar, tek tek kitle iletişim araçlarını da kapsıyor. Pratikte de, son yıllarda en yoğun ve en hızlı gelişmelerin yaşandığı alanlardan biri. Bunu, sunduğumuz listede de görüleceği gibi, 1990'lardan sonra yayımlanan kitap sayısındaki artıştan da izlemek olası. Dolayısıyla "Türkçedeki popüler iletişim kitapları"nı araştırmaya başlayınca, yüzlerce kitap adına ulaşıyorsunuz. Bu kadar çok adı tümüyle yayımlamanın, ilgili okurlarımıza faydalı olamayacağını düşündüğümüzden, mümkün olduğunca seçme yapma yoluna gittik. İletişimci yazarımız Arda Odabaşı'nın da katkılarıyla oluşturduğumuz listeyi sunuyoruz. Listedeki sıralama, kitapların yayın tarihlerine göredir.

- Modern Basın, Pierre Denover, Çev. Adnan Cemgil, Remzi Kitabevi, 1963, 121 s.

- Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar; Korkmaz Alemdar, Raşit Kaya; Savaş Yayınları; Eylül 1983.

- Dünü ve Bugünüyle Televizyon, Elif Ceylan Tamer, Varlık Yayınları, Kasım 1983, 147 s.

- Uluslararası İletişim -Kitle İletişim Teorisine Giriş-, Hıfzı Topuz, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 1984, 243 s.

- Kitle İletişim Sistemleri, Raşit Kaya, Teori Yayınları, 1985, 174 s.

- Toplumsal Değişme ve Basın 1960-1986 Türk Basını Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, Ahmet Oktay, BFS Yayınları, Kasım 1987, 156 s.

- Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni Özgür, Özerk ve Çoğulcu Bir Alternatif; Mahmut Tali Öngören, Aysel Aziz, Mesut Önen; Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İletişim Araştırmaları Derneği; 1990, 191 s.

- İletişim ve Toplum; İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar; Bilgi Yayınevi, Mayıs 1990, 239 s.

- Oyunun Kuralı Basında Özdenetim, Zeynep Alemdar, Bilgi Yayınevi; Güz 1990, 160 s.

- Televizyonu Anlamak, Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, 1991, 340 s.

- Yeni Medyalar; Francis Balle, Gerard Eymery; Çev. Mehmet Selami Şakiroğlu; İletişim Yayınevi; Haziran 1991; 135 s.

- 19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri, -Kuramsal Bir Yaklaşım-, Ünsal Oskay, Der Yayınları, 1993, 446 s.

- Basın ve Yayın Tarihi, M. Nuri İnuğur, Der Yayınları, 1993, 367 s.

- Kağıt Kaplanlar Gazetecilik Düşüncesi ve Meslek İlkeleri, Nurdoğan Rigel, Der Yayınları, 1993, 191 s.

- Medya ve Demokrasi, John Keane, Çev. Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, Ağustos 1993, 170 s.

- Geleceğin Medyaları, Frederic Vasseur, Çev. Galip Üstün, İletişim Yayınevi, Güz 1993, 128 s.

- Zihin Yönlendirenler, Herbert Schiller, Çev. Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, Ekim 1993, 307 s.

- ABD'de Medya, Yasemin İnceoğlu, Der Yayınları, 1994, 128 s.

- Ekranın Büyüsü Batıda Değişen Televizyon Yayıncılığının Boyutları ve Türkiye'de Özel Televizyonlar, Hülya Yengin, Der Yayınları, 1994, 328 s.

- Kitle İletişiminde Denetim Stratejileri, Sacide Vural, Bilim Yayınları, 1994, 227 s.

- Kitle İletişim Kuramı, Denis Mcquail, Çev. Ahmet Haluk Yüksel, Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi, 1994, 377 s.

- Medya Ninnileri, Nurdoğan Rigel, Sistem Yayıncılık, 1994, 236 s.

- Medyanın Siyasi Hayata Etkileri, Emir Turam, İrfan Yayınları, 1994, 504 s.

- Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem, Neil Postman, Ayrıntı Yayınları, 1994, 179 s.

- Temel Gazetecilik, Oya Tokgöz, İmge Kitabevi Yayınları, 1994, 343 s.

- Reklam ve Kadın -Televizyon Reklamlarında Kadının İşlevi, Safiye Kırlar Barokas, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1994, 173 s.

- İletişim, Ayseli Usluata, İletişim Yayınevi Cep Üniversitesi, Mart 1994, 110 s.

- Medya Devlet ve Ulus / Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlikler, Philip Schlesinger, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, Ağustos 1994, 318 s.

- Popüler Kültür ve İletişim; Korkmaz Alemdar, İrfan Erdoğan; Ümit Yayıncılık; Güz 1994.

- İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, L. Althusser, Çev. Yusuf Alp, Mehmet Özışık, İletişim Yayınları, Ekim 1994, 98 s.

- Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, Orhan Koloğlu, İletişim Yayınevi, Aralık 1994, 124 s.

- Haber, Çocuk ve Şiddet -Üretim, Kitle İletişim ve Tüketim Sürecinde Haberin İncelenmesi-, Nurdoğan Rigel, Der Yayınları, 1995, 231 s.

- Medya Ekonomisi, Nadine Toussint Desmoulins, Çev. Galip Üstün, İletişim Yayınevi, 1995, 127 s.

- Uluslararası İletişim -Dünyanın Çarpık Düzeni-, İrfan Erdoğan, Kaynak Yayınları, 1995, 304 s.

- Medya ve Hedonizm, Ahmet Oktay, Yön Yayıncılık, Mayıs 1995, 255 s.

- Görünenden Fazlası Medya Analizlerine Giriş, Graeme Burton, Çev. Nefin Dinç, Alan Yayıncılık, Güz 1995, 237 s.

- Medyanın Ekonomi Politiği Türk Basınında Tekelleşme ve Basın Ahlakının Çöküşü, Halil Nebiler, Sarmal Yayınevi, Güz 1995, 144 s.

- İletişim Sözlüğü, Erol Mutlu, Ark Yayınevi, Kasım 1995, 415 s.

- İletişim Çalışmalarına Giriş; John Fiske, Çev. Süleyman İrvan, Ark Yayınevi; 1996, 245 s.

- Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, Arsev Bektaş, Bağlam Yayınları, 1996, 255 s.

- Medyanın Dili -İletişime Kuramsal Bir Yaklaşım: Popüler Kültür Türlerinin Çözümlenmesi-, Hülya Yengin, Der Yayınları, 1996, 304 s.

- Televizyonun Sosyolojik Boyutu, Sedat Cereci, Şule Yayınları, 1996, 115 s.

- Türk Basın Tarihi, Hıfzı Topuz, Gerçek Yayınları, 1996, 232 s.

- Çaya Çorbaya İnternet, Coşkun Tülcü, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Ocak 1996, 182 s.

- Ekranaltı Çocukları Televizyonla Yetişen Nesil, Emir Turam, İrfan Yayınları, Nisan 1996, 187 s.

- Her Yönüyle İnternet Herkes İçin, Cahit Akın, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Nisan 1996, 731 s.

- Televizyon ve Siyasal Sistem, Bülent Çaplı, İmge Kitabevi Yayınları, Ekim 1996, 144 s.- İletişim ve Tarih, Korkmaz Alemdar, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 1996, 152 s.

- Medya-Politik (1983-1993 Yılları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri), Mehmet Sağnak, Eti Kitapları, Aralık 1996, 410 s.

- İletişim Sosyolojisine Başlangıç, Hayati Tüfekçioğlu, Der Yayınları, 1997, 125 s.

- İletişimin ABC'si, Ünsal Oskay, Der Yayınları, 1997, 140 s.

- Kitle İletişiminde İmaj Kuramsal Bir Yaklaşım, İsmet Yazıcı, Bilim Yayınevi, 1997, s.158.

- Medya, Kültür, Siyaset, Der. Süleyman' İrvan, Ark Yayınevi, 1997, 360 s.

- Televizyon Program Yapımcılığı ve Yönetmenliği, Gürol Gökçe, Der Yayınları, 1997, 297 s.

- Türkiye'de Gazetecilik, Gazeteler, Gazeteciler, Haluk Besen, İnkılap Kitabevi, 1997, 263 s.

- İletişimde Etkileme Süreci Seçim Kampanyalarından Örneklerle; Şengül Özerkan (Altınal), Yasemin İnceoğlu; Kendi Yayınları; Ocak 1997; 294 s.

- Televizyonda Özelleştirme Avrupa'da Yayıncılığın Değişim Süreci, Cem Pekman, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Mart 1997, 131 s.

- İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş, İrfan Erdoğan, İmge Kitabevi Yayınları, Mayıs 1997, 419 s.

- Kimlik Mekanları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, David Morley-Kevin Robins, Ayrıntı Yayınları, Mayıs 1997, 310 s.

- Dünden Bugüne Radyo Televizyon (Türkiye'de Radyo-Televizyonun Gelişim Süreci), Özden Cankaya, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Haziran 1997, 176 s.

- İletişim ve Yabancılaşma -Yazılı Kültürümüzde İlkler-, İsmail Doğan, İmaj Yayıncılık, Ağustos 1997, 369 s.

- Televizyon Üzerine, Pierre Bourdieu, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 1997, 105 s.

- Kitle İletişim Modelleri, Denis McQuail-Sven Windahl, Çev. Konca Yumlu, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1997, 261 s.

- Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi, Jean-Noel Jeanneney, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

- İletişim Kuramları Tarihi, Michele Mattelart-Armand Mattelart, Çev. Merih Zıllıoğlu, İletişim Yayınevi, 1998, 162 s.

- Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar, Andrew Belsey-Ruth Chadwick, Çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1998, 221 s.

- Televizyon, Çocuk ve Aile, Mustafa Ruhi Şirin, İz Yayıncılık, 1998, 168 s.

- Türkiye'de Medya ve Özdenetimi, Vedat Demir, İletişim Yayınevi, 1998, 142 s.

- Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme, Sadi Özdemir, Timaş Yayınları; Ocak 1998, 240 s.

- İnternet, Philippa Wingate, Çev. Selma İkiz, TÜBİTAK Yayınları, Haziran 1998.

- "Yıkanmak İstemeyen Çocuklar" Olalım, Ünsal Oskay, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 1998, 372 s.

- Yeni İletişim Teknolojileri ve Değişim, Mehmet Özçağlayan, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Temmuz 1998, 261 s.

- İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol, Neşe Erkelli Kızıl, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, Eylül 1998, 223 s.

- Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Eser Köker, Vadi Yayınları, Ekim 1998, 173 s.

- Savaş Alanından Canlı Yayın Vietnam'dan Bağdat'a...; Peter Arnett; Çev. Muhittin Karkın, Ceren Balel; İletişim Yayınevi; 1999, 548 s.

- Burası Dünya Polis Radyosu! Global Medya Eleştirileri, Ragıp Duran, Yapı Kredi Yayınları, Mart 1999, 108 s.

- Düzenin Yeni Bekçileri, Serge Halimi, Çev. Evrensel Yayınları, Mart 1999, 142 s.

- Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, Korkmaz Alemdar, Afa Yayınları, Ekim 1999, 260 s.

- Dipsiz Medya, Umur Talu, İletişim Yayınevi, 2000, 264 s.

- Sinema, Televizyon, Video, Bilgisayarlı Sinema Sözlüğü, Nijat Özön, Kabalcı Yayınevi, 2000, 1147 s.

- Tek Kişilik Haçlı Seferleri, Ünsal Oskay, İnkılap Kitabevi, 2000, 470 s.

- Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi, Hakan Ergül, İletişim Yayınevi, 2000, 199 s.

- Televizyon ve Kadın, Zeynep Karahan Uslu, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2000, 205 s.

- Siyasal İletişim Seçme ve İkna Stratejileri, Ahmet Kalender, Çizgi Kitabevi Yayınları, Şubat 2000, 249 s.

- İnternet Tarihi Sihirbazların Geceledigi Yer, Katie Hafner-Matthew Iyon, Çev. Sinem Yazıcıoğlu, Güncel Yayıncılık, Nisan 2000, 312 s.

- Medyanın Zorbalığı, Ignacio Ramonet, Çev. Aykut Derman, Om Yayınevi, Temmuz 2000, 168 s.

- Apoletli Medya, Ragıp Duran, Belge Yayınları, Ağustos 2000, 80 s.

- İletişimsel Eylem Kuramı 1, Jürgen Habermas, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi.

- Çeşitli Ülkelerde Medya, Yasemin İnceoğlu, Der Yayınları.

- Televizyon ve İnsanlar Demokratik Katılım Açısından Medya, Brian Groombridge, Çev. İbrahim Şener, Der Yayınları, 133 s.

- Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak; F. Arhan, U. Hozatlı; Öteki Yayınevi, 176 s.

- Medya, İktidar, İdeoloji; Der. Mehmet Küçük, Ark Yayınları.

Kitapçı rafı

Gen-etik devri'm, Nuray Pekdemir, Su Yayınları, Eylül 2000, 285 s.: Biyokapitalizm çağında bir "Amerikan Kâbusu" olan biyofaşizm kapımızı çalınca ne yapmalıyız? Bu kitapta cevap şöyle veriliyor: Bedenimizi kopyalayabilirsiniz, ama ruhumuzu asla!..

Petros Amca ve Goldbach sanısı, Apostolos Doxiadis, Çev. Devrim Denizci, Everest Yayınları, Eylül 2000, 172 s.: Goldbach Sanısı üzerine uğraşırken inzivaya çekilen ve matematik üzerine felsefi sorgulamalar yapmaya başlayan Petros Amca'nın romanı.

Yüzyılın Davası, Edward J. Larson, Çev. Turan Parlak, İzdüşüm Yayınları, Şubat 2000, 417 s.: 1925 yılında Amerika'da, evrim kuramının okullarda öğretilmesine karşı çıkan yaratılışçılarla, evrim teorisi savunucuları arasında geçen, Maymun Davası olarak da bilinen Scopes Davası'nın anatomisi.

Mühendislik Jeolojisi, Prof. Dr. Kemal Erguvanlı, Seç Yayın Dağıtım, 590 s.: Konu ile ilgilenenler için, mühendislik jeolojisi, zemin mekaniği ve kaya mekaniği disiplinlerinden oluşan jeoteknik mühendisliğinin başyapıtlarından biri.

Kozmos'tan Kuantum'a 1, Yalçın İnan, Mavi Ada Yayınları, Ağustos 2000, 334 s.: Evrenin oluşumu, nasıl işlediği, neleri barındırdığı ve olası sonuyla ilgili kuramları özetleyen bir kitap.

Sevginin Yolu, Nigel Watts, Çev. Gülriz Bikmen Şen-Cem Şen, Dharma Yayınları, Ağustos 2000, 189 s.: Mevlana Celaleddin Rumi ile Tebrizli Şems'in sıradışı ve mücadele dolu dostluğu üzerine bir roman...

NE OKUYORLAR? NE ÖNERİYORLAR?

- Bu aralar neler okuyorsunuz, Sayın Hıfzı Topuz?

- Bugünlerde elime geç geçen bir kitabı okudum. Joyce Lussu'nun *Buluşma* (Çev. Engin Demiriz, Anna Lia Ergün, Açılım Yayınları Anı Dizisi, 1995) adlı kitabı. Münevver Hanım'ın kaçışını, Nazım'la buluşmasını anlatıyor. Münevver Hanım'ı da, Nazım'ı da tanıdım; Münevver Hanım'ın kaçışı hakkında ayrıntıları bilmiyordum, kitabı bu nedenle aradım, buldum. Vedat Türkali'nin *Güven*'ini (2 Cilt, Gendaş Kültür, 1999) bitirmemiştim, onu bitirdim. Türkiye'de sosyalizmin tarihi bakımından ilginç bir kitap. İzmir'de Barış Kültürü Konferansı düzenlemiştik, İzmir'den henüz geldim. Orada Yaşar Aksoy bana bir kitabını verdi, *Kato Polemos Ege'de Türk Yunan Barışı* (Ümit Yayıncılık, 2000) adında. Gayet ilginç yazılar var içinde, tatlı tatlı, onu okuyorum. Bir de elimde Vasilis Vassilikos'un bir kitabı var. Vasillikos'u da Barış Kültür Konferansı'na çağırmıştık. Biliyorsunuz, *Zed*'in yazarı, Vassilikos, Paris'de daha önce tanışmıştık; çok sevindim kendisini İzmir'de gördüğüme. Bana Fransızca bir kitabını verdi, *Le prix des sentiments* adında, Türkçe "Duyguların Bedeli". O da tatlı bir kitap herhalde, yakın zamanda Türkçeye çevrileceğini tahmin ediyorum, bir yerlere önereceğim basılması için. Bunlar var son günlerde elimde. Onun dışında yeni romanlarıma hazırlık olarak bazı kitaplar okuyorum; tarihsel araştırmalar yapıyorum, onlarla ilgili okuyorum. Bugün için güncel kitaplar değil bunlar, benim için tarihsel bakımdan ilginçler; bu nedenle isimlerini söylemeyeceğim.

- Bilim ve Ütopya okurlarına ne okumalarını önereceksiniz?

- Herhalde *Bilim ve Ütopya* okurları *Güven*'i okumuştur, onları ilgilendiren temel bir kitap, tavsiye etmeme gerek yok, bulmaları, okumaları lazım. *Buluşma*'yı da okumakta yarar var, öneririm. Yine elimin altında önereceğim bir kitap daha var. Amin Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler*'i (Yapı Kredi Yayınları, 2000) O da çok tatlı bir kitap.

Mühendislik Jeolojisi
Prof. Dr. Kemal Erguvanlı

Su ve Atıksu Teknolojisi
Prof. Dr. Yılmaz Muslu

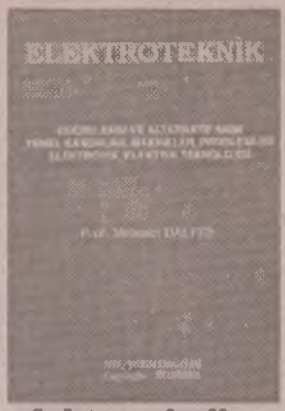

Elektroteknik
Prof. Dr. Mehmet Dalfes

Makine Elemanları
Çözümlü Problemler
Prof. Dr. Hikmet Rende

Makina Elemanları
(1 ve 2 Cilt)
Prof. Dr. Hikmet Rende

Makina Elemanları
(1. Cilt)
Prof. Dr. Atilla Bozacı

Yapı Statiği 1
İbrahim Ekiz

Çözümlü Lineer Cebir Problemleri
Yaşar Özdemir
Yavuz Aksoy
(Matematik Bölümü)

SEÇ YAYIN DAĞITIM

Cemal Nadir Sok. Akşam İşhanı No: 13/1
Cağaloğlu / İstanbul Tel: (212) 520 15 43 - 511 46 84

KİM BUNLAR?

Bu köşemizde her ay, bilim, düşün, sanat, politika ve spor alanlarının ünlülerinden beş kişiyi tanımanızı istiyoruz. Beşini de doğru olarak yanıtlayan okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz üç kişiye Logos Yayınevi'nden çıkan Wilhelm Reich'in *Psikanaliz ve Diyalektik Materyalizm* adlı kitabını armağan edeceğiz. Yanıtların değerlendirmeye girebilmesi için en geç 23 Kasım'a kadar posta, faks ve e-posta yoluyla elimize geçmesi gerekmektedir.

1) Varoluşçu akımın kurucusu

Varaoluşçuluğun kurucusu olan çağdaş Fransız filozofudur. 1905 ve 1980 yılları arasında yaşayan düşünürün temel eseri *Varlık ve Hiçlik*'dir.

Marks'ın , Husserl fenemolojisinin ve Heidegger'in tanrıtanımaz varoluşçuluğunun etkisinde, kendi felsefesini geliştirdi. Onun varoluşçuluğunun başlıca çıkış noktalarından biri insanın varlığı ile öteki nesnelerin varlığı arasındaki farkın incelenmesidir. İnsanoğlunun kendinden önce gelen ve onu belirleyen bir özü yoktur. Herhangi bir araç yapacak olsak, ilkin bu aracın nasıl olacağını tasarlarız. Aracın varoluşu da, buna uygun olarak ortaya konur; gerçekleştirilir. Ama insanoğlunda, durum böyle değildir. Yani insanda öz, varoluştan önce gelmez, "varoluş, özden önce gelir". İnsan yalnızca vardır; kendinden önceki bir modele, bir taslağa, bir öze göre ve belli bir amaç göz önünde tutularak yaradılmamıştır. İnsan kendi "ne" yaparsa "o" olacaktır.

Oysa bir taş parçası belirlenmiştir; yani "ne" ise "o"dur. O buna, "kendinde varlık" der. Oysa insan, var olduğunun bilincindedir; insan yalnızca "kendinde" var değildir; aynı zamanda "kendisi için" de vardır. İnsanoğlu, kendisi için varlıktır, yani bilinç ve özgürlüktür. Bu düşüncesini ve özgürlüğün kaçınılmazlığını, "insan özgürlüğe mahkumdur" sözüyle dile getirir. Mutlak özgürlük ve sorumluluk ahlakı onu, çoğunlukla Marksçı ve ilerici hareketlerin yanında yer almaya götürdü. O, varoluşçu çığırın etkisinde kalan ünlü Fransız yazarı Albert Camus'nün: "Bir tek önemli felsefesel soru varsa, o da intihardır" sözünü doğru bulmuyordu. Çünkü ona göre intihar, özgür bir davranış değildir. Özgür olmamasının nedeni, özgürlüğün ancak geleceğe ilişkin bir tasarı ile birlikte ortaya çıkmasıdır. Oysa ölme tasarısı yapmak ve bu tasarıyı gerçekleştirmek, bütün tasarıları ortadan kaldırmaktır. Bundan ötürü intihar, özgürlüğün olumsuzlanmasıdır. Onun varoluşçuluğu bu eleştiri doğrultusunda devrimci harekete katılma ve eylemde bulunmaya yönelmiş olur. Bu bakımdan eylemde Marksçılar ve öteki devrimcilerle aynı safta yer alır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda, felsefesel yapıtları kadar, romanları ve oyunlarıyla da, yalnız Fransa'da değil, bütün dünyada geniş etki yaratan bu ünlü düşünür ve yazar kimdir?

2) Nanoteknolojiyi ortaya atan fizikçi

1918-1988 yılları arasında yaşamış ABD'li ünlü kuramsal fizikçidir. Japon Tomonaga Şiniçiro ve ABD'li Julian S. Schwinger ile kuantum elektrodinamiği konusunda yaptıkları, temel parçacıklar fiziğini tepeden tırnağa etkileyen temel nitelikteki çalışmaları, onlara 1965 Nobel Fizik Ödülü'nü kazandırdı. Karşılıklı etkileşim içindeki parçacıkların oluşturduğu sistemlerin davranışını açıklamak için gerekli olan karmaşık matematiksel ifadelerin grafik gösterimlerini olanaklı kılan ve kendi adını taşıyan diyagramlarını geliştirdi.

2. Dünya Savaşı sırasında önce Princeton Üniversitesi'nde, sonra da New Mexico'daki Los Alamos'da atom bombası projesinde çalıştı. 1945-56 arasında Kornell Üniversitesi'nde yardımcı fizik profesörlüğü yaptı. 1948'de eski kuantum elektrodinamik kuramının anlamsız sonuçlara yol açan yanlarını çözüme kavuşturdu. 1951'de Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nde kuramsal fizik profesörü oldu.

1959'da Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'nde "Aşağıda bir dolu oda var" başlıklı konuşmasını yaparak, "nanoteknoloji"nin ilk kez bilimsel olarak açıklamasını yaptı. Bu ilginç konuşmada kısaca, malzeme özelliklerini atom düzeyinde kontrol edebilmenin mümkün olabileceğini ve bunun herhangi bir fizik kuralına aykırı olmadığını söyledi (Nanoteknoloji, metrenin milyarda biri olan nanometre boyutunda yapılan teknolojidir). Sunuşundaki büyük yaratıcılıkla fiziğin derinlemesine anlaşılmasını sağlayan eşsiz bir öğretmendi. Fizik dışındaki maceralarıyla da efsaneleşmiştir. Bu renkli bilim adamını tanıdınız mı?

3) Türkiyeli, güleryüzlü bir sosyalist

1918-1993 yılları arasında yaşamış Türk siyaset adamı ve yazarıdır. Türkiye'de sosyalizm ve demokrasinin güç kazanması için yazılarıyla ve çeşitli siyasal örgütlenmeler içindeki çalışmalarıyla mücadele etmiştir.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1936'da İÜ Hukuk Fakültesini bitirdi. 1939'da hukuk doktoru, 1942'de de devletler hukuku doçenti oldu. 1945'de *Vatan* Gazetesine yazdığı siyasal yazılar nedeniyle üniversiteden uzaklaştırıldı. Amerikan karşıtı yazıları ve cumhurbaşkanına hakaretten dolayı 1949'da 4 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1950'de genel affan yararlanarak serbest bırakıldı ve avukatlık yapmaya başladı.

1962'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) genel başkanlığına getirildi. 1965 ve 1969'da milletvekili seçildi. Sosyalizm anlayışını "Türkiye'ye özgü sosyalizm" ve "güleryüzlü sosyalizm" formülleriyle ifade etti. 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslavakya'yı işgaline karşı çıktı.

Behice Boran ve Sadun Aren'in oluşturduğu Emek Grubu'na karşı, başta sosyalizm anlayışı olmak üzere birçok konuda farklı yaklaşımları savundu ve sonunda derinleşen ayrılıklar üzerine 1969'da parti başkanlığından, 1971'de parti'den istifa etti. 1945-67 arasında çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan yazı ve konuşmalarını *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm* (1968) adlı kitabında topladı. 1971-73 arasında 12 Mart dönemi uygulamalarına karşı bir tutum izledi. Bu dönemdeki yazı ve konuşmalarını *12 Mart'dan Sonra Meclis Konuşmaları* (1973) adlı kitapta topladı. 1975'de daha sonra Sosyalist Devrim Partisi adını alan Sosyalist Parti'yi kurdu ve ilk genel başkanı oldu. Bu dönemde "bürokratik sosyalizm"i ve Leninist parti kuramını eleştirdi. 1983'den sonra kurulan sosyalist partilerin hiçbirinde yer almadı. 1987'de *Neden Sosyalizm*, 1988'de *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*'ni (3 cilt) yazdı. 1967'de ABD'nin Vietnam'da işlediği savaş suçlarını yargılamak üzere kurulan Russell Mahkemesi'ne üye seçilerek Vietnam'a giden bir heyete başkanlık etti.

Türk siyaset yaşamına farklı bir soluk getiren bu ismi tanıdınız mı?

4) Dünya satranç şampiyonu olan ilk ABD'li

1943 yılında Chicago'da doğmuş ABD'li satranç ustasıdır. 1958'de o güne kadar "büyükusta" unvanını kazanan en genç satranç oyuncusu oldu. Satrançta taşların nasıl hareket ettiğini altı yaşında öğrendi. 16 yaşında, kendini tümüyle satranca adayabilmek için okuldan ayrıldı. 1958'de ilk kez ABD şampiyonluğunu kazandı. 1970-71'deki Dünya Şampiyonluğu adaylık maçlarında art arda 20 oyun kazandı. Final maçında SSCB'nin eski dünya şampiyonu Tigran Petrosyan karşısında bir oyun kaybedip, beş oyun kazandı. 1972'de İzlanda'nın başkenti Reykjavik'de Boris Spasski'yi (SSCB) yenerek Dünya Satranç Şampiyonu unvanını resmen kazanan ilk ABD'li oyuncu oldu.

Beyazları aldığı zaman oyunu hep 1.e4 oynayarak açmıştır. Oyun sırasında küçük avantajlardan yararlanmak yerine, genellikle sürpriz saldırı ya da karşı saldırılarla sonuca gitmiştir. Bununla birlikte pozisyonel olarak sağlam bir oyun tarzı vardır. 1975'de Dünya Şampiyonluğu için Antoli Karpov'la (SSCB) karşılaşmayı reddedince, Uluslararası Satranç Federasyonu (FİDE) onun unvanını geri aldı ve Karpov'u hükmen galip sayarak dünya şampiyonu ilan etti. Sporcu bundan sonra inzivaya çekildi ve yıllarca hiçbir satranç turnuvasına katılmadı. 1992'de Yugoslav bir işadamının katkılarıyla düzenlenen bir karşılaşmada Spasski'yi tekrar yendi. Satrancın bu ünlü ustasını tanıdınız mı?

5) Tiyatroyu halka taşıyan sanatçımız

1945-1985 yılları arasında yaşamış tiyatro, sinema oyuncusu ve yönetmenidir. 1962'de öğrenimini yarım bırakarak Meydan Sahnesi'nde profesyonel olarak çalışmaya başladı. Ertesi yıl Ankara Sanat Tiyatrosu'na (AST) geçerek Cahit Atay'ın *Sultan Gelin*'inde sahneye çıktı. 1965'de Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası*'ndaki oyunuyla ünlendi. AST'de rol aldığı başka oyunlar arasında Reşat Nuri Güntekin'den Turgut Özakman'ın sahneye uyarladığı *Sarıpınar 1914* (1968), Kerim Korcan'dan *Linç* (1970), Bertolt Brecht'den Hitler Rejiminin Korku ve Sefaleti (1972) ve Brecht'in Gorki'den uyarladığı *Ana* (1975) sayılabilir.

1972-74 arasında Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi davası nedeniyle tutuklu kalan sanatçı, serbest bırakılınca çalışmalarına bir süre AST'de devam etti. Daha sonra bir grup arkadaşıyla birlikte, gezici bir tiyatro olan ve sonradan Ankara Halk Tiyatrosu adını alan Devrimci Ankara Sanat Tiyatrosu'nu (DAST) kurdu. Bu toplulukla birlikte, hepsi de kolektif birer çalışma olan *Vatandaş Hamdi Abdülhamit ve Süleyman'a Karşı* (1975), *Toprak* (1976), kendisinin İrfan Yalçın'ın bir kitabından sahneye uyarladığı *Fareyi Öldürmek* (1982) gibi oyunları hazırladı. 1971 ve 1980'de Sanat Sevenler Derneği'nce, 1972'de de *Tiyatro-72* dergisince yılın en iyi erkek oyuncusu seçildi.

Sinemayla da ilgilenen sanatçı 1974'de Yılmaz Güney'in başladığı ve Şerif Gönen'in tamamladığı *Endişe* filmiyle 1975'de Antalya Altın Portakal Film Şenliği ve San Remo Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu seçildi. Erden Kıral'ın *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1979) ve *Hakkari'de Bir Mevsim* (1982) filmlerinde rol aldı. *Kanlı Düğün* adlı filmin çekimleri sırasında geçirdiği bir trafik kazasında öldü; film bitirilemedi. Televizyon dizisi *Yorgun Savaşçı*'da da oynayan bu değerli tiyatro adamını tanıdınız mı?

Ekim sayısının yanıtları ve kazananlar

1) Türk Öklid'i: **Nasireddin Tusi**
2) *Hükümdar*'ın yazarı: **Niccolo Machiavelli**
3) 1640 İngiliz burjuva devriminin lideri: **Oliver Cromwell**
4) Mutluluğun resmini çizebilir misin ...?: **Abidin Dino**
5) Sırıkla atlamanın rekora doymayan ismi: **Sergei Bubka**

Beşine de doğru yanıt veren şanslı okuyucularımızdan, **Genç Osman Kızıldenizli** (Adana), **Hüsamettin Özden** (İzmit), **Ayşe Özşahin** (Rize), Martin Heidegger'in *Nedir Bu Felsefe* adlı kitabını kazanmışlardır.

Doğru yanıt veren diğer okurlarımızın isimleri şöyle: **Ulvi Acuner** (Ankara), **Yurdagül Aksungur** (Denizli), **Hüsamettin Ataman** (Denizli), **Ergül Aykol** (Denizli), **Dani Bahar** (İstanbul), **Huriye Beltekin** (Denizli), **Abdullah Berberoğlu** (Denizli), **Erkan Beycan** (Ankara), **Şener Carık** (İstanbul), **Muhammet Dalkıran** (Çanakkale), **Semiha Günal** (İzmir), **Şule Güneş** (Denizli), **Zekeriya Güneş** (Denizli), **Mehmet Kamazoğlu** (Samsun), **Uğur Öztürk** (İstanbul), **Yusuf Talaz** (Balıkesir), **Hikmet Uğurlu** (Antalya), **Emrah Uncu** (Kütahya), **Fikri Yılmaz** (İzmit).

Ali Nesin (*)

Çıkarma ve kare alma altında kapalı kümeler

Doğal sayılar kümesi $\mathbf{N} = \{0, 1, 2, 3,...\}$ toplama ve çarpma işlemleri altında kapalıdır, yani iki doğal sayıyı toplarsak ya da çarparsak gene bir doğal sayı buluruz. Öte yandan doğal sayılar kümesi çıkarma altında kapalı değildir, örneğin 3 - 5 işleminin sonucu bu kümede değildir.

Tamsayılar kümesi $\mathbf{Z} = \{ ..., -2, -1, 0, 1, 2,... \}$ toplama, çarpma ve çıkarma altında kapalıdır, ama bölme altında kapalı değildir. Örneğin 3'ü 5'e bölme işleminin sonucu bu kümede değildir.

Öte yandan kesirli sayılar kümesi $\mathbf{Q}$ ve reel sayılar kümesi $\mathbf{R}$, toplama, çarpma, çıkarma ve bölme altında kapalıdır (1).

Bugün, reel ve kesirli sayılar kümelerinin bu tür işlemler altında kapalı altkümelerinin bazı özelliklerini bulacağız.

1. Eğer $\mathbf{Z}$, $\mathbf{Q}$ ya da $\mathbf{R}$ sayılar kümesinin bir A altkümesi çıkarma altında kapalıysa, yani

her $x, y \in A$ için, $x - y \in A$

ise, A kümesi toplama altında da kapalıdır, yani,

her $x, y \in A$ için, $x + y \in A$

tümcesi doğrudur. Çünkü,

$$x + y = x - ((x - x) - y)$$

eşitliği doğrudur. Bir başka deyişle, toplamayı çıkarma cinsinden yazabiliriz. Yine bir başka deyişle, sadece çıkarma yapmasını bilen bir makine, bilgisayar, aygıt, alet, hatta insan, toplama yapmasını da biliyordur.

Ama çıkarmayı toplama cinsinden yazamayız. Örneğin, doğal sayılar kümesi $\mathbf{N}$, yani,

$$\mathbf{N} = \{0, 1, 2, 3, 4, 5,...\}$$

kümesi toplama altında kapalıdır, ama çıkarma altında kapalı değildir.

2. Eğer $\mathbf{Q}$ ya da $\mathbf{R}$ sayılar kümesinin bir A altkümesi çıkarma, kare alma ve ikiye bölme altında kapalıysa, yani,

a) Her $x, y \in A$ için, $x - y \in A$ ise,

b) Her $x \in A$ için, $x^2 \in A$ ise, ve

c) Her $x \in A$ için, $x/2 \in A$ ise,

o zaman, A kümesi çarpma altında da kapalıdır, çünkü,

$$xy = [(x + y)^2 - x^2 - y^2]/2$$

eşitliği geçerlidir (Birinci sorudan A'nın toplama altında kapalı olduğunu biliyoruz.) Yani sadece çıkarma, kare alma ve 2'ye bölmeyi bilen bir makine, toplamayı ve çarpmayı da biliyordur.

3. Eğer $\mathbf{Q}$ ya da $\mathbf{R}$ sayılar kümesinin bir A altkümesi çıkarma ve kare alma altında kapalıysa ve 1/2 sayısını içeriyorsa, yani,

a) Her $x, y \in A$ için, $x - y \in A$ ise,

b) Her $x \in A$ için, $x^2 \in A$ ise, ve

c) $1/2 \in A$ ise,

o zaman, A kümesi çarpma altında da kapalıdır, çünkü. $1/4 = (1/2)^2$ sayısı A'dadır ve

$$x/2 = (x + (1/4)^2 - x^2 - (1/4)^2$$

eşitliğinden, eğer $x \in A$ ise, $x/2$'nin de A'da olduğu anlaşılır. Böylece, ikinci sorudan A'nın çarpma altında kapalı olduğu anlaşılır.

4. Eğer reel sayılar kümesi $\mathbf{R}$'nin bir A altkümesi çıkarma ve kare alma altında kapalıysa, A kümesi çarpma altında da kapalı mıdır? Dört ay önce bu soruyu sormuştum ve iki ay sonra da yanıtlamıştım. Hayır!

$$A = \{a_1\pi + a_2\pi^2 + 2a_3\pi^3 + a_4\pi^4 + ... + a_n\pi^n : n \in \mathbf{N}, a_i \in \mathbf{Z}\}$$

kümesi çıkarma ve kare alma altında kapalıdır. Ama çarpma altında kapalı değildir, örneğin π ve π^2 sayıları A kümesinde, ama bu iki sayının çarpımı olan π^3 sayısı A kümesinde değil.

5. Yukardaki A kümesi kesirli sayılardan oluşmaz, yani $\mathbf{Q}$ sayılar kümesinin bir altkümesi değildir, çünkü π kesirli bir sayı değildir. İki ay önce, çıkarma ve kare alma altında kapalı, ama çarpma altında kapalı olmayan ve kesirli sayılardan oluşan bir küme var mıdır diye sormuştum.

Yanıt kolay değil. Oldukça uğraştırıcı. Nitekim, bu soruya hiç yanıt gelmedi. Ve ben de yanıtı bulmak için oldukça uğraştım. (Kimi zaman, sorduğum bir sorunun yanıtını çok kolay zanneder, sonradan yanıtın o kadar kolay olmadığını anlarım. Bu kez tam öyle olmadı. Yanıtın ne doğru ne de kolay olup olmadığını biliyordum, ama önemli değildi, sorulması gereken bir soruydu, sorulması gereken bir soruyu sormamak matematikçi namusuyla bağdaşmaz. Bu soruyu ben de yanıtlayamayabilirdim, hatta dünyada kimse yanıtlayamayabilirdi, ama bu, soruyu ortadan kaldırmaz. Matematik, genel olarak sanılanın tersine, yanıtı bulma değil, doğru soruyu bulma sanatıdır.)

Çıkarma ve kare alma altında kapalı bir kesirli sayılar kümesi çarpma altında da kapalıdır. Bunu kanıtlayalım. Yavaş yavaş...

5a. Sav: Eğer u ve v iki kesirli sayıysa, $\langle u, v\rangle$ yazılımı, u ve v sayılarını içeren ve çıkarma altında kapalı en küçük sayı kümesini simgelesin. Kolayca görüleceği üzere,

$$\langle u, v\rangle = u\mathbf{Z} + v\mathbf{Z}.$$

Bu kolay önermenin kanıtını okura bırakıyorum. (Sağdaki küme, u'nun bütün tamsayı çarpımlarıyla v'nin bütün tamsayı çarpımlarının toplamları kümesi. Görüldüğü gibi u'yu ve v'yi içeriyor ve toplama ve çıkarma altında kapalı. Bu özellikleri sağlayan daha küçük bir sayı kümesi yoktur.)

5b. Sav: Eğer u ve v kesirli sayılarsa, öyle bir w kesirli sayısı vardır ki,

$$\langle u, v\rangle = u\mathbf{Z} + v\mathbf{Z} = w\mathbf{Z}$$

eşitliği geçerlidir. Hatta w'nin hangi sayı olduğunu da söyleyebiliriz ve birkaç satır sonra w'nin hangi sayı olduğunu bilmek önem kazanacak: Eğer $u = a/b$ ve $v = c/d$ ise (burada a, b, c ve d birer tamsayı), e tamsayısı, ad ve bc tamsayılarının en büyük ortak böleni olsun, yani $e = \text{ebob}(ad, bc)$; o zaman $w = e/bd$ istediğimiz kesirli sayıdır.

Örneğin,

$$\langle 4/3, 2/9\rangle = (4/3)\mathbf{Z} + (2/9)\mathbf{Z} = (6/9)\mathbf{Z} = (2/3)\mathbf{Z}$$

Bunun da kanıtını okura bırakıyorum. Kanıtta kullanılması gereken olgu: Eğer e doğal sayısı ad ve bc'nin en büyük ortak bölenleriyse, öyle x ve y tamsayıları vardır ki, $adx + bcy = e$ eşitliği doğrudur.

5c. Sav: Yukardaki gibi $u = a/b$ ve $v = c/d$ olsun. Gerekirse sadeleştirerek, a'yla b'nin, c'yle d'nin ortak böleninin olmadığını varsayabiliriz. e, yukardaki gibi ad ve bc tamsayılarının en büyük ortak böleni olsun. O zaman e'yle bd'nin ortak böleni yoktur.

Nitekim, eğer p asal sayısı e'yi ve bd'yi bölerse, o zaman p asal sayısı ad'yi, bc'yi ve bd'yi böler. Diyelim p, a'yı bölüyor. O zaman p, b'yi bölmez, dolayısıyla (p, bc'yi böldüğünden) p asalı c'yi böler, ama o zaman da d'yi bölmez; demek ki p ne b'yi ne de d'yi bölüyor, yani bd'yi bölmüyor, çelişki. Dolayısıyla p, a'yı bölemez. Aynı biçimde p, b'yi de bölemez. Demek ki p, bd'yi bölemez. Çelişki. Demek ki öyle bir p asalı yok, yani e'yle bd birbirine asal sayılar.

5d. Sav: Yukardaki gibi $u = a/b$, $v = c/d$, $e = \text{ebob}(ad, bc)$ olsun. Ayrıca a'yla b'nin, c'yle d'nin ortak böleninin olmadığını varsayalım. O zaman,

$$\langle e/bd, e^2/b^2d^2\rangle = (e/b^2d^2)\mathbf{Z}$$

eşitliği geçerlidir.

Bu sonuç yukarda bulduklarımızdan çıkar:

$$\langle e/bd, e^2/b^2d^2\rangle = (\text{ebob}(eb^2d^2, e^2bd)/b^3d^3)\mathbf{Z} = ebd(\text{ebob}(bd, e)/b^3d^3)\mathbf{Z} = (e/b^2d^2)\mathbf{Z}$$

Birinci eşitlikte **5b**'de bulduklarımızı, son eşitlikte **5c**'de bulduğumuzu kullandık.

5e. Şimdi $u = a/b$, $v = c/d$, çıkarma ve kare altında kapalı kesirli sayılar kümesi A'nın iki öğesi olsunlar. Çarpımlarının da A'da olduğunu kanıtlayacağım. Gene a'yla b'nin, c'yle d'nin ortak böleninin olmadığını varsayabiliriz. e yukardaki gibi ad ve bc tamsayılarının en büyük ortak böleni olsun. Yukarda, aşağıdaki tümceleri kanıtladık.

$$u, v \in \langle u, v\rangle = (e/bd)\mathbf{Z} \subseteq A$$

$$u, v \in \langle e/\ bd,\ e^2/\ b^2d^2\rangle = (e/b^2d^2)\mathbf{Z} \subseteq A$$

Birincisinden, belli bir x ve y tamsayıları için, $u = ex/bd$ ve $v = ey/bd$ eşitlikleri çıkar. Dolayısıyla, ikincisini de kullanarak, $uv = e^2xy/b^2d^2 = (e/b^2d^2)exy \in (e/b^2d^2)\mathbf{Z} \subseteq A$ buluruz. Yani $uv \in A$.

Kanıtımız bitmiştir.

Pek kolay olmadığını biliyorum. Ama ilginç! Belki bu kanıtın daha basiti vardır.

DİPNOT

1) Tek koşulla: Bir sayıyı 0'a bölemeyiz.

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Başkanı

Soru sormaya devam

Ödüllü soru

Bilim aşkına, bilmek aşkına, daha doğrusu soru sormak aşkına (bilmek kimin umurunda!) soru sormaya devam edelim. Yanıtı bulmak önemli, önemsiz değil, ama soruyu sormak da önemli, hatta soruyu sormak yanıtı bulmaktan daha da önemli. Soru sormadan yanıt bulunur mu!? Önce soru, sonra yanıt.

Matematik eğitimin başat eksikliği budur: Matematik eğitimi yanıt bulmaya yöneliktir, soru sormaya değil. Oysa doğru soru sorabilmek için daha çok çalışmak, daha çok düşünmek gerekir ve doğru soru sormak doğru yanıtı bulmaktan daha eğlencelidir.

Önce son dört ayda gördüklerimizin bir tekrarını yapalım:

Çıkarma, toplama ve kare alma altında kapalı sayı kümelerine bakıyoruz. Acaba bu kümeler çarpma altında da kapalı mı? (Yukardaki yazıyı okuyun, ve eğer elinizde varsa iki ay öncesinin de yazısına bir göz atın.)

Reel sayılardan oluşan ve çıkarma, toplama ve kare alma altında kapalı olan, ama çarpma altında kapalı olmayan kümelerin varlığını gördük (yukardaki yazıda bunlardan birini tanımladık, kanıtı iki ay önceki sayıdaydı.)

Öte yandan, kesirli sayılardan oluşan ve çıkarma, toplama ve kare alma altında kapalı olan bir kümenin, illa çarpma altında kapalı olması gerektiğini gördük. (Yukardaki yazıda kanıtın eskizi verildi.)

Şimdi şu tür sayılara bakalım:

$$\{a + b\sqrt{2} : a, b \in \mathbf{Q}\}.$$

Burada Q, kesirli sayılar kümesini simgeliyor. Bu küme matematikte $\mathbf{Q}[\sqrt{2}]$ olarak gösterilir. $\mathbf{Q}[\sqrt{2}]$ kümesi, çıkarma, toplama, çarpma altında kapalıdır. Hatta bölme altında da kapalıdır. Sadece 0'a bölemeyiz. Bu kümenin birkaç öğesini yazalım:

$$(3/5)-(7/4)\sqrt{2},\ 1 + \sqrt{2},\ \sqrt{2},\ 5,\ -3,\ 1/\sqrt{2}...$$

Son sayı bu kümede çünkü,

$$1/\sqrt{2} = \sqrt{2}/2 = (1/2)\sqrt{2}$$

$\mathbf{Q}[\sqrt{2}]$ kümesinin, çıkarma, toplama ve kare alma işlemleri altında kapalı, ama çarpma işlemi altında kapalı olmayan bir altkümesi var mı? Varsa hangisi, yoksa neden yok?

Bu tür soruları çoğaltabiliriz elbet. Örneğin aynı soruyu $\mathbf{Q}[\sqrt{3}]$ kümesi için de sorabiliriz. Soru sormaktan kolay (zor!) ne var!

Yanıtı şu anda bilmediğimi itiraf ediyorum.

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan üç kişiye Aziz Nesin'in Adam Yayınları'ndan çıkan *Namus Gazı* adlı kitabı ödül olarak verilecektir. Yanıtlar en geç 15 Aralık 2000 tarihine kadar posta, faks veya e-posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

BERFİN YAYINLARI

TÜYAP Kitap Fuarı'ndayız (Alt Kat, 8. Sokak)

TURAN DURSUN
Din ve Seks

ABİT DURSUN
Turan Dursun ve Aydınlanma

A. RIZA ERGÜVEN
Tanrıları Nasıl Yarattık?
(Turan Dursun Ödülü)

Faik Bulut
Hasan Sabbah Gerçeği

Prof. ESİN İNAN
Karanlıktaki Aydınlar (Roman)

A. RIZA ERGÜVEN
Evrenbilim ve Tanrı Kavramı

BERFİN BASIN YAYIN ve TİC. LTD. ŞTİ.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, No: 29 / 56 Cağaloğlu
34440-İstanbul **Tel:** (0.212) 513 79 00 - **Fax:** 512 37 20

Kitapçılarda

Niçin bir uzmanla tartışıyorsunuz?

Ünlü Sovyet uluslararası usta Vasiliy Panov anılarında şöyle bir olay anlatıyor. Turnuva salonuda oturuyorum ve Botvinnik-Tal Dünya Satranç Birinciliği maçının partilerinden birini izliyorum. Yanıma, Tal'in ateşli destekçisi olan ünlü bir satrançsever cerrah geliyor ve bana soruyor:

- Pozisyon hakkında sizin düşünceniz nedir?

- Kimin daha iyi durduğunu söylemek zor diye yanıtlıyorum onu. Önce biraz oynamalarını beklemek gerekiyor.

-Bana göre ise Tal'in kazanması gerekiyor. Filiyle c4 karesine gelecek ve karşı konulamaz bir saldırı elde edecek.

Ben ona demostrasyon (duvar) tahtasını gösteriyorum ve açıklıyorum:

- Önerdiğiniz hamle, zayıf bir hamledir. Buna karşı Botvinnik vezirini e4 karesine oynayacak ve sadece tehdidi önlemekle kalmayıp piyonu da kazanacaktır.

- Bana göre siz haklı değilsiniz, diye yanıtlıyor beni. Tal'in benim dediğim gibi oynaması gerekiyor ve kazanacaktır.

İkimiz de susuyoruz. Biraz sonra şunu söylüyorum:

- Biliyor musunuz sayın Doktor, bugünlerde benim komşum tehlikeli bir apandisit krizi geçiriyor. Bana göre mutfak masası üzerine yatırıp ve mutfak bıçaklarını kullanarak evinde hemen ameliyat etmeleri gerekirdi.

- Vasiliy Nikolayeviç, siz ne diyorsunuz be! Ne ameliyatı yapılacak? Steril ortam, neşter, narkoz vs... gibi şeyler gerekiyor.

Ben inatla kafamı sallıyorum:

- Bana göre siz haklı değilsiniz. Evde en iyisidir. Söylendiği gibi, evde duvarlar bile yardım eder. Sadece daha keskin bıçak ve komşuların bağırmalardan korkmalarını önlemek için ağzına mendil koymak gerekir.

- Neden bir uzmanla tartışıyorsunuz? diye çıkıştı benim öfkeli muhatabım ve hemen durdu, kızardı ve konuşmayı kesti. Anlamıştı!

Bilim ve Ütopya
ciltleri

Bu bilim hazinesi
kütüphanenize yakışır!

Dünya bilimine 6 yıldır Türkiye'den katkı yapan
bir dergi var: Bilim ve Ütopya.
Bilimsel-teknolojik gelişmeleri sorgulayan,
sadece eleştirmeyen; aynı zamanda
alternatifler de üreten ve
"Ütopyasız bilim olmaz"
diyenlerin dergisi Bilim ve Ütopya...

1 cilt : 8.000.000 TL
Ciltlerin tamamını alana %25 indirim
ve posta gönderim ücreti bizden!

Sipariş ve bilgi için: Tel: (0212) 292 96 43/45

Yorumsuz parti

Beyaz: H.R Kapablanka (Küba)
Siyah: G. Vasso (Guatemala)
Buenos Aires, VIII Olimpiyat, 1939
Açılış: Slav Savunması

1. Af3 d5 2. e3 Af6 3. c4 c6 4. Ac3 e6 5. d4 Abd7 6. Fd3 dxc4 7. Fxc4 Fb4 8. 0-0 0-0 9. Ve2 Ve7 10. Ae5 c5 11. f4 Ab6 12. Fb3 Abd5 13. Fd2 Fxc3 14. bxc3 Ae4 15. Fel f6 16. Vd3 f5 17.a4 Şh8 18. g4 Adf6 19. Fh4 Fd7 20. Kf3 Fe8 21. Kh3 Vd6 22. gxf5 exf5 23. Kdl cxd4 24. exd4 Va3? 25. Fe6 g6 26. Fg5

26... Axg5 27. fxg5 Ae4 28. Kxh7+Şxh7 29. Vh3+Şg7 30. Vh6 mat.

Yorumsuz oyunsonu

Beyaz: M. Euwe
Siyah: H. R. Kapablanka
Maçın 8. parti, 1931 yılı
Hamle siyahta.

45... Af3+46. Şd3 Ag1 47. Şd2 g5 48. Kb3 h4 49.Kxb6 Axh3 50.Şe2 g4 51. Kb5+Şe4 52. Kb4 + Şf5 53. Şf1 Şg5 54. Kb5 + Şg6 55. Kb4 Şh5 56. Kb5 + Ag5. Berabere. 1/2 1/2.

Yorumsuz piyon oyunsonu

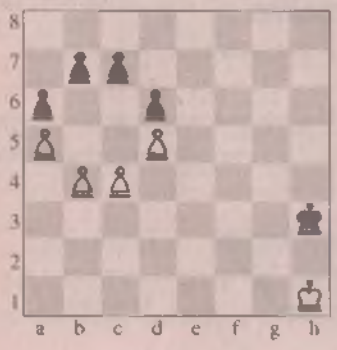

Beyaz kazanır

1. b5 axb5 2. cxb5 ve 3. a6 ile Beyaz kazanır; ya da 1. b5 Şg4 2. c5! dxc5 (veya 2. .. axb5 3. c6!) 3. b6 cxb6 4. d6 ve Beyaz kazanır; 1. c5! hamlesi de kazanır.

Problem

A. Gulayev, 1956

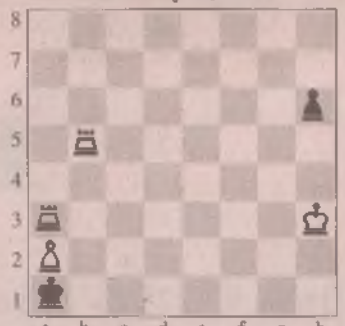

İki hamlede mat

Kombinezon

Beyaz: Şroder
Siyah: Amatör
Berlin, 1930

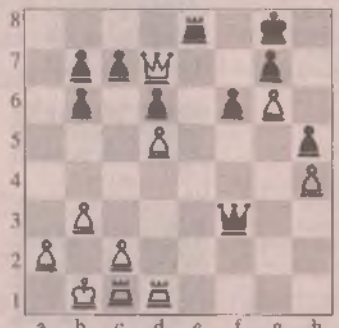

Beyaz kazanır

Etüd

G. Kasparyan,
IX SSCB Birinciliği, 1969
Birincilik Ödülü

Beyaz berabere yapar

Ödüllü soru

Beyaz:Polugayevski- Siyah: Silagi, Moskova, 11960 yılı

Bu ayki sorumuz "Saptırma Motifi" ile ilgilidir. Beyazlar 3 hamlelik çok kolay bir kombinezonla, basit şekilde matla kazanıyorlar.

Yanıtlarınızı 18 Kasım'a kadar İstanbul dergi adresine posta, faks veya e-posta yoluyla gönderebilirsiniz. Doğru yanıt gönderenler arasından çekilecek kurada bir kişi FİDE (Uluslararası Satranç Federasyonu) normunda satranç takımı, bir kişi de Richard Roberts'in "Satranç Kılavuzu" (Evrim Yayınevi, 1986) adlı satranç kitabını kazanacaktır. Ayrıca bir kişiye de eski sayılardan "Satranç ve Hayat" dergisi ödül olarak verilecektir.

Ekim ayı ödüllü sorusunun çözümü:
1... Vf6+2. Şb1 Kc1+!! 3. Kxc1 Va1+!! 4. Şxa1 dxc1V+ 5. Fb1 Vc3 mat.

Ekim ayı ödüllü sorumuza doğru yanıt gönderen 23 okur arasından (K. Akgün, Z. Demir, C. Ülker, C. Öztürk, E. Orak, A. Yıldız, U. Acuner, Ş. Kara, O. Özyurt, U. Serter, Ü. Türkmenoğlu, B. Boztepe, U. Öztürk, Z. Dur, F. Günal, Ö. Bayram, M. Aydın, H. Emiroğlu, Ö. Evci, E. Küçükcibıyık, O. Özer, H. Yiğenoğlugil, H. Delil) satranç takımı kazanan talihli okurumuz Yalova'dan Cafer Ülker; satranç kitabı kazanan talihli okurumuz Uşak'dan Ümit Türkmenoğlu; satranç dergisi kazanan talihli okurumuz ise Erzurum'dan Hüseyin Delil'dir.

Lütfen, yanıtlarınızı aynı mektupta 1'den fazla kişi bir arada göndermeyin!!! Kura çekilirken sorun oluyor! Ayrıca bazı okurlarımız hâlâ notasyona gereken özeni gösterniyorlar.

Geçen sayının çözümleri

Problem: 1. Vb7! c4 2. Vb4 mat; 1. .. Şa4 2. Va6 mat.

Kombinezon: 1. .. Kd2+!! 2. Fxd2 Vxd2+ 3. Şb3 Ad4+ 4. Şa4 Vd1+ 5. Şa5 Ka6+ 6. Vxa6 Va4+!! 7. Şxa4 Ac3+ 8. Şa5 Ab3 mat.

Etüd: 1. Şb2 Fa4! 2. Şc3 Ad6 3. d4! Ab5+ 4. Şc4 cxd4 5. Şb4 Ac3 6. Şc4 Ab5 7. Şb4 Ac3 8. Şc4 Ae2 9. Şd3 Fd1 10. Şd2 Ac3 11. Şd3 Ae2 12. Şd2 ve Beyaz, piyona ve aletlere sırayla saldırarak eşitliği sağlayabiliyor.

öğrenmekten yorulana kadar indir-im... öğrenmekten yorulana kadar indir-im... öğrenmekten yorulana kadar indir-im...

Her siparişe %40'YE VARAN İNDİRİM ÜCRETSİZ TESLİMAT 1000 yayınevi & 50.000 kitap içeren TÜRKİYE KİTAP KATALOĞU HEDİYE

im yayın tasarım

CC 237 Mecidiyeköy – (80303) İSTANBUL
Tel :(0212) 520 70 33 • Tel :(0532) 213 99 17
Faks :(0212) 520 86 68 • Faks.(0532) 219 01 37

1 kitaba %10 indirim ▶ 2 kitaba %20 indirim ▶ 3 kitaba %30 indirim ▶ 4 kitaba %40 indirim ▶ 5 kitaba %50 indirim

Yabancı Dil Öğrenme Yöntemleri

Barry Farber

Barry Farber yabancı dil konusunda 46 yıldır gerçek bir maceracı olmuş ve bugün 25 yabancı dil konuşmaktadır. **Yabancı Dil Öğrenme Yöntemleri**'nde onun sunduğu teknikler şaşılacak kadar kısa bir zamanda okuyucuyu konuşturur, yazdırır, okutur ve öğrenmek istediği veya öğrenmek zorunda kaldığı yabancı dili sevdirir.

SİPARİŞ KODU ▶ 02 | 1. Hamur Kağıt | XXVI + 214 Sayfa | 10.5 x 19 cm | 5.750.000 TL

1. BASKI — Herhangi Bir Yabancı Dili Öğrenirken İhtiyaç Duyduğunuz Bütün Araçlar, Yöntemler ve Motivasyon

Rüyalarla Problem Çözme

Gayle Delancy

Büyüleyici olay incelemeleri ve kışkırtıcı fikirlerle dolu olan bu kitap sizlere şunları gösterecektir.

- ✓ Rüyalarını nasıl çağıracağı ve kaydedeceği
- ✓ Belli problemleri çözmek için rüyalarınızı nasıl odaklayabileceğiniz.
- ✓ Kendinizin ve diğer insanların rüyalarını yorumlamak için adım adım işaretler
- ✓ Gündelik problemlerinize nüfuz etmek için adım adım stratejiler
- ✓ Rüyalardaki dekordaki insanlar, hayvanlar, nesneler, duygular, eylemler

SİPARİŞ KODU ▶ 03 | 1. Hamur Kağıt | XXVIII + 300 Sayfa | 10.5 x 19 cm | 6.000.000 TL

1. BASKI — Zihin Gücünüzü 24 saat Nasıl Kullanabilirsiniz?

Beyin Geliştirme

Marilyn vos Savant

Egzersiz tıpkı vücudunuzu güçlendirdiği gibi, zihninizi de güçlendirebilir. Bu eşsiz kitapta, dünyayı daha berrak görmeyi, fırsatları yakalamayı, karar vermeyi, problemlerle başa çıkmayı, bildiklerinizi ne şekilde düşündüğünüzü sorgulamayı, bilinmeyeni keşfetmeyi, yeni fikirlere zihninizi açmayı, daha meraklı olmayı ve asla şüphe içinde yaşamamayı öğreneceksiniz.

SİPARİŞ KODU ▶ 07 | 1. Hamur Kağıt | XXVI + 414 Sayfa | 10.5 x 19 cm | 5.250.000 TL

1. BASKI — Dünyanın En Akıllı İnsanı Size 12 Haftada Beyin Gücünüzü Nasıl Geliştireceğinizi ve Zekanızı Nasıl Güçlendireceğinizi Gösteriyor.

Key To English Grammar for Turkish Students

Erkul Günur

Bu kitap,**Türkçe konuşan kimselere** İngilizce dilbilgisi kurallarını**Türkçe açıklamalar yoluyla** anlatmaktadır. İngilizce dilbilgisi kurallarını öğrenmiş olan öğrenci, artık okuyacağı her kitaptan ve duyacağı her İngilizce konuşmadan **edineceği bilgileri nereye yerleştirmesi gerektiğinin bilinci içinde süratle ve zaman yitirmeden** İngilizce bilgi düzeyini yükseltebilecektir.

SİPARİŞ KODU ▶ 15 | 1. Hamur Kağıt | XXX + 322 Sayfa | 16.5 x 23.5 cm | 11.000.000 TL

6. BASKI — Bu kitap, Milli Eğitim Bakanlığı 9.8.1984 gün ve 06615 sayılı kararıyla İngilizce öğretmenleri ve öğrencilerine tavsiye edilmiştir.

İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi

Ernst von Aster

Felsefe evreni bütün olarak kavramak için yapılan bir deneme, bir soru-cevap; cevabı çürültmek isteyen bir şüphedir. Felsefede temel soru şudur: " Ben ile evren, süje ile obje, insan ile eşya arasındaki ilişki nedir? İnsan nedir? İnsan kendi kendisini sorun yapmaktan asla vazgeçmeyen varlıktır. Felsefe tarihsiz felsefe olmaz."

SİPARİŞ KODU ▶ 33 | 1. Hamur Kağıt | XLVI+ 414 Sayfa | 16.5 x 19 cm | 6.750.000 TL

1. BASKI — Felsefe tarihi, bir takım görüşleri ardarda sıralamak değildir. Felsefe tarihinin kendisi de bir felsefe disiplinidir.

Kültürlerde Şahmeran

Tanıkut Sözeri

Toplumlar ileriye doğru giden kervanlara benzerler. İleriye doğru giden bu kervan yorulur ve gereksiz yüklerinden bazılarını yol üstünde bırakır. İşte o kervanın bıraktığı yükler, kıyıda köşede yaşamaya devam ederler. O yaşayan her ne ise, hiç farkına varmadığımız biçimde yada durumda bazen bizi yönlendirir yada başka biçimlerde ortaya çıkar.

SİPARİŞ KODU ▶ 39 | 1. Hamur Kağıt | XXII + 278 Sayfa | 12.5 x 19 cm | 5.250.000 TL

ŞİMDİ BİTİRİLİ — Kıyıda Köşede Şahmeran Kültür İzleri

SİPARİŞ FORMU

SİPARİŞ VEREN :

☐ EV ☐ İŞ ADRESİ:

İLÇE : ŞEHİR: POSTA KODU:

☐ EV ☐ İŞ TEL : 0 FAKS:

E-MAIL :

CEP TELEFONU : 0 ICQ:

İLGİ ALANLARI : SİPARİŞ TARİHİ: 0 0

KİTAP SİPARİŞ KODLARI ▶ ▶ ▶	02	03	07	15	33	39
KİTAP SİPARİŞ ADETLERİ ▶ ▶ ▶						

Toplam Sipariş Tutarım ▶ 0 0 0 TL

% 0 İndirim* ▶ TL

Net Sipariş Tutarım ▶ TL

(*)Kutu içini toplam sipariş adedinize göre 1 kitap için %10, 2 kitap için %20 3 kitap için %30, 4 kitap için %40, 5 kitap ve üzeri için %50 olarak doldurun.

Duyurularımızdan haberdar olmak istiyorum

▼ Yeni Yayınlarınız ▼
- ☐ Posta ile bildirin.
- ☐ Faks ile bildirin.
- ☐ E-mail ile bildirin.
- ☐ SMS ile bildirin.

▼ Kampanyalarınız ▼
- ☐ Posta ile bildirin.
- ☐ Faks ile bildirin.
- ☐ E-mail ile bildirin.
- ☐ SMS ile bildirin.

YANDA ADET ve TUTARINI BELİRTTİĞİM SİPARİŞİMİN BEDELİNİ

▶ AŞAĞIDAKİ KREDİ KARTI HESABIMDAN ALINIZ

Kart Türü : ☐ VISA ☐ MASTERCARD ☐ EUROCARD

Kart No. :

Geçerlilik Tarihi : Banka/Kurum Adı :

Kart Sahibi : İmza :

▶ AŞAĞIDA İŞARETLEDİĞİM BANKA HESAP NUMARANIZA YATIRIM

☐ ABANK	(8068) 05506351	☐ İŞ BANKASI	(1217) 0040280
☐ AKBANK	(0020) 0070041	☐ KOÇBANK	(965) 13930753
☐ DEMİRBANK	(710) 0104715	☐ OSMANLI	(1220) 657276
☐ DENİZBANK	(9040) 056540	☐ PAMUKBANK	(108) 09216085
☐ EGSBANK	(020) 30325	☐ SÜMERBANK	(344) 1139561
☐ ESBANK	(034) 3136330	☐ TOPRAKBANK	(012) 7714031
☐ GARANTİ	(088) 6202258	☐ YAKIFBANK	00158 0001 2278 6056
☐ INTERBANK	(8240) 462908	☐ YAPI KREDİ	(006) 1160151
☐ İKTİSAT	(853) 3157331	☐ ZİRAAT	(0625) 002901

Havaleyi ☐ ATM'den ☐ Telefonla ☐ İnternetten ☐ Şubeden ☐ EFT yaptım.

▶ 654443 NUMARALI POSTA ÇEKİ HESABINIZA YATIRIDIM.

Posta çeki alındısını sipariş formuyla birlikte faksıyorum-postalıyorum.

▼ FORMU FAKS VEYA ADRESİMİZE GÖNDEREBİLİRSİNİZ ▼

(0.212) 520 86 68	CC 237 MECİDİYEKÖY (80303) İSTANBUL	im@veezy.com
FAKS NUMARAMIZ	POSTA ADRESİMİZ	E-POSTA ADRESİMİZ

NOT: Bu sipariş formunu fotokopiyle büyütterek veya tarayıcı ile bilgisayara aktararak da kullanabilirsiniz. İlan edilen kampanyamız 31 Aralık 2000'e kadar geçerlidir. Teslimat süremiz sipariş formunuzun faks posta veya e-posta ile yayınevimize ulaşmasını takiben tümTÜRKİYE ve KIBRIS genelinde maksimum 48 saat olup, kitaplarınız ARAS KARGO ile adresinize teslim edilecektir. ARAS KARGO şubesi veya mobil teslimatı olmayan bölgelere iade posta ile gönderilerek, **teslimat giderleri yayınevimiz tarafından karşılanacaktır.**

Koz kaçırma

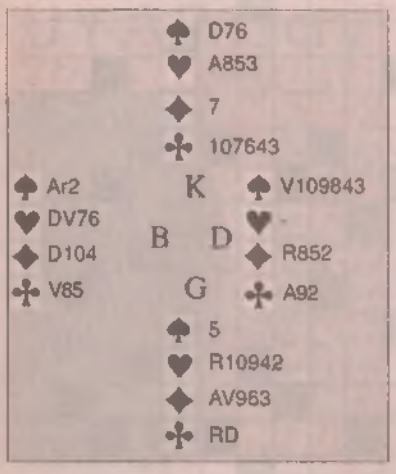

Rize'de bir takım maçı. Maçta şu konuşmalar geçiyor:

Güney	Batı	Kuzey	Doğu
M. Özcan	V. Yıldız	M. Ergül	İ. Muti
1 Kör	Pas	3 Kör	3 Pik
4 Kör	Kontr...		

Savunma pik R ile başlayıp trefl ile devam etti. Doğu aldı ve pik döndü. Güney karşılıklı çakalarla 10 ele ulaştı; üçüncü elde Doğu pik yerine trefl devam etseydi. Güney elden kısalamayıp 9 elde kalacaktı. Doğu'nun pik dönüşü, Güney'in elden üçüncü kez çaka yapmasına olanak verdi.

M. Özcan elden 4. Karoyu oynadığında durum şöyle idi:

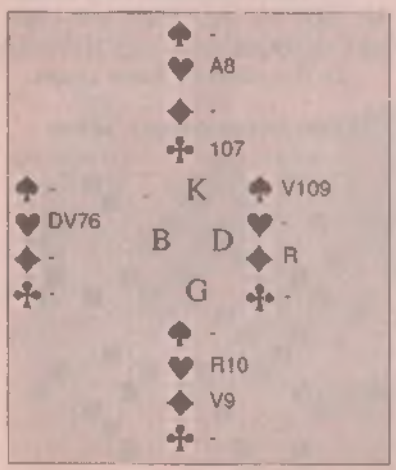

Karo 9'lu hamlesi Batı'yı çaresiz bıraktı:

Büyük kozla çaktım, M. Özcan A'la üste çakıp trefle elden R ile çaktı. Şimdi elden son karoyu oyayıp yerden 8'li koz ile onuncu eli ladı.

Bu teknik, briçte "elopement" olarak bilinir ve İngilizce "sevgiliyle kaçmak" anlamına gelen "to elope" fiilinde gelir. Şimdi aramızda bulunmayan sevgili arkadaşımız Sedat Kandaş "kozu kudurtmak" ifadesini kullanırdı.

İsimsiz darbe

1934 yılında Rober briç değerlendirmesiyle ve hazır ellerle oynanan Dünya olimpik briç festivalinden bir el:

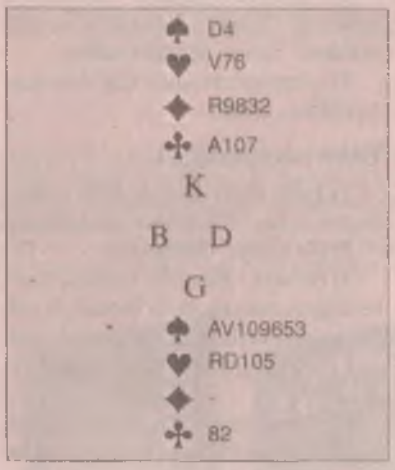

Şu konuşmalar geçiyor:

Batı	Kuzey	Doğu	Güney
1 Karo	Pas	1 Kör	1 Pik
2 Trefl	2 Pik	3 Trefl	4 Pik
Pas...			

Batı kör A'ını çekip küçük trefl oynuyor... Yerden A girilmezse Doğu kazanıp kör çakası verecek... A girilip tutmaması daha muhtemel olan pik empası denenirse Güney trefl ile Doğu'ya geçip kör çakasını alacaktır... Çare var mı? Trefl A ve karo R. Doğu A'la örtmezse, elden trefl. Bu hamle savunmanın irtibatını koparır.

Briç tarihinin ilk büyük ustalarından olan Culberston, bu hamleye "isimsiz darbe" demişti; bugün "makas darbesi" olarak biliniyor.

Düzeltme: Geçen sayıda "Bu yıl Maastricht'deki 11. Briç Olimpiyatı'nda oynandığı belirtilen el, Olimpiyat'da değil, bu olimpiyata katılan ABD ulusal takımını belirlemek için yapılan maçta oynanmıştır. Düzeltir, özür dileriz.

PANEL

Avrupa Birliği ve Küreselleşme

Yöneten: Gazeteci Yazar Erol Bilbilik
Yrd. Doç. Dr. Emin Gürses
İP Genel Başkanı Doğu Perinçek

Yer : TÜYAP KİTAP FUARI
A Salonu
Tarih : 5 Kasım 2000/ Pazar
Saat : 15.00-16.30

KAYNAK YAYINLARI
İstiklal Cad. 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 21 56-252 21 99 Faks: (0212) 249 28 92

Hikmet Uğurlu

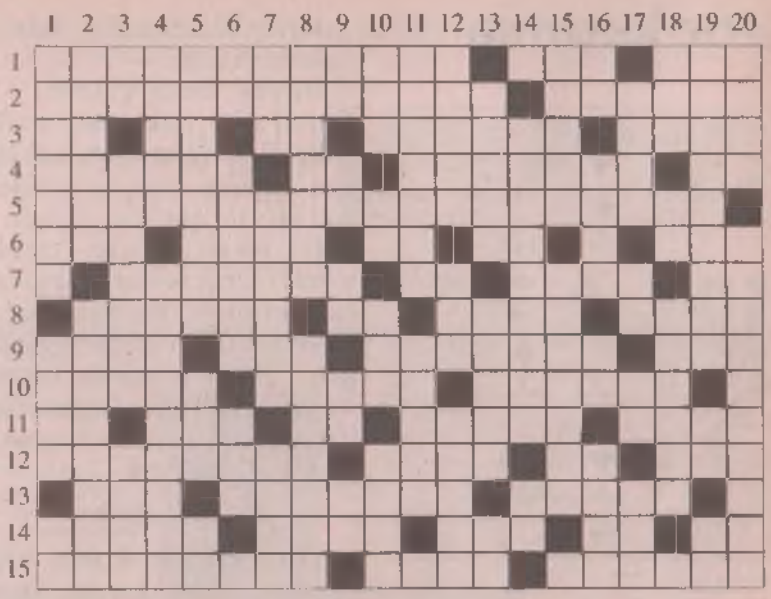

Soldan Sağa

1) 1997'de "Nobel Kimya Ödülü" kazanan araştırmaya yaptığı katkılardan dolayı, şeref konuğu olarak İsveç'e çağrılan, virüs ve bakterileri hızla ve kesin olarak yok edecek yeni bir yöntemi geliştirmeye çalışan bilim insanımız.- "Dönülmez akşamın ufkundayız, vakit çok geç/ Bu ... fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç." (Yahya Kemal Beyatlı).- Eski dilde "dudak".

2) Görgü.- Eskiden kullanılan yatay güneş saati.

3) Nikel'in simgesi.- Peygamber Hud'un kavmi.- Mallarımızı simgeleyen harfler.- Uyak.- "... Özdemir" (Türk dili ve eğitimi konusunda çeşitli yapıtlar üretmiş araştırmacı yazarımız).

4) Yanardağ ağzı.- Sivas yöresinde "su birikintisi" anlamında kullanılan sözcük.- Sentez.- Bilgisiz.

5) Kathy Acker'ın dilimize de çevrilen bir yapıtı.

6) Tavlada "bir".- Film yıkhzı.- Osmiyum'un simgesi.- "... geçmek ya da ...'ye almak" (Argoda alay etmek).- Eskiden Rus İmparatorları'na verilen ad.

7) Süzgeç.- İlgi eki.- Deveye benzeyen hörgüçsüz bir hayvan.- Kuzu sesi.

8) Ana hücrede ikiye bölünmeden doğruca yavru hücreye geçen ve seksüel karakteri naklettiği söylenen kromozom.- Mısır'ın plaka imi.- "John ..." (Doğu felsefesinden ve zen düşüncesinden etkilenen, yapıtları arasında *Music of Changes, Empty Words, Lecture on the Weather* bulunan, yeni bir "müzik düşünme" yöntemi geliştiren ünlü Amerikalı besteci).- 1954-1967 yılları arasında Metin Toker'in yönettiği haftalık haber dergisi.

9) Rüzgârsız havalarda büyük kentlerin üzerini kaplayan kirli hava.- Aldatılması kolay kimse.- Bir şeyi elden ele aktararak taşıma.- Tanrıtanımaz.

10) Edebiyatta anlamca birbirine karşıt sözcüklerin bir arada kullanılması.- Türk halk şiirinde bir biçim.- Halk dilinde "zeki fakat çok yaramaz çocuk" anlamında kullanılan bir sözcük.

11) Kent.- Habeş soylusu.- Eski dilde "yüz".- Sözlü şaka, alay.- "... Batur" (Yazarımız).

12) Deriye sürme ya da ovma suretiyle uygulanan ve ağrıların dindirilmesine yarayan sıvı ilaç.- Yaprakları salata olarak yenen baharlı, otsu bir bitki.- Müstahkem mevki.- Orhan Hançerlioğlu'nun bir romanı.

13) Lüks gezinti gemisi.- 1652-1757 yılları arasında yaşamış Şeyh Seyit Ahmet tarafından kurulmuş, zikirleri yüksek sesle yapılan bir tarikat.- Amerika Kıtası'nın kuzeybatısında bulunan uzun takımadalar.

14) Samsun yöresinde "etli pilav"a verilen ad.- Züppe.- Ayakkabı.- Bir gıda maddesi.- Sümer'de sağlık tanrısı.

15) Antalya'nın Antik Çağ'daki adı.- Açıklama.- Doğal.

Yukarıdan aşağıya

1) Falih Rıfkı Atay'ın ünlü yapıtı.- Biçem, üslup.- Kiloamper'in kısaltması.

2) Bir ilimiz.- Operasyon.

3) Bir nota.- Bir oynar eklemde hareketliliğin azalması ya da bütünüyle yok olması nedeniyle eklemin işlevini yapamaz duruma gelmesi.- Çerkezler'in bir destanı.

4) Barındırma.- Matematikte büyük çarpmaları, bölmeleri, kök ve kuvvet alışları kolaylıkla yapabilmek için yararlanılan bir yol.

5) Bir işte yeni olan.- Kusursuz.- "... ile aslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz" (Atasözü).

6) Kilometrenin kısa yazılışı.- "Yannis ..." (Ünlü Yunan şair).- "... verir, sır vermez" (Ketum kişiler için söylenir).

7) Teniste topun çizgi dışına çıktığını oyunculara belirtmek için hakemin bağırarak söylediği sözcük.- Ahşap yapılarda iskeleti kurmak.- Eski dilde "unutan, unutmuş".

8) Yan yan, eğri büğrü ve çarpık bir biçimde giden.- Eski Roma'da şans ve kader tanrıçası.

9) Yemek.- Belirti.- Bir nota.- Bir işaret sıfatı.- "Dario ..." (Nobel ödüllü İtalyan yazar).

10) Arnavutluk'un para birimi.- Bir nota.- "Trenin ... Saatiydi" (Henric Böll'ün bir yapıtı).- Kar fırtınası.

11) Mimarlıkta girişik bezeme.- Hollanda'da bir kent.

12) "... Durbaş" (Şairimiz).- Ağrıtma, acı verme.- Boğa güreşlerinin yapıldığı yer.

13) Yaşlı ve çok zayıf kimse.- Kötü bir işi birlikte yapanlar.- İlenme.

14) Reşat Nuri Güntekin'in, çağdaş dünya ve bilim karşısında softaların tutum ve davranışlarını ele aldığı romanı.- Kırmızı.

15) Tropikal ormanlarda yetişen ve üstün kaliteli bir odun veren büyük ağaç.- Bazı orkidelerde olduğu gibi tamamı havada yaşayan (bitkiler hakkında).

16) Sodyum'un simgesi.- "Nuri ..." (Ressamımız).- Eşyaya vurulan damga.- Gerçek.

17) Kentlerde yerleşim bölgesi.- Bir haber ajansını simgeleyen harfler.- Bir soru sözü.- Japon halk türkülerine verilen ad.

18) Küçük bir limon türü.- 'Doğar ... midelerden nur topu gibi ihtilaller." (Faruk Nafiz Çamlıbel).- Evren.

19) Verem mikrobuna karşı kullanılan etkili bir ilaç.- Ülke, yurt.- Baryum'un simgesi.

20) Yasa maddesi.- Resmî ziyafet.

Ekim bulmacasının yanıtı

yeni kitaplarımızla 4-12 Kasım 2000
TÜYAP'tayız A ve B Katı 4. Sokak

4. cilt Çıkıyor... Türkiye'de ilk kez yayımlanan ve Cumhuriyet Devrimi'nin büyük önderi M. Kemal Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı belgeleri kapsayan eserin 4. cildi Kasım ayı içinde yayımlanacaktır. 1919 Eylül-Ekim aylarını kapsayacak ciltte yer alacak başlıca belgeler şunlardır: Sivas Kongresi sonrası, Anadolu'nun İstanbul Hükümeti'yle haberleşme ve ilişkilerinin kesilmesi... Amerikan Heyeti'nin Doğu Anadolu'da Ermenistan kurma ve Amerikan mandasını kabul ettirme girişimleri... Gün gün Heyeti Temsiliye kararları... İlk kez tam ve doğru metin Amasya görüşmeleri... İstanbul ve yabancı basınından Sivas ve Amasya'ya akın akın gelen gazetecilerle görüşme...

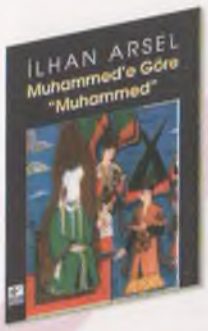

İMZA GÜNLERİ...

4 Kasım Cumartesi	15.00-18.00 Sedat Memili
7 Kasım Salı	16.00-18.00 Adnan Akfırat
8 Kasım Çarşamba	15.00-18.00 Muazzez İlmiye Çığ
10 Kasım Cuma	15.00-17.00 Memet Türkkan
10 Kasım Cuma	14.00-16.00 Mehmet Kaygısız
11 Kasım Cumartesi	14.00-17.00 Muazzez İlmiye Çığ
12 Kasım Pazar	14.00-16.00 Osman Şahin

Devrimci kuşaklarının ideolojisini belirleyen temel eser...
1931 yılında ilk basımı yapılan lise Tarih kitapları, Atatürk'ün Avrupamerkezci tarih tezlerine karşı ulusal-devrimci tarih teorisini inşa etme amacıyla başlattığı tarih çalışmalarının en önemli ürünlerinden biridir.
Dört ciltlik Tarih, Atatürk önderliğinde hazırlandı ve büyük devrimci önderin yaptığı ekleri ve düzeltmeleri de içermektedir.

Aydınlık Bir Geleceği Yaratacak Kuşaklara Yeni "KAYNAK"lar...

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Cad. 184/4 80070 Beyoğlu - İSTANBUL Tel: 252 01 86 - 252 21 99 Faks: 249 28 92

DHARMA
Küçücük bir çocuktuk.
Ardından da öğrendiklerimizi kullanmaya...
Evren tarafından her zaman cömertçe ödüllendirildik.
Efsaneleri dinledik.
Bazı zamanlarsa zor olduğu söylenen yollarda yürümeye cesaret ettik.
Bilgelerden, yaşamın bize sunduklarını öğrenmeye çalıştık.
Bilge öğretmenlerimizden tüm canlıların kardeşlerimiz olduğunu öğrendik.
Yolumuzu yitirir gibi olduğumuzda, bizden öncekilerin bıraktığı izleri takip ettik.
Ve artık, öğrendiklerimizi paylaşmaya hazırız.
SONBAHAR ETKİNLİKLERİ
FUAR ETKİNLİKLERİ:
07-15 Ekim 2000, KİTAP DÜNYASI FUARI, Dolmabahçe Kültür Merkezi, Sıkıla Caddesi Beşiktaş, Sol Koridor 52-53
07-15 Ekim 2000, TÜYAP KİTAP FUARI, Tepebaşı, B Salonu
BÖYLEŞİ: MARLO MORGAN, 9 Kasım 2000, TÜYAP KİTAP FUARI, Konferans Salonu, Aborijin Dile Zamanı, 17:30 - 19:00
İMZA GÜNLERİ:
MARLO MORGAN, "Bir Çift Yürek" ve "Sonsuzluğun Mesajı" imza günleri
8 Kasım 2000, İstanbul Tüyap Kitap Fuarı, 17:30 - 19:00
10 Kasım 2000, İzmir, Alsancak, DR, 15:00 - 16:30
10 Kasım 2000, İzmir, Karşıyaka, DR, 17:00 - 18:30
11 Kasım 2000, İstanbul, Yıldıyan, DR, 17:00 - 19:00
12 Kasım 2000, İstanbul, Tüyap Kitap Fuarı, 15:00 - 16:30
12 Kasım 2000, İstanbul, Erenköy, DR, 17:00 - 19:00
13 Kasım 2000, İstanbul, Yıldıyan, NEZİH KİTABEVİ, 15:00 - 19:00
15 Kasım 2000, Ankara, DOĞU KİTABEVİ, 16:30 - 17:30